

Erich Maria Remarque

Naslov originala:

DIE NACHT VON LISSABON

Noć u Lisabonu

Ovaj grad je jarko osvijetljen. Bio sam tek nedjelju dana u Lisabonu i još se nisam navikao na bezbrižnu svjetlost.

U zemljama iz kojih sam došao gradovi su noću ležali crni kao ugljenokopi, a jedna svjetiljka u mraku bila je opasnija nego kuga u srednjem vijeku. Bio sam došao iz Evrope XX vijeka.

Taj brod je bio putnički parobrod. Vršili su utovar. Znao sam da slijedeće večeri treba da otplovi. U tvrdoj svjetlosti golih električnih sijalica slagali su toware mesa, ribe i povrća. Radnici su dopremali prtljag uz kosu rampu, a jedna dizalica je prebacivala sanduke i denjke na palubu tako bešumno kao da nemaju nikakvu težinu. Brod se pripremao za plovidbu kao neka lađa u vrijeme potopa. I bio je lađa. Svaki brod koji je tih mjeseci napuštao Evropu bio je Noina lađa. Amerika je bila planina Ararat. A potop je svakim danom sve više nadirao.

Obala Portugalije bila je posljednje utočište izbjeglica kojima su pravda, sloboda i trpeljivost značili više od domovine i opstanka. Ko odavde nije mogao stići u obećanu zemlju Ameriku — bio je izgubljen. Iskrvario bi u trn jaku ulaznih i izlaznih viza, uskraćenih dozvola za rad i boravak, siromaštva, nedovoljnih isprava, birokracije, koncentracionih logora, samoće i užasne opće ravnodušnosti prema sudbini drugih, koja proističe iz straha, nesreće i nevolje. U to vrijeme čovjek više nije značio ništa — ispravan pasoš sve. Po podne sam bio u Kazimi Estoril da se kockam. Još sam imao jedno dobro odijelo, pa su me pustili unutra. Bio je to posljednji bezuman pokušaj da se podmiti sudbina. Za nekoliko dana je isticala važnost naše dozvole za boravak, a Rut i ja nismo imali američku vizu. U Francuskoj smo imali posljednju nadu da ćemo tim brodom stići do Njujorka. Ali sva mjesta su bila rasprodata još prije deset mjeseci, a nama je, pored ulazne dozvole, nedostajalo još tri stotine dolara za karte. Pokušao sam da dođem bar do novca na jedini način koji je tu još bio moguć — kockom. Bilo je besmisleno. Jer čak i da sam dobio, moralo bi se ipak dogoditi neko čudo pa da dođemo na brod. Ali u izgnanstvu, u očajanju i opasnosti, čovjek nauči da vjeruje u čudo, inače se ne bi mogao održati u životu.

Od 62 dolara, koliko smo imali, izgubio sam 56.

Kej je bio prilično pust. Poslije izvjesnog vremena primijetio sam jednog čovjeka koji je nekoliko puta prilazio brodu, zastajao i netremice ga promatrao, kao što sam i ja činio. Mislio sam da je jedan od mnogih koji su se tu nasukali i nisam obraćao pažnju na njega dok nisam osjetio da me promatra. Strah od policije nikad ne napušta izbjeglicu, čak ni kad nema čega da se plaši, čak ni u snu. Stoga sam se okrenuo i polagano krenuo sa keja kao čovjek koji nema čega da se boji.

Čuo sam njegove korake za sobom i produžio ne ubrzavajući i istovremeno razmišljajući kako bih mogao obavijestiti Rut ako budem uhapšen. Čovjek je sad bio pored mene. Bio je niže rasta nego ja.

„Vi ste Nijemac?“ upitao je.

Odmahnuo sam glavom i produžio.

„Austrijanac?“

Nisam odgovorio. Gledao sam pastelno obojene kuće koje su na kraju keja spavale kao leptiri u noći — i koje su se suviše sporo približavale.

„Nisam policajac“, reče čovjek.

8

Nisam mu vjerovao. Bio je u civilu. Ali su me u Evropi desetak puta hapsili žandarmi u civilu. Imao sam pri sebi lažne isprave.

„Vidio sam kako ste promatrali brod,“ reče čovjek. „Poznajem taj pogled... Da li biste htjeli da otputujete u Njujork?“

Išao sam dalje šuteći. Ostalo mi je da prijedem još dvadeset metara da bih ga mogao oboriti udarcem i pobjeći, ako bude potrebno.

„Evo karata za brod koji je na keju i koji sutra odlazi“, reče čovjek i maši se džepa.

Sad sam bio dovoljno odmakao i mogao sam riskirati da zastanem. Stojeći sam mogao i bolje zamahnuti. „Šta znači sve to?“ upitah.

„Meni karte nisu više potrebne“, reče čovjek.

Pogledao sam ga. Nisam ga razumio. „Obratili ste se na pogrešnu adresu“, reko najzad. „Ja nemam novca.“

„Ja ih ne prodajem“, reče on. Pogledao sam žute karte. „Jesu li prave?“ Čovjek mi ih pruži ne odgovarajući. Držao sam ih u rukama. Šuštaše su. Imati ih. — značilo je razliku između propasti i spasenja. Čak i ako ih ne bih mogao upotrijebiti, jer nismo imali američku vizu... ali sutra još mogu pokušati da je dobijem... ili ih mogu prodati...

„Ne razumijem vas", reko. „Možete ih zadržati", odgovori on. „Sutra prije podne odlazim iz Lisabona. Imam samo jedan uslov." Okrenuo sam se. Znao sam da to ne može biti stvarnost.

„Koji?" upitah.

„Ne bih htio da noćas ostanem sam." „Ništa drugo?" „To je sve."

Bio sam navikao na to da ljudi naše vrste ponekad pretrpe slom, da često ne mogu da ostanu sami, da osjećaju strah od prostora kao ljudi za kojeviše nigdje nema prostora, i da jedan saputnik, makar to bio i potpun stranac, može u nekoj noći spasti čovjeka od samoubistva. „Gdje stanujete?" upitao sam.

Odbio je pokretom. „Neću tamo. Zar nema neke krčme u kojoj se može sjediti? Neka za emigrante?"

Kao što je „Kafe de la roz' u Parizu?"

„Ne znam nijednu", reko, Znao sam jedinu. Ali se čovjek koji hoće da pokloni dvije karte za brod ne vodi tamo gdje bi ljudi dali svoje oko da ih dobiju.

Stigli smo do Tereiro-do-Pasoa. Zaželio sam da obavijestim Rut da ću se kasno vratiti. Ali se odjednom više nisam usuđivao da neznanca ostavim ma i za trenutak samog. Teatralne kulise prostranog, beživotnog trga, koji mi je u tom trenutku izgledao kao sam život, probudile su u meni vjeru u nemoguće. Prijedosmo preko trga i malo poslije stigismo do spleta stepenica i uličica. Nisam poznao taj kraj Lisabona. Kao i uvijek, poznao sam uglavnom crkve ili umjetnost, ne zato što sam nešto naročito volio boga ili umjetnost, nego jednostavno zato što u crkvama i muzejima čovjeku ne traže isprave. Penjali smo se uza stepenice krivudavih uličica.

„Nadam se da ne zbijate šalu sa mnom", reko. „Ne", odgovori čovjek.

Okreto se i pogledah dolje na pristanište. Tu je rijeka, a rijeka je sloboda i uliva se u more, a more je Amerika. I odjednom se ponovo probudi užasna i besmislena nada da će sve biti dobro, a s njom i strah. „Mislim, sa kartama", reko. On ih je ha keju vratio u svoj džep.

„Ne", reče čovjek. „Ne zbijam šalu." Pokazao je na jedan lokal. „Tamo bismo mogli ostati." Pogledao me je. „Tamo dolaze uglavnom stranci. Nećemo pasti u oči."

Bila je to neka vrsta bara sa malim četvrtastim prostorom za igru. Za nekim stolovima na terasi sjedili su stranci, vjerojatno Amerikanci. Našli smo mje-

10

sto na ivici terase. Odatle se mogao promatrati Li-sabon, pristanište, dokovi i brod — koji je bio Noina lađa.

„Jeste li sami u Lisabonu?" upita čovjek sa kartama.

„Nisam."

On klimnu glavom. „Onda ćete bolje razumjeti ono što hoću da kažem."

Nisam odgovorio. Posljednjih godina sam čuo mnoge ispovijesti. Svako se jednom mora osloboditi onoga što ga tišti. Bilo je bolje čitavu jednu noć govoriti i sutradan se stidjeti toga negoli izbežumiti se, učiniti nešto pogrešno i pasti policiji u iruke.

„Zovem se Svare", reče čovjek s putnim kartama. „To nije moje pravo ime. Ali je ime koje stoji na mom pasošu i navikao sam na njega.. Jeste li dugo bili u Francuskoj?" „Koliko se moglo." „U logoru?"

„Da, i u logoru."

Čovjek klimnu glavom. „I mi smo tamo bili. Skoro do kraja. Možete li shvatiti zašto su nas Francuzi držali sve dok Nijemci nisu došli?"

„Nisu sve držali. Logori su većinom bili ranije raspušteni. Zavisilo je od komandanta. Uzrok je gotovo uvijek ležao u nehatu, konfuziji i birokraciji. Samo u ponekim slučajevima u nečem drugom." „Uzrok nije važan. Rezultat je bio svirepost." „Svirepost", reko gorko. „Ta riječ je u našem stoljeću dobila novo značenje. U tome smo postigli rekord. I izgleda da ćemo ga još mnogo prevazići... Drugi svjetski rat je tek otpočeo."

Zagledao sam se u osvijetljeni brod dolje. Sad bih više volio kad ne bih morao neprestano da ga gledam. Ali ovako sam bar znao da neće isploviti prije vremena.

„Bio sam sretan", reče odjednom Svare tiho i brzo. „Bio sam veoma sretan. Sretniji no što sam ikad mislio da mogu biti."

Pogledao sam ga iznenađeno. Zaista nije tako izgledao.

11 „Bilo je to posljednje ljeto u Francuskoj", reče Svare.

„1939?"

„Da. Ljeto pred rat. Sad još ne shvatam kako se sve dogodilo. Moram s nekim o tome da govorim. Zato sam vam prišao. Onda će mi biti jasnije. Poslije neću više na to misliti. Moram samo još jednom..."

Zastao je. „Razumijete li?"

„Da", odgovorih.

„Ona je mrtva", reče on. „Leži dolje u jednoj sobi čiji su prozori zatvoreni. U jednom groznom drvenom sanduku. I — nema je više. To niko ne razumije. Ni ona, ni ja, ni bilo ko..."

Šutio sam i čekao. Za mene to nije bilo ništa novo. Doživio sam to u Svajcarskoj kad sam primio vijest da su mi roditelji postradali u Njemačkoj, ubijeni u koncentracionom logoru. To se teže proživljava kad je čovjek van svoje zemlje.

„Znate li šta je emigrantska groznica?“ upita Svare.

Klimnuo sam glavom.

Uđe jedina mlada prodavačica riba sa zdjelom malih morskih rakova. Odjednom sam bio veoma gladan i sjetih se da od jutros nisam ništa jeo. Oprezno sam pogledao Svarca preko puta.

„Razumijem“, reče on. „Jedite. Pričekat ću.“ Naručio je vino i cigarete.

Promatrao sam ga dok sam jeo. Sjedio je mirno, ni nestrpljiv ni zlovoljan. Ostavljao je utisak prosječnog, nešto bojažljivog čovjeka za koga se uopće ne bih zainteresirao da ga nisam smatrao tajnim policajcem. Osjetio sam nešto kao naklonost. Borba za opstanak kao da je izbrisala kliše kojim čovjek inače uokviruje svoj život. Jedan od njih je pojam lažnog pijeteta. Čovjek je mogao biti gladan i jelo mu je moglo prijati dok pored njega neko umire — a to ipak nije moralo značiti da je on nosjetljiv. Jednostavno se za samrtnika nije moglo više ništa učiniti, i stoga je bolje pojesti svoj hljeb prije nego što ti ga neko otme.

i 12

Odgurnuo sam, svoj tanjur i uzeo cigaretu.

„Ja sam dobio emigrantsku groznicu u proljeće trideset devete“, reče Svare. „Bio sam već pet godina u emigraciji... Gdje ste vi bili ujesen trideset osme?“

„Više i ne znam. Mislim, u Parizu.“

„I ja sam bio tamo. To je bilo vrijeme minhen-skog pakta. Poslije agonije straha, rat je kao nekim čudom, bio izbjegnut. U to vrijeme sam izgubio svaku nadu.“

„To je bilo doba samoubistva“, rekoh. „Čudnovato — kad su Nijemci poslije godinu i po dana stvarno došli, samoubistva su postala rjeđa.“

„Zamišljena opasnost je razomija od stvarne“, reče Svare. „To sam kasnije konstatirao.“

„I ja. Konstatirao sam to kad svoju sudbinu nisam više uzimao dramatično, nego samo kao činjenicu.“

Svare me pogleda. „Imao sam sreće s vama. Moći ću s vama da razgovaram... Uvijek sam imao sreće. Uvijek. Osim jedne — sreće besmrtnosti.“

„To, naravno, ne postoji“, rekoh.

„To ne postoji. A i pitanje je da li bi bilo sreća. Čovjek je ne želi za sebe. Želi je za drugog“, reče Svare mirno.

Nisam odgovorio. Promatrao sam dolje brod. To je bila sreća. Meni je bilo dovoljno. Nisam tražio nikakvu besmrtnost. Bio sam navikao samo na veoma kratkotrajnu sreću.

„Te jeseni 1939. život je čovjeku bio nanovo poklonjen“, reče Svare. „Čak su i kestenovi te jeseni ponovo procvjetala, po drugi put, u Parizu — sjećate li se? Postao sam tako neoprezan da sam se osjećao kao čovjek i, na žalost, tako se i ponašao. Policija me je uhvatila. I onda je otpočela stara pjesma: pošto sam odležao zatvor, prebačen sam kod Bazela preko granice, Svajcarci su me vratili. Fran^č cuzi na drugom mjestu ponovo prebacili...“

„Znam to. Zimi nije bilo šale. U toku jedne noći su me četiri puta prebacivali tamo-amo. Onda su Svajcarci postali čovječni, pa su me strpali u zat-

13tvor na četrnaest dana. Tamo je bilo toplo. Svajcar-ski zatvori su kao hoteli za emigrante.“

„Posljednji put su mi rekli da će me protjerati u Njemačku ako me još jednom uhvate“, reče Svare.

„Tada je počelo ... Počeo sam da razmišljam. Zamišljao sam šta bih morao učiniti da bih se pripremio. Počeo sam da sanjam. Bojao sam se da zaspim. Sanjao sam da sam tamo i da su mi esesovci za petama. Znate kako je to?“

„To je tipična mora čovjeka bez domovine. Policija ga goni, a tlo mu je pod nogama pretvara u glib. Ne može više da bježi.“

„Vidim da ste razmišljali o tome“, reče Svare.

„Na žalost. Mogao bih o tome da napišem doktorsku tezu.“

„Pokušavao sam da zamislim kuda bih krenuo“, nastavio je Svare. „Govorio sam sebi da nemam bogzna čega da se bojim. Moram samo pokušati da se sklonim negdje gdje nisam prijavljen, najbolje u nekom velikom gradu. Jedne noći sam sanjao da sam u Osnabriku, u gradu u kome je stanovala moja žena. Kao stojim u njenoj sobi i vidim da je bolesna. Bila je vrlo mršava i plakala je. Probudio sam se sav usplahiren. Nisam je vidio pet godina, a i vrlo malo sam o njoj čuo. Nisam imao adrese i nisam znao da je njeno dopisivanje pod prismotrom. Rekao sam joj da se razvede od mene, pa sam nekoliko godina mislio da je to i učinila.“

Neko vrijeme je šutio. Nisam ga pitao zašto je otišao iz Njemačke. Za to su postojali razni razlozi.

Nijedan od njih nije bio zanimljiv, jer su svi bili nepravedni. Nije interesantno biti žrtva. Ili je bio

Jevrejini, ili je pripadao nekoj zabranjenoj stranci, ili je govorio ili pisao što ne treba, ili je suviše glasno

mislio — ili sve skupa. Bilo je nekoliko desetina razloga da čovjek bude strpan u koncentracioni logor, a nijedan nije bio zakonit.

14

„Uspio sam da ponovo dođem u Pariz”, reče Svare. „Ali me san nije napuštao. Vraćao se. I onda se postepeno razbila iluzija minhenskog pakta. U proljeće se znalo da će doći do rata. Jeste li i vi znali?” „Da. Samo se nije znalo kad će početi.” „Namirisali smo ga kao što se namiriše požar mnogo prije nego što se vidi. Znali smo da su diktatura i rat braća. Austrijski kaplar je imao zbog mnogo čega da se sveti — počev od svojih neuspjelih pokušaja s akvarelima pa do željezničkog vagona u Kompjenju. Umije on da se sveti. Vidjeli smo sve to, i vidjeli smo kako svjetska diplomacija bespomoćno zatvara oči i zanosi se iluzijama — o nekom drugom i trećem Minhenu. Nikad nije bilo toliko vjerovanja u čuda kao u naše doba, u kome čuda više nema.” „Ima još nekih”, odgovorio sam. „Inače svi mi ne bismo više bili u životu.”

Svare podiže pogled. „Da, intimnih čuda još ima. Ja sam lično jedno doživio. O tome baš i hoću da govorim. Htio bih bar u obrisima da ga shvatim prije nego što se raspline. Ne bih htio da ga izgubim, razumijete?”

„Hoćete da ga učinite 'besmrtnim.’” „Da”, odgovori Svare poslije počivke. „Za sebe.” Pogledao sam ga sa više interesiranja. Eto, tu sjedi čovjek koji želi da riječima nešto jače ureze u sebe, a ne da se toga oslobodi. Ali htjeti zadržati prošlost znači odreći se budućnosti...

„I meni se dogodilo jedno čudo”, reče Svare. „Neočekivano sam naslijedio ispravan pasoš. To je pasoš koji glasi na ime Svare. Pripadao je jednom Austrijancu. Taj čovjek je umro i ostavio mi pasoš. I svoj novac. Bio je došao tek prije tri mjeseca i umro je sutradan poslije jednog srčanog napada. Upoznao sam ga u Muzeju Pom.

U to vrijeme sam mnogo popodneva tamo provodio. Pred platoima impresionista čovjek nije mogao vjerovati da jedna životinjska vrsta koja je tako nešto stvorila može istovremeno smjerati ubilački rat... 151

Pred jednim Maneovim plenerom ispričao mi je kako je uspio da se poslije tri godine u logoru oslobodi i ode iz zemlje. Imao je kolekciju impresionista koja je pripala državi. Nije čudo. Bio je čudan čovjek — tih, sitan, blag i vedar, i pored svega što je pretrpio. Dva mala Engrova portreta je ponio sobom.

Crteži olovkom. Uramio ih je u neukusne pozlaćene ramove i tvrdio da su to portreti njegovih roditelja... U aprilu je dobio srčani napad. Dao mi je svoj pasoš i ta dva crteža. Slijedećeg dana mu je opet bilo sasvim dobro. Htio sam da mu vratim stvari. Nije mi dozvolio. Slijedeće noći je umro...”

„Izmijenili ste pasoš?” upitah.

„Samo fotografiju i godinu rođenja. Svare je bio dvadeset pet godina stariji od mene.”

„Ko vam je to učinio? Briner?”

„Neko iz Beča.”

„To je bio Briner. Bio je veoma vješt.”

Briner je bio poznat po svojim falsifikatima. Mnogima je pomogao, ali sam nije imao nikakvih isprava kad su ga uhvatili. U tome je bio sujevjeran.

„Gde je on sada?” upitah.

„To ne znam. Da nije u Lisabonu?”

Ni ja nisam znao, ali je bilo moguće — ako je još bio živ. Odlučio sam da sutra pođem u potragu.

„Bilo je čudno kad sam došao do pasoša”, reče Svare. „Nisam se usuđivao da ga upotrijebim. Prošli su dani i dani dok sam se navikao na novo ime. Sjedio sam u muzeju i, kad sam bio sam, šaputao imaginaran dijalog — oštrim glasom ‚Svare!’ pa bih smjesta skočio i odgovorio: ‚To sam ja!’ Ili bih progun-đao: ‚Ime!’ da smjesta automatski odverglam: ‚Jozef Svare, rođen u Viner-Nojštatu 22. juna 1902.’ Trenirao sam čak i uveče prije spavanja. Nisam htio da me jednom neki policajac probudi noću pa da u polu-snu kažem ono što ne treba. Htio sam da zaboravim svoje ranije ime. Jedno je nemati pasoš, a drugo imati lažan pasoš. Lažni je opasniji... I tada mi je došla misao koja me više nije napuštala: zar ne bih mogao s tim pasošem da otputujem u Njemačku?”

16

Svare me pogleda. „Znate šta sam osjećao? Mogao sam ponovo vidjeti svoju ženu. Mogao sam ušutkati strepnju koju sam zbog nje osjećao. Mogao sam ... Skoro da se čovjek uguši kad na to misli. Bila je to smrtaosna misao, rak duše za emigranta!

Ja sam prosječan čovjek i nemam nikakvih naročitih sposobnosti. Živio sam tri godine sa svojom ženom onako kako se obično živi — bez mnogo teškoća, prijatno, ali bez velike strasti.

Sad se sve poremetilo. Počeo sam da optužujem sebe što mi je brak bio tako prosječan. Sve sam bio propustio. Zašto sam živio? šta sad radim? Zavukao sam se u mišju rupu i vegetiram. Zašto? Doći će rat i Njemačka mora pobijediti. I onda? U kome ću logoru skapati? Uz koji će me zid slistiti metkom u potiljak?

Umjesto da mi donese mir, pasoš me je dovodio do očajanja. Vidio sam svoju ženu u nekom podrumu Gestapoa, čuo sam je kako zove u pomoć iz zadnjeg dvorišta hotela. I jednog dana, kad sam ušao u „Kafe de la roz“, učinilo mi se da vidim njeno lice u ogledalu preko puta vrata! Nekoliko dana sam imao fiks-ideju da je prebjegla i da me traži. Sto puta sam je vidio kako zalazi za neki ugao, kako sjedi na klupi u Luksemburškom parku, kako prelazi preko trga Konkord... Povjerio sam se jednom poznaniku. Zvao se Le-zer, sad je trgovac čarapama, a ranije je bio liječnik u Breslavi. Savjetovao mi je da ne budem toliko sam. Ništa nije pomoglo. Činilo se kao da je nešto od mrtvog Svarca prešlo na mene. Ogorčenje i osjećanje nepravde, koje sam ranije nosio u sebi, bili su popustili. Nisam više okrivljavao svijet za svoju zlu sudbinu. Tražio sam odgovornost u sebi samom. Tih dana i noći sam naučio o životu nešto što sam odavno bio zaboravio — ako sam ikad ranije i znao. Pokojni Svare mi je jednom u muzeju rekao da je vrijednost nečega ograničena dokle god predstavlja svojinu. Svoje slike je počeo da shvata tek kad ih je izgubio. Ah' ako glad za posjedovanjem više ne postoji, zašto bih se onda vraćao? Izgleda protiv-

2 Noć u Lisabonu

17

rječno. Ali nije bilo. Htio sam da se vratim — ali nisam ni pomišljao na to da bi moja žena uopće mogla poći sa mnom. Htio sam samo još jednom da je vidim.

Kad sad pričam, sve je besmisleno i protivrječno. Onda nije bilo tako. Iz svih tih borbi preostalo je samo uvjerenje: moram natrag.

Sve više su kružili glasovi o skorašnjem ratu. Više nisu bili u pitanju mjeseci nego nedjelje. I za mene. Morao sam se odlučiti. To sam i učinio.

Posljednjih dana me je obuzela neka čudna vedrina. Bio je maj. Kestenovi su procvjetali. Lijehe na Ron-Poanu su se šarenile od tulipana. Predvečerja su već imala srebrnastu svjetlost impresionista, plave sjenke i visoko svijetlozeleno nebo iza hladne plinske svjetlosti prvih uličnih svjetiljki i nemirnih, crvenih svijetlećih traka slova na krovovima redakcija, slova koja su predskazivala rat onome ko je umio da ih čita.

Najprije sam otputovao u Svajcarsku. Svakako ćete razumjeti da sam prvo htio da isprobam svoj pasoš da bih se pouzdao u njega. Francuski carinik mi ga je ravnodušno vratio. To sam i očekivao. Teško se odlazi samo iz zemlje pod diktaturom. Kad je došao svajcarski službenik, osjetio sam kako je u meni nešto zadrhtalo.

Službenik je pogledao pasoš. Bio je to snažan čovjek širokih pleća, mirisao je na dim iz lule. Dok je stajao u kupeu, zamračio je prozor, i jednog trenutka mi je bilo nelagodno kao da je kupe već postao ćelija u zatvoru. Onda mi je vratio pasoš.

Ne uspijevajući da se savladam, rekao sam u jednom valu olakšanja: „Zaboravili ste da udarite pečat.“ Službenik se osmjehnuo: „Ako želite, možemo i pečat udariti. Zašto?“

„Da bi moji prijatelji znali da sam bio u Švajcarskoj.“

„Zar vam inače ne vjeruju?“

„Ipak. To je neka vrsta uspomene.“

Udario je pečat na pasoš i otišao. Bio sam u Svajcarskoj. Jedan dan sam razmišljao o tome da li na

18

isti način da otputujem i u Njemačku. Međutim, nisam znao da li se povratnici podvrgavaju specijalnom ispitivanju. Vjerojatno ne bi tako bilo. Ipak, nisam se usuđivao. Odlučio sam da tajno pređeni preko granice.

U Cirihi sam, kao u staro vrijeme, najprije otišao u glavnu poštu. Poznato vam je da se kod šaltera za post-restant većinom mogu naći poznanici — litalice bez dozvole za boravak, kao i mi. Odatle sam otišao u kavanu „Grajf“, ciriški „Kafe de la roz“. Tu sam našao ljude koji često prelaze preko granice, ali nijednog ikoji poznaje prijelaze za Njemačku. To je bilo razumljivo: ko je još, osim mene, htio u Njemačku? Primijetio sam kako su me gledali, i onda se povukli kad su vidjeli da ozbiljno mislim. Ko je htio natrag, taj je bio dezertar. Ko se uopće vraća ako ne namjerava da prihvati režim? Sta će pored toga još učiniti? Koga izdati? Sta izdati? Bio sam usamljen. Izbjegavali su me kao što se izbjegava čovjek koji je ukrao. Nisam mogao pružiti nikakvo objašnjenje. Ni sam nisam shvatio šta me goni. Kad sam razmišljao o onome što namjeravam, ponekad bi me obuzela takva vatra da sam se preznojavao od panike. Pa kako sam onda mogao drugima da objasnim? Neki od njih su još imali rođake tamo...

Trećeg jutra je policija došla u šest sati i izvukla me iz postelje. Potanko su me ispitivali. Odmah sam znao da me je potkazao jedan moj poznanik. Sumnjivo su promatrali moj pasoš i odveli me na saslušanje. Sreća što sam, kad sam dolazio iz Francuske, zamolio carinika da mi udari pečat na pasoš. Tako sam mogao dokazati da sam legalno ušao i da se tek tri dana nalazim u zemlji.

Tačno se sjećam tog ranog jutra kad sam sa službenikom išao ulicama. Dan je bio vedar, gradski tornjevi i krovovi su se oštro ocrtavali prema nebu

19kao izrezani od metala. Iz jedne pekare je zamirisao vruć hljeb i izgledalo je da je u tom mirisu sva utjeha svijeta. Razumijete?"

„Da", rekoh. „Nikad nam svijet ne izgleda ljepši nego neposredno pred hapšenje. Prije nego što ga moramo napustiti. Samo kad bi čovjek to uvijek osjećao!"

„I osjetit ćemo", odgovori Svare. „Možda prvi put stvarno tek kad to bude i posljednji put."

Pogledao sam ga. „Imamo premalo vremena da to osjetimo. Premalo mira."

Svare odmahnu glavom. „Nema to nikakve veze s mirom. Ja sam ga imao."

„Jeste li mogli da ga zadržite?" upitah i nagoh se prema njemu.

„Pokušavam. Zato razgovaram s vama. Iskliznuo mi je iz ruku. Ali da li sam ga potpuno imao dok sam ga držao? Mogu li ga sad čvršće držati? To moram da znam! Razumijete li? Morate razumjeti."

Zurio je u mene ukočenim pogledom. Prvi put me je tako gledao. Sišao je s uma, pomislih u jednom trenutku.

„Ja to ne znam", rekoh. „Nikad nisam znao. Ali zar svako ne želi to? Da zadrži ono što se ne može zadržati? I da napusti ono što čovjek ne želi da napusti?"

„Pokujini Svare je mogao i drugo", odgovori on.

Pored nas je ustala jedna žena u večernjoj haljini. Preko terase je promatrala grad i pristanište.

„Darling, zašto moramo da se vratimo u Ameriku?" rekla je čovjeku koji je bio s njom. „Zar ne možemo ovdje da ostanemo? Nikako mi se ne ide tamo."

„Policija me je samo jedan dan držala u Cirihu", reče Svare. „To je bio težak dan za mene. Bojao sam se da mi ne provjeravaju pasoš. Za to bi bio dovoljan jedan telefonski razgovor sa Bečom. A isto tako kad bi neki stručnjak ispitao izmijenjene podatke.

20

Po podne sam se smirio. Smatrao sam ono što će se dogoditi nekom vrstom božje odluke. Uveče su me pustili i kategorički mi preporučili da što prije nastavim put za Njemačku.

Odlučio sam da idem preko Austrije. Austrijsku granicu sam poznao. Sigurno je nisu tako strogo čuvali kao njemačku. Zašto bi uopće ijednu čuvali? Ko bi i poželio da uđe? Ali su vjerojatno mnogi željeli da izađu.

Otputovao sam do granice da pokušam da prijedem kod Arlberga ili Feldkirha. Nikog više nisam pitao. Bila je noć puna zvijezda kad sam prešao granicu. Želio sam da sačekam neki kišni dan, ali je vrijeme dva dana bilo vedro. Trećeg dana sam pošao da ne bih suviše dugim zadržavanjem pao u oči.

Noć je bila veoma mirna, ali mi se ipak činilo da mogu čuti kako trava raste. Poznato vam je da se u opasnosti drugačije vidi — ne toliko oštro, u žizi, očima, nego razastrto cijelim tijelom, kao da čovjek vidi kroz kožu, naročito noću.

Tu noć neću nikada zaboraviti. Bio sam potpuno svjestan sebe, sva su mi čula bila široko otvorena, bio sam na sve spreman, ali potpuno bez straha. Izgledalo mi je kao da prelazim preko nekog visokog mosta s jedne strane svog života na drugu i znao sam da će se most iza mene rasuti kao srebrnast dim i da nikad neću moći natrag. Bio sam potpuno usamljen, ali je samoća odjednom bila bez ikakvog bola — dobila je gotovo nešto svečano.

Došao sam do Rajne, koja je na tom mjestu još mlada i nije velika. Rijeku sam mogao pregaziti ili preplivati. Svukao sam se i načinio zavežljaj od svog odijela da bih ga mogao držati nad glavom. Bilo mi je neobično kad sam nag zaronio u vodu. Bila je crna i veoma hladna i strana, kao da sam zaronio u rijeku Letu da se napojim zaboravom. Izgledalo mi je simbolično i to što sam nag morao plivati.

Osušio sam se i krenuo dalje. Kad sam prolazio pored jednog seoceta, čuo sam psa kako je zalajao.

Nisam tačno znao gdje je granica i držao sam se ceste

21koja je vodila rubom jednog šumarka. Dugo nisam nikoga sreo. Išao sam dalje dok nije svanulo.

Odjednom je pala jaka rosa; na rubu jednog proplanka ugledao sam srnu kako stoji. Produžio sam dok nisam ugledao prve seljake gdje nailaze na svojim kolima. Tada sam potražio sklonište nedaleko od ceste. Nisam htio da izgledam sumnjiv što se tako rano nalazim na cesti i što dolazim iz pravca granice. Ubrzo poslije toga sam vidio dva carinika koji su se na biciklu vozili cestom. Poznao sam im uniforme. Bio sam u Austriji. Austrija je u to vrijeme već godinu dana pripadala Njemačkoj."

Zena u večernjoj haljini napustila je sa svojim pratiocem terasu. Imala je veoma preplanula ramena i bila je viša od čovjeka koji je bio s njom. Još nekoliko turista je polagano sišlo stepenicama. Svi su oni išli kao ljudi koji nikada nisu bili progonjeni. Nisu se osvrtali.

„Imao sam kod sebe hljeb s maslacem", reče Svare, „i našao sam potočić s vodom. U podne sam krenuo dalje. Turisti ponekad posjećuju gradić Feldkirh, pa sam se nadao da neću pasti u oči. Uzeo sam prvi vlak kojim sam se mogao udaljiti od granice da bih se izvukao iz opasne zone. Kad sam ušao u kupe, tamo su sjedila dva SA*-ovca u uniformi.

Mislim da mi je u tom trenutku pomoglo moje iskustvo sa evropskom policijom, inače bih sigurno iskočio iz vlaka. Tako sam ušao, pozdravio i sjeo u jedan ugao pored nekog čovjeka u tirolskom odijelu, koji je imao pušku uza se.

To je poslije pet godina bio moj prvi sudar sa svim onim što je za mene predstavljalo utjelovljenje gnusnosti. Cesto sam o tome razmišljao u nedjeljama koje su prethodile. Ali stvarnost je bila drugačija. Tijelo je bilo to koje je reagiralo, želudac koji se grčio,

• Sturm-Abteilung — jurlšnl odred u HitlerovoJ Njemačkoj Prlm. preo.

22

usta koja su se sušila. Jedan minut sam mislio da će mi se smučiti. Tada sam se sjetio kako mi je pokojni Svare jednom rekao da se laganim, dubokim disanjem može brzo savladati uzrujanost.

Postupio sam po njegovom savjetu i nešto sam se primirio.

Lovac je razgovarao sa SA-ovcima o nekoj udo-| vici Pfundner. To je, izgleda, bila neka vrlo živahna udovica, jer su njih trojica nabrojila nekoliko njenih ljubavnih avantura.

„A kuda ste se vi zaputili, gos'n susjede?" upita me lovac.

„Natrag u Insbruk", rekoh. „Niste odavde, je li?" „Na odmoru sam." „A odakle ste?"

Oklijevao sam jedan trenutak. Da sam rekao iz Beča, kao što je u pasošu stajalo, njih trojica bi možda primijetila da ne govorim mekim bečkim dijalektom. „Iz Hanovera", rekoh. „Tamo živim već preko trideset godina."

„I prešli ste toliki put dovde?" „Oduvijek sam želio da vidim dolinu Ina", rekoh. Lovac klimnu glavom, „Fino ste vrijeme uhvatili!"

Osjećao sam kako mi se košulja lijepi za tijelo.

„Vručina je, nema šta", rekoh. „Već kao usred ljeta."

Njih trojica počеше ponovo da ogovaraju udovicu

Pfundner. Nekoliko stanica kasnije su sišli s vlaka,

pa sam ostao sam u kupeu.

Dobio sam napad kajanja, straha i očajanja. Nisam shvatio šta sam učinio. Bio sam uhvaćen, i sam sam zalupio vrata za sobom. Desetak puta sam htio da siđem i da se noću vratim u Svaj carsku.

Nisam to učinio. Lijevom rukom sam čvrsto držao u džepu pasoš pokojnog Svarca kao da mi može uliti snagu. Govorio sam sebi da je sad svejedno i da sam sve sigurniji što dublje zalazim u zemlju. Odlučio sam da putujem i u toku noći. U vlaku manje traže isprave nego u nekom hotelu.

Čudnovato kako čovjek misli da su svuda na njega upereni reflektori i da ljudi ni na šta drugo

23ne misle nego da njega traže. Ima osjećaj kao da svaka ćelija tijela teži da postane samostalna.

Zatvorio sam oči. Iskušenje da se podam panici bilo je veće kad sam ostao sam u kupeu. Ali znao sam da to ne smijem dozvoliti. Svaki centimetar za koji sad popustim pretvorit će se u metar kad se jednom stvarno nađem u opasnosti. Govorio sam sebi da me niko ne traži, da sam režimu neinteresantan kao lopata pijeska u pustinji i da na meni ne može niko ništa primijetiti. Naravno, tako je i bilo. Malo sam se razlikovao od ljudi oko sebe.

Izašao sam iz vlaka i prisilio sebe da čitav jedan sat šetam po Minhenu. Kako taj grad nisam poznavao, bio sam siguran da me niko neće poznati. Sjedio sam u 'Franjevačkoj pivnici'. Lokal je bio pun. Sjedio sam za jednim stolom sam i osluškivao. Poslije nekoliko minuta mi je prišao jedan oznojen debeljko. Naručio je pivo i govedinu i čitao novine. Dotad mi još nije palo na pamet da čitam njemačke novine, pa sam kupio dva lista. Već godinama nisam čitao njemački, i morao sam se još uvijek navikavati na to da svi govore njemački.

Uvodnici u listovima su bili užasni. Bili su lažni, krvoločni i nadmeni. U njima je svijet oko Njemačke izgledao degeneriran, kukavički i glup. Prosto je bilo neshvatljivo da se tako nešto može pisati. Ta dva lista nisu bila nikakve lokalne novine. Ranije su uživala lijep ugled. Nije im samo sadržaj bio nevjerovatan nego i stil.

Čitao sam dalje dok nisam među malim vijestima pronašao jedinu o Osnabriku. U Loterštrase je izgorela jedna kuća. Vidio sam ulicu pred sobom. Preko zidina se moglo doći do Hegetora, a odatle od Loterštrase, koja je vodila iz grada. Savio sam novine. Odjednom sam se osjetio usamljenijim nego ikada ranije izvan Njemačke.

Pošao sam dalje. Polako sam se navikavao na to da se u meni smjenjuju šok i neka fatalistička apatija. Navikao sam se i na to da smatram sebe sigurnijim nego dotad. Opasnost će postati veća kad se budem približio Osnabriku. Tamo ima ljudi koji me otprije poznaju.

Kupio sam jedan jeftin kofer i nešto rublja i stvari koje se smatraju potrebnim za kratko putovanje da ne bih u hotelu pao u oči. Još nisam znao kako da pristupim svojoj ženi. Svakog sata sam mijenjao planove. Kako o njoj nisam ništa znao, morao sam to prepustiti slučaju. Nisam čak znao ni da li je popustila svojoj porodici, koja je čvrsto bila za režim, što joj je omogućavalo dobru zaradu. Pošto sam pročitao novine, nisam bio siguran koliko je vremena nekom potrebno da bi povjerovao u ono što čita — naročito kad nema mogućnosti da upoređuje.

U Minsteru sam otišao u jedan osrednji hotel. Nisam mogao svaku noć da probdim i da spavam preko dana u nekom skrovištu. Morao sam riskirati da me neki hotel prijavi. - Poznajete li Minster?"

„Površno“, odgovorili. „Nije li to jedan stari grad s mnogim crkvama u kome je zaključen vestfalski mir?“

Svare potvrdi glavom. „U Minsteru i Osnabriku, 1643. Poslije trideset godina rata. Ko zna koliko će ovaj trajati.“

„Ako ovako produži, neće dugo. Nijemcima je trebalo samo četiri nedjelje da osvoje Francusku.“

Došao je kelner i rekao da se lokal zatvara. Bili smo posljednji gosti. „Postoji li neki drugi lokal koji je još otvoren?“ upita Svare.

Kelner nije znao ni za jedan. Kad mu je Svare dao napojnicu, znao je jedan — neki ruski bar. „Vrlo elegantan“, rekao je.

„Hoće li nas pustiti unutra?“ upitah.

„Naravno, gospodine. Htio sam da kažem da tamo ima veoma elegantnih žena.“

„Dokle je bar otvoren?“

„Dokle god ima gostiju. Do jutra. Sad uvijek ima puno gostiju tamo. Mnogo Nijemaca, gospodine.“

„Kakvih Nijemaca?“

„Nijemaca.“

„Sa parama?“

24

25. „Naravno, s parama.“ Kelner se nasmija. „'Zar' nije jeftin. Ali je veoma zabavan. Možda biste im rekli da vas je Horhe odavde poslao? Tada ćete dobiti veoma dobro mjesto.“

„Reći ćemo.“

Svare je platio račun. Krenusmo. Izgledalo je da se kuće pastelnih boja oslanjaju jedna na drugu.

„Svjetlost“, reče Svare. „Da li i vas toliko iznenađuje?“

„Da. Uvijek se nanovo trgnem. Kao da su zaboravili da je ugase, pa će idućeg trenutka naići zračni napad.“

„Dobili smo je jer u nama ima nečeg od boga“, reče Svare prilično patetično. „Kao znamenje. A sad moramo da je krijemo, čak i od sebe samih, jer ubijamo i ono malo boga u sebi.“

„Koliko se ja razumijem u legendu, Prometej ju je ukrao“, uzvratih. „Zato su ga bogovi pretvorili u simbol hronične ciroze jetre. A čini mi se da to bolje i odgovara našem karakteru.“

Svare se okrete meni. „Ja sam odavno prestao da budem sarkastičan. I da se plašim krupnih riječi. Dok god je sarkastičan i dok god se plaši, čovjek nije slobodan. Pokušava da stvari svede na manju mjeru.“

„Možda. Ali šta čovjek neće učiniti da spase svoj život? Treba li zuriti u nemoguće i govoriti: nemoguće je? Zar nije bolje umanjiti mu značaj i tako pustiti da prodre zračak nade?“

„Da“, odgovori Svare i zgrabi me za ruku. „Izvinite -me. Zaboravio sam da ste u bjekstvu. Ko tada ima vremena da misli na proporcije?“

Osjetio sam kako se u meni rađa neka toplina za njega, nešto već kao drugarstvo. „Zar niste i vi u bjekstvu?“ upitah.

Odmahnuo je glavom. „Više ne. Vraćam se po drugi put.“

„Kuda?“ upitah iznenađeno. Nisam mogao vjerovati da će još jednom ići u Njemačku.

„Natrag“, odgovori on. „Objasnit ću vam.“

Noćni lokal je bio jedan od onih tipičnih bjelo-gardijskih barova kakvih je poslije 1917. godine bilo 26

svuda u Evropi, od Berlina do Lisabona. Nijemci o kojima je kelner govorio vjerojatno nisu bili emigranti. Bili su špijuni, članovi ambasade i službenici berlinske vlasti.

„Rusi su se bolje snašli od nas“, reče Svare. „A pri tom su otišli u emigraciju samo petnaest godina prije nas.“

„Petnaest sretnih godina su kratke“, odgovorih. „Petnaest nesretnih godina su duge i pružaju čovjeku mnogo iskustva. Osim toga, Rusi su bili prvi val emigracije. Svijet je imao sažaljenja prema njima, dobijali su dozvole za rad i Nansenove pasoše. Kad smo mi došli, sažaljenje svijeta je već odavno bilo iscrpno. Bili smo dosadni kao termiti, i nije se čuo niko ko bi za nas digao svoj glas. Ne smijemo da radimo, ne smijemo da postojimo i još uvijek nemamo nikakvih isprava.“

„Prvi val su sačinjavali Jermeni“, reče Svare. „Bio je mali, pošto su ih Turci gotovo sve pobili.“

„Prvi su bili oni iz seobe naroda. Selili su se iz Azije u Evropu, a iz Evrope do Afrike — što rasnoj teoriji sadašnjeg režima u Njemačkoj daje pikantnu draž iluzije. Doduše, iluzije koju ostale sile nikad nisu prihvatile. Stoga ni mi nismo mogli biti prihvaćeni. Prema nečemu što ne postoji nije potrebno zauzimati stav.“

Osmijeh odjednom preletje preko tamnog Svar-covog lica. „Jesmo li kod savjesti svijeta?“

„Da“, odgovorih gorko. „I u tome nema ničega smiješnog. Politički razlozi su doveli do ovog rata — ne ljudski.“

„Postoje razne vrste smijeha", reče Svare. „Ponekad je to toliko stvar forme kao odijelo koje čovjek odabere da ide u šetnju. Da li će se uzeti plavo ili sivo — to ne mijenja svijet. Samo je lično za čovjeka jedan gest. I često posljednji."

Pogledao sam ga. „Je li vaš posljednji?"

„Da. Za večeras. Ovo veče znači za mene smrt i iskupljenje, a sutra neću biti više ono što sam danas.

Krupne riječi?"

27•' i ,

,1

Mahnuo sam glavom. „Kad ona muha tamo na stolu ugine, za nju je umro svijet. Uvijek je u pitanju svijet. U svemu i za svakog. Kome je tu uopće potrebna etiketa krupnih i sitnih riječi? Život nije igra. Ko hoće, taj ima više od četiri keca. I može ih uvijek nanovo igrati. Pitanje je samo šta za to dobija."

„Nije to pitanje", odgovori Svare.

„Nije za romantičare", rekoh ja.

„Pitanje je samo šta se igra. Sta se dobija, to nije važno. Nismo na burzi." Pogledao me je kao da se izvinjava i produžio: „Postoji tu jedna tajna koja se ne zna unaprijed: uvijek se dobija više nego što se daje — ali kad bi se to znalo unaprijed, ne bi se dobilo ništa."

Osmjehnuo sam se. „Dakle, postoji još jedno utočište gdje život nije trgovina."

„Jedno — gdje je sve tako jednostavno da čovjeka uhvati vrtoglavica", reče tiho Svare.

„Volio bih da ga vidim", rekoh.

„Odmah je tu čim čovjek više neće da trguje", reče Svare gotovo snobivajući se.

„To sam i mislio", odgovorih razočarano. „Riječi, lijepi silogizmi. Zastarjeli, ali neoborivi, jer ništa ne dokazuju."

„Riječi ukazuju — one uopće ne dokazuju."

Odmahnuo sam rukom. „Ako želite, mogu vam za deset minuta napraviti tuce sličnih poslovice."

„Nije potrebno da ih pravite, nego samo da vjerujete u njih."

„U redu! U redu!" rekoh nestrpljivo. „Amaterska filozofija ukrašena metafizikom. Digao sam ruke od toga u zatvorima srednje Evrope. Ostanimo pri činjenicama. Ovdje je vino bolje nego što sam očekivao."

Bio sam nervozan otkako smo sjedili u „Žaru". Uslijed zatvorenog prostora, ustajalog zraka i činjenice što sjedim suviše daleko od vrata da bih mogao pobjeći. Bio sam navikao da uvijek sjedim blizu izlaza. A i uslijed toga što više nisam mogao vidjeti brod. Ko Trna, možda će otploviti još u toku noći,

28

jedan dan prije nešto što treba, uslijed bogzna kakvog upozorenja.

„Brod neće otploviti prije sutrašnje večeri", reče Svare. „Raspitao sam se prije nego što sam vam prišao."

Zavukao je ruku u džep i položio obje knjižice s putnim kartama ispred mene. „Uzmite ih. Vi ste me slušali. Ja nisam trgovac robljem. Uzmite ih, i idite ako želite."

Pogledao sam ga postideno. „Nisam tako mislio."

Svare se osmjehnu i ne reče ništa. Uzeo sam obje knjižice i stavio ih u džep.

„Uzeo sam vlak koji pred veče stiže u Osna-brik", produžio je Svare, „Bilo mi je kao da tek sad prelazim granicu. Dotle je sve bilo tuđina, čak i Njemačka. Ali sad je polagano svako drvo počelo da me pozdravlja. Poznavao sam sela kroz koja smo prolazili — tamo sam pravio školske izlete, tu sam bio sa Helenom prvih nedjelja našeg poznanstva, volio sam ih kao što sam volio grad s njegovim zgradama i vrtovima.

Moje dotadašnje gnušanje bilo je kao neki jednoobrazan blok. Sve je bilo paralizirano i okamenjeno usljed onog što se dogodilo, i nikad nisam osjećao potrebu da to analiziram ili raščlanjujem; prije bi se moglo reći da sam se plašio toga. Ali sad je počelo da govori ono što s tim nije imalo nikakve veze. Predio se nije izmijenio. Crkveni tornjevi su se sa istom mekom zelenom bojom svoje patine ocrtavali prema sutonu. Nebo se kao uvijek ogledalo u rijeci, koja me je podsjetila na ono vrijeme kad sam tu pecao i sanjario o pustolovinama u stranim zemljama; kasnije sam ih, istina, doživio, ali drugačije nego što sam onda zamišljao. Livade sa leptirima i vilinim konjicima i padine sa gušterima i poljskim cvijećem nisu se bile izmijenile, ležale su tu kao u vrijeme moje mladosti, a u njima je ležala moja 29mladost — sahranjena, ako sam tako htio da smatram, ili sačuvana, ako bih uspio da je drugačije shvatim. ' Već je bilo ruža i ljiljana u majušnim vrtovima kućica čuvara pruge. BUi su tu, kao uvijek. Nije ih prožderala guba. Prelivali su se preko drvenih ograda onako kao što se prelivaju u Francuskoj. Po livadama su pasla goveda, isto kao po livadama Svaj-carske — mrka i crna i bijela, sa istim pokornim očima. Na krovu jedne seoske kuće vidio sam rodu kako klepeće. I laste su letjele onako kako uvijek i svuda lete. Samo su ljudi bili drugačiji. To sam znao, ali te večeri nisam mogao shvatiti. A nisu ni bili tako jednostavno drugačiji kao što sam dotada zamišljao. Kupe se punio i praznio i ponovo punio. U to doba među njima nije bilo uniformi, samo obični ljudi, sa razgovorima kakve sam

čuo u Francuskoj i Švicarskoj — o vremenu, ljetini, svakodnevnim događajima i strahu od rata. Svi su bili za mir, kao uvijek neposredno pred katastrofu.

Vlak se zaustavio. Progurao sam se u gomili ostalih kroz izlaz i ostavio svoj koferu garderobi za prtljag.

Kad sam stupio na stanični trg, sa mene je otpalo sve što sam ranije mislio. Bilo je sumračno i vlažno od kiše i hladan vjetar je njuškao oko mene kao policijski pas. Smjesta sam bio potpuno na oprezu. Znao sam da sam sad u velikoj opasnosti, a istovremeno sam imao osjećanje da mi se ništa neće dogoditi.

Vratio sam se u staničnu halu na šalter da kupim povratnu kartu za Minster; to sam prilikom odlaska propustio da učinim. „Kad polazi vlak?“ upitao sam službenika, koji je sa sjajnom ćelom sjedio u žutoj svjetlosti iza svog šaltera kao neki palanački Buda, siguran i spreman. „Jedan u dvadeset dva i dva-deset, drugi u dvadeset tri i dvanaest.“

Otišao sam do jednog automata i izvadio peron-sku kartu. Htio sam da je imam pri ruci ako bih se brzo morao izgubiti. Peroni su po pravilu loša skloništa, ali čovjek ih uvijek ima nekoliko da bira i može brzo uskočiti u bilo koji vlak u polasku, i kasnije reći sprovedniku vlaka da je posrijedi zabuna. Sprovednici vlaka obično još ne znaju da je za vama potjernica.

Odlučio sam da pozovem telefonom jednog prijatelja iz ranijih godina za koga sam znao da nije pristalica režima. Preko telefona ću ustanoviti da li mi može pomoći. Nisam se usuđivao da direktno svoju ženu pozovem telefonom. Nisam znao s kim stanuje. Ako je s njom njena sestra, onda je opasno — ona je vjeran patriota, i osjeti da je žena tek kad je pogleda neko u uniformi.

Stajao sam u maloj staklenoj kabini kraj telefonskog imenika i aparata. Sagnuo sam dublje glavu kako me niko ne bi poznao. Telefonski imenik sam ne razmišljajući otvorio na strani sa slovima kojima počinje moje ime. Našao sam ime svoje žene — broj telefona je bio isti, ali adresa drugačija. Umjesto Rismilerplac sad je bio Hitlerplac.

U trenutku kad sam ugledao adresu, učinilo mi se da se svjetlost mutne sijalice u kabini stotruko pojačala. Trgao sam se, toliko sam imao utisak da se u dubokoj noći nalazim u nekoj jarko osvijetljenoj vitrini ili da je spolja na mene upravljen reflektor. Potpuno sam postao svjestan cjelokupne ludosti svog poduhvata. Bio sam uhvaćen i više nikad neću moći da pobjegnem.

Izašao sam iz kabine i prošao kroz polumračnu staničnu halu. Odozgo su mi prijetili plakati. „Snaga kroz radost“ sa svojim plavim nebom i svojim radosnim ljudskim bićima. Vjerojatno su stigli neki vlakovi, čitavo jato putnika penjalo se uza stepenice. Iz jedne grupe se izdvojio jedan esesovac. Išao je pravo k meni. Nisam pobjegao. Ostao sam na mjestu. Možda nije mene tražio. Ali je on zastao preda mnom i pogledao me.

„Izvinite, imate li vatre?“ upitao je. „Vatre?“ ponovio sam, a onda žurno: „Naravno! Šibice!“

S olakšanjem sam zavukao ruku u džep i počeo da preturam po njemu.

30

31. „Zašto?“ reče esesovac iznenađen. „Pa cigareta vam gori!“

Uopće nisam znao da sam pušio. Onda sam pružio svoju cigaretu. On je svoju prinio zažarenom vrhu i povukao dim. „Kakva je to cigareta što je pušite?“ upitao je. „Miriše skoro kao cigara!“

Bila je to jedna „goloaz“. Kad sam prešao francusku granicu, imao sam dva paketića pri sebi. Ova je bila jedna od posljednjih. „Poklon od jednog prijatelja“, odgovorio sam. „Francuski korov. Crni duhan. Donio ih je sa putovanja. I meni su suviše jake.“

Esesovac se nasmija. „Najbolje je potpuno se odreći duhana! Kao firer. Ali ko to može, naročito u današnje vrijeme?“

Pozdravio je i otišao.

Svare se slabo osmjehnu. „Dok sam još bio čovjek koji ima pravo da negdje stoji na svojim nogama, često sam sumnjao kad sam čitao kako književnici opisuju strah i užas — da žrtvi stane srce, da stoji kao skamenjena, da joj se sledila krv u žilama, da joj znoj izbija po cijelom tijelu — i smatrao to kao kliše i rdav stil, i možda to i jeste. Ali je još nešto: istina je! Sve sam to osjetio, tačno tako, iako sam se ranije tome smijao.“

„I ja“, odgovorio sam. „Kliše su istine koje su često ponavljane — i iništa drugo. I banalnosti također. Naš život ni najmanje nije tako prefinjen da bismo se mogli od njih zaštititi.“

Kelner je prišao i upitao me: „Žele li gospoda društvo?“ Ne "

„i C.

On se saže malo dublje. „Zar ne biste, prije nego što sasvim odbijete, pogledali one dvije dame kod bara?“

Pogledao sam ih. Jedna od njih je bila vrlo lijepo razvijena. Obje su imale tijesne večernje haljine. Lice nisam mogao da vidim. „Ne“, rekoh još jedanput.

„To su dame“, reče kelner. „Ona desno je njemačka dama.“

„Da li vas je ona poslala?"
„Nije, gospodine", odgovori kelner sa očaravajućim nevinim osmijehom. „To je bila moja ideja."
„U redu, zaboravite je. Donesite nam nešto za jelo."
„Sta je htio?" upita Svare.
„Da nas spetlja s unukom Mate Hari. Mora da ste mu dali suviše veliku napojnicu."
„Još nisam platio", odgovori Svare ozbiljno. „Mislite da su špijunke?"
„To je moguće. Lisabon ih je pun."
„Njemačkih?"
„Njemačkih i drugih. Kao i u Švicarskoj. Zaraćene zemlje moraju poštovati neutralnost nekoliko zemalja kako bi špijuni mogli pirovati."
„Mislite da su ovdje da bi odmamile Nijemce?"
Pogledao sam leđa žene kod bara. „To ne znam. Ne vjerujem. Rusi su specijalisti za otmice. Ono što se ovdje u Lisabonu događa to je najobičnija staromodna špijunaža."
Kelner je donio tanjur s predjelom. Naručio sam ga jer sam osjetio da vino počinje da me hvata. Htio sam da ostanem trijezan. „Nećete da jedete?" upitao sam Svarca.
On odmahnu glavom. „Nisam ni mislo na to da bi me cigareta mogla odati", reče on. „Onda sam ponovo pregledao sve što sam imao kod sebe. Šibice koje su još bile iz Francuske bacio sam zajedno sa cigaretama i kupio njemačke. Onda sam se sjetio da moj pasoš ima francuski ulazni pečat i vizu i da bi cigarete bile objašnjene da su me pretresli. Obliven znojem i ljut na sebe samog i na svoj strah vratio sam se telefonskoj kabini.
Morao sam čekati. Jedna žena sa velikom partijskom oznakom na okovratniku pozvala je dva broja jedan za drugim i odlajala naređenja. Treći broj se nije odazvao, i žena je izašla, ljutita i nadmena. Pozvao sam broj svoga prijatelja. Odgovorio je ženski glas. „Molim, mogu li da govorim sa doktorom Martensom?" upitao sam, i primijetio da sam pro-mukao.
„Ko je na aparatu?" upita žena.

32

3 Noć u Lisabonu

33, „Jedan prijatelj doktora Martensa." Nisam mogao odati svoje ime. Nisam znao da li govori njegova žena ili kućna pomoćnica. Ali se ni jedinoj ni drugoj ne bih mogao odati.

„Vaše ime, molim!" reče žena.

„Ja sam prijatelj doktora Martensa" odgovorio sam. „Molim vas, javite mu to. Stvar je hitna."

„Žalim", odgovorio je ženski glas. „Ako ne kažete svoje ime, ne mogu vas prijaviti."

„Morate učiniti jedan izuzetak", rekao sam. „Doktor Martens očekuje moj poziv."

„Ako je tako, mogli biste mi reći svoje ime."

Očajnički sam razmišljao. Onda sam čuo kako je slušalica spuštена.

Stajao sam u sivoj, vjetrovitoj stanici. Moj prvi pokušaj, pokušaj koji mi je izgledao veoma jednostavan, propao je i više nisam znao šta da počnem. Možda je bilo potrebno da pozovem direktno Helenu i da riskiram da me neko od njene porodice pozna po glasu. No mogao sam reći neko drugo ime, ali koje? Doktor Martens — drugo mi u tom trenutku nije padalo na pamet. Još sam oklijevao kad mi je sinula ideja koje bih se kao desetogodišnji dječak odmah sjetio. Zašto nisam pozvao Martensa predstavivši se pod imenom moga šurjaka? On ga je poznavao i prije deset godina ga nije mogao podnositi. Smjesta sam to učinio. Na telefonu je opet bio onaj isti ženski glas. „Ovdje Georg Jirgens", rekao sam. „Doktora Martensa, inolim."

„Jeste li vi gospodin koji je maločas zvao?" „Ovdje je šturmfirer Jirgens. Htio bih da govorim sa doktorom Martensom."

„Da", rekla je žena. „Jedan trenutak! Odmah." Svare me pogleda. „Poznajete li ono užasno tiho šuštanje u slušalici kad čovjek kraj telefona čeka na svoj život."

„Da", odgovorio sam. „Poznajem. To čak ne mora uvijek biti ni život na koji se čeka. Možda čovjek samo pokušava da spriječi ono ništa."

34

„Najzad sam čuo: 'Ovdje doktor Martens.' Opet sam osjetio jednu od onih stvari kojima sam se ranije smijao. Grlo mi je bilo suho. 'Rudolfe', prošap-tao sam najzad.

„Kako, molim?"

„Rudolfe", rekao sam. „Ovdje je jedan rođak Helene Jirgens."

„Ne razumijem. Je li tamo šturmfirer Georg Jirgens?"

„Zovem u njegovo ime. U ime Helene Jirgens, Rudolfe. Razumiješ li sada?"

„Ne razumijem apsolutno ništa", reče razdraženo čovjek na drugom kraju. „Ja sad ordiniram...!"

„Mogu li doći k tebi dok ordiniraš, Rudolfe? Jesi li mnogo zauzet?"

„Dakle, zaista! Ja vas ne razumijem, a vi..."

„Old Saterhend", rekao sam.

Najzad sam se sjetio kako smo se nazivali kao dječaci kad smo se igrali Indijanaca. To su bila imena iz romana Karla Maja. Gutali smo ih kao dvanaesto-godišnjaci. Jedan trenutak nisam ništa čuo. Onda Martens reče tiho: „Šta?“

„Vinetu“, rekao sam, „Jesi li zaboravio stara imena? Pa to su omiljene firerove knjige.“

„Vinetu“, ponovio je Martens glasom punim ne-vjerice.

„Da. Moram te vidjeti.“

„To ne razumijem. Gdje ste?“

„Ovdje. Gdje se možemo vidjeti?“

„Ja sam u ordinaciji“, rekao je Martens mehanički.

„Bolestan sam. Mogu doći u ordinaciju.“

„Ništa od svega ne razumijem“, reče Martens glasom koji je nagovještavao neku odluku. „Ako ste bolesni, dođite u ordinaciju.“

„Kad?“

„Najbolje u sedam. U sedam sati“, ponovio je. „Nikako ranije!“

„Dobro, u sedam.“

Spustio sam slušalicu. Ponovo me je oblio znoj. Polagano sam izašao. Napolju se povremeno mogao

35r
sagledati blijed mjesječev srp među oblacima. Tačno kroz nedjelju dana bit će mlad mjesec, razmišljao sam. Pogodno vrijeme za prijelaz preko granice. Pogledao sam na sat. Imao sam još tri četvrti sata vremena. Morao sam otići sa stanice. Uvijek je sumnjivo kad čovjek po njoj suviše dugo luta.

Krenuo sam ulicom koja je bila najmanje živa. Vodila je do starog gradskog bedema. Jedan dio je bio nivelisan i oivičen visokim drvećem, drugi je ostao kakav je ranije bio i vodio je duž rijeke. Išao sam tim putem, preko jednog trga, pored crkve Isusovo Srce.

Sa gornjih zidova su se preko rijeke mogli vidjeti krovovi i tornjevi starog grada. Barokno kube katedrale presijavalo se u nemirnoj svjetlosti. Bila mi je poznata ta slika — reproducirana je na hiljadu razglednica. Poznavao sam miris vode. I poznavao sam miris aleje lipa koja se protezala duž zidina. Taj miris me je pogodio kao oštar udar vjetra u nekom tihom danu. Miris se najteže zaboravlja“, reče Svare zamišljeno. „Teže od slike ili zvuka...“

„Teže od slike“, odgovorio sam. „Zvuk — vjetar, urlik granate, ili struganje lopate po asfaltu kad se čovjek ujutru kasno probudi, a napolju pada snijeg — to se također -nikad ne zaboravlja.“

Svare potvrdi glavom. „Ili bezglasani vapaj čovjeka koji dva sata visi na drvetu o rukama vezanim na leđima — i to je bila jedna lipa“, dodao je zamišljeno. „Također lipa. I cvjetala je. I na to sam mislio kad sam stajao na bedemu. Na težak, sladak miris lipovog cvijeta, oko koga su zujale hiljade pčela, dok je čovjek krkljao i, kad se osvijestio, pokušavao da očnim kopcima otjera muhe, koje su se sakupile na njegovim očnim jabučicama... Osjećao sam da u meni misle i djelaju dvije ličnosti koje imaju malo šta zajedničko, i znao sam da jednu moram žtititi od druge.“

Vidio sam da ljubavni parovi sjede po klupama, koje su bile tako postavljene između drveća da se imao pogled na rijeku i grad, pa sam sjeo na jednu

36

praznu klupu da sačekam ono pola sata dok ne odem do Martensa.

Tačno se sjećam tog pola sata. Bilo je kao da stojim u nekoj prostoriji gdje po zidovima vise ogledala jedno prema drugima. Dobacivala su moj lik jedno drugom sve do prazne beskonačnosti, a iza svakog lika u ogledalu otkrivao sam drugi lik koji je prvi promatrao preko ramena. Činilo mi se da su to stara, potamnijela ogledala, i nisam mogao otkriti da li je izraz bio upitan, tužan ili pun nade. Svi su iščezavali u srebrnastoj tami.

Pored mene je sjela jedna žena. Nisam znao šta hoće. Digao sam se i pošao. Čuo sam kako se žena iza mene smije. Čudnovato koliko se još jasno toga sjećam — tog tihog, nešto prezrivo i sažaljivog smijeha ove nepoznate žene kraj zidina u Osnabriku.

Čekaonica je bila prazna. Na polici kraj prozora stajale su biljke sa dugačkim kožastim lišćem.

Izlizane fotelje bile su poredane oko stola na kome su ležali časopisi.

čuo sam žurne korake. Na vratima je stajao Martens. Zagledao se u mene, skinuo naočare i zažmirio. U čekaonici je osvijetljenje bilo slabo. Nije me odmah poznao, vjerojatno zbog brkova.

„Ja sam, Rudolfe“, rekao sam. „Jozef.“

Podigao je ruku da šutim. „Odakle dolaziš?“ pro-šaptao je.

Slegao sam ramenima. Zašto je to bilo važno? „Ovdje sam“, rekao sam. „Moraš mi pomoći.“

Pogledao me je. Njegove kratkovidne oči su u slaboj svjetlosti izgledale kao oči neke ribe iza debelog stakla akvarijuma. „Imaš li dozvolu da budeš ovdje?“

„Samo onu koju sam sam sebi dao“, rekao sam mirno.

„Kako si prešao preko granice?“

„To nije važno. Došao sam da vidim Helenu.“

Iznenadena me je pogledao. ‚Zato si došao?’

37r

‚Da’, rekao sam. mirno.

Odjednom sam se osjećao spokojnim. Dok sam bio sam, nije tako bilo. Sad je uzbuđenje najedanput nestalo, i razmišljao sam kako ću umiriti iznenađenog čovjeka koji stoji preda mnom.

‚Zato?’ upitao je još jednom^

‚Da, zato. A ti mi moraš pomoći.’

‚Gospode!’ rekao je.

‚Je li umrla?’ upitao sam.

‚Ne, nije umrla.’

‚Je li ovdje?’

‚Da. Bila je ovdje. Bar još prije nedjelju, dana.

‚Možemo li ovdje razgovarati?’ upitao sam.

Martens je potvrdio glavom. ‚Otpratio sam bolničarku. Ako dođu pacijenti, mogu ih otproviti. Ne mogu te primiti u svom stanu. Oženio sam se. Prije dvije godine. Razumiješ ...’

Razumio sam. Odavno se čovjek u hiljadugodišnjem Rajhu nije više mogao pouzdati u svoje rođake. Spasioci Njemačke su svakodnevno reklamirali potkazivanje kao nacionalnu vrlinu. To sam i lično iskusio. Moj šurjak me je potkazao.

‚Moja žena nije u partiji’, reče Martens užurbano. ‚Ali nikad nismo” — pogledao me je zbunjeno — ^razgovarali o slučaju kao što je ovaj. Razumiješ? Ne znam tačno šta o tome misli. Hodi ovamo.’

Otvorio je vrata ordinacije i zaključao ih kad smo ušli. ‚Ostavi ih otključana’, rekao sam. ‚Zaključana vrata ordinacije su sumnjivija nego kad bi nas neko vidio.’

Ponovo je okrenuo ključ i pogledao me. ‚Za ime boga, Jozefe, šta radiš ovdje? Jesi li tajno došao?’

‚Da. Ali ti ne moraš da me kriješ. Stanujem u jednom hotelu. Obratio sam se tebi samo zato Sto nisam nikog drugog znao ko bi obavijestio Helenu da sam ovdje. Već pet godina nemam nikakvih vijesti o njoj. Ne znam šta je s njom. Ne znam da li se preudala. Ako se preudala...’

‚I zato si došao?’

‚Da’, odgovorio sam iznenađeno. ‚Zar to nije dovoljno?’

‚Moramo te sakriti’, rekao je on. ‚Možeš noćas spavati ovdje u ordinaciji na sofi. Probudit ću te prije sedam. U sedam dolazi djevojka da sprema. Poslije osam možeš opet da udeš. Pacijenti ne dolaze prije jedanaest.’

‚Je li udata?’

Odrečno je mahnuo glavom. ‚Ne vjerujem da se razvela.’

‚Gdje stanuje? U starom stanu?’

‚Stanuje li neko s njom?’ ‚Ko?’

‚Njena majka. Hi neki rođak.’ ‚To ne znam.’

‚To moraš da vidiš’, rekao sam. ‚I moraš joj reći da sam ovdje.’

‚Zašto joj sam ne kažeš?’ upitao je Martens. ‚Eto ti tu telefon.’

‚A ako je neko kod nje? Njen brat koji me je jednom već potkazao?’

‚Da’, rekao je Martens. ‚Zaprepastit će se kao ja. A to bi je moglo odati.’

‚A ne znani ni šta misli, Rudolfe. Pet godina je prošlo. A i bili smo u braku samo tri godine. Pet godina su duže nego tri, a odsutnost je deset puta duža od zajedničkog života.’

Klimnuo je glavom. ‚Ne shvatam te’, rekao je. ‚To je moguće. Mi živimo različitim životima.’ ‚Zašto joj jednostavno nisi pisao?’ ‚Pisao sam joj dvaput otkako sam pobjegao. Ostavio sam jednu adresu na post-restant. Ne svoju, naravno. Nije odgovorila. Onda sam kasnije još jednom pisao. Pisao sam joj da se razvede. Priložio sam i izjavu da se s tim slažem.’

‚Ta joj ne bi bila potrebna’, rekao je Martens. ‚Znam. Ali tamo na strani čovjek čini stvari koje ponekad ne može sebi da objasni.’ ‚Vidim’, promrljao je Martens. Nisam ga razumio. ‚Dvaput sam se vraćao iz Francuske u Italiju da bih se u Cirihu raspitivao za pisma’, rekao sam. ‚Onda sam digao ruke. A više

38

39nisam imao ni adrese. Možda nije ni primila pisma. Poslije sam sebi prebacivao što sam joj uopće pisao. Moglo je biti opasno po nju. Sreo sam jednog čovjeka koji mi je pričao da su njegove roditelje zatvorili u logor zato što se s njima dopisivao.’

‚Isključeno’, rekao je Martens. ‚Nije zato.’

‚Nije?’ upitao sam ga i pogledao.

‚Mora da su im otvarali poštu’, rekao je poslije jednog trenutka.

‚Zato sam joj napisao posljednje pismo. Ono sa izjavom da sam saglasan sa razvodom.’

Martens je klimnuo glavom. ‚Sta treba da uradim?’

„Otidi do Helene. Razgovaraj s njom. Vidi šta misli. Ako smatraš za shodno, reci joj da sam ovdje i pitaj je kako je mogu naći.“

„Kad da idem?“

„Odmah.“, rekao sam iznenađeno. „Kad bi inače?“

Pogledao je po sobi. „Gdje ćeš biti u međuvremenu? Ovdje je nesigurno. Moja žena bi mogla poslati djevojku dolje ako joj se ne javim; navikla je da dođem gore poslije ordiniran ja. Ili bih te morao zaključati. Ali bi to palo u oči.“

„Neću da budem zaključan“, rekao sam. „Zar ne možeš reći svojoj ženi da moraš posjetiti nekog pacijenta?“

„To ću joj poslije reći. Tako je jednostavnije.“

Vidio sam kako su mu oči zasijale i učinilo mi se da je za jedan trenutak malo zaškiljio lijevim okom. Podsjetio sam se na naše dječastvo. Iznemada sam osjetio neku toplinu. „Ostat ću dotle u katedrali“, rekao sam. „Crkve su sigurne skoro kao u srednjem vijeku. Kad treba da te pozovem?“

„Za jedan sat. Pozovi kao Oto Sturm. Kako ću te naći? Zar ne bi bilo bolje da odeš negdje gdje ima telefon?“

„Gdje je telefon, tu je opasnost.“

„Da, možda.“ Stajao je jedan trenutak neodlučan. „Da, možda si u pravu. Kako ti hoćeš. Ako se još ne budem vratio, pozovi ponovo, ili poruči gdje si.“

„Dobro.“

40

Uzeo sam svoj šešir. „Jozefe“, rekao je.

Okrenuo- sam se.

„Kako je tamo?“ upitao je. „Tako bez svega...“

„Bez svega“, odgovorio sam. „Otprilike tako: bez svega. Ne sasvim. A kako je ovdje? Sa svim — a bez onog jednog?“

„Nije dobro“, rekao je. „Nije dobro, Jozefe. Ali izgleda sjajno.“

Sišao sam niz kratke stepenice od ordinacije do prizemlja. Primijetio sam da su stepenici načinjeni od usitnjenog bjelutka zalivenog cementom sa šarom u crno-bijelom mozaiku. Iz prizemlja je neko nešto doviknuo gore. Za mnom su se vrata zatvorila s uzdahom. Hitro sam se osvrnuo. To je bio mehanizam za automatsko zatvaranje vrata.

Išao sam ka katedrali ulicama koje su sad bile manje žive. Nije bilo daleko. U Kramštrase je pored mene promarširala jedna četa vojnika. Pjevali su pjesmu koju nisam poznavao. Tama kao da se zanjihala.

Na trgu pred katedralom ponovo sam vidio vojnike. Nešto dalje, ispred tri križa male crkve, stajalo je zbijeno dvije ili tri stotine ljudi. Izgledalo je kao da je neki zbor. Skoro svi slušaoci su bili u partijskim uniformama. Čuo sam jedan glas i potražio pogledom govornika, ali ga nisam našao. Poslije nekoliko trenutaka ugledao sam na jednom podijumu crni zvučnik. Stajao je tamo, nag i usamljen — automat — i grmio o pravu na ponovno osvajanje sveg njemačkog tla, o proširenju Njemačke i o činjenici da je mir svijeta osiguran ako svijet učini ono što Njemačka hoće, a Njemačka hoće ono što je pravo.

Ponovo je postalo vjetrovito: krošnje su se njihale i bacale svoje nemirne sjenke na lica i automat i na kamenu skulpturu na crkvenom zidu pozadi — Krista i oba razbojnika na križu. Lica slušalaca su bila pribrana i ozarena. Vjerovali su onome što auto-

41

mat grmi. I izgledalo mi je karakteristično za tu neobičnu hipnozu što su automatu, koji ih nije mogao ni čuti ni vidjeti, pljeskali kao da je ljudsko biće. Izgledalo ini je karakteristično za praznu, mračnu opsesiju našeg vremena, koje se, zasićeno strahom i histerijom, povodi za parolama, bez obzira na to da li ih izvikuje neko sa desnice ili sa ljevice, samo ako masu oslobađa mučnog razmišljanja i odgovornosti za ono čega se plaši i što ne može izbjeći.

Nisam očekivao da će u katedrali biti toliko svijeta. Onda sam se sjetio da su to posljednji dani maja i da se u toku toga mjeseca svako veče održava služba. Šćućurio sam se na jednoj praznoj klupi blizu izlaza. Na oltaru su svjetlucale svijeće; ostali dio crkve bio je slabo osvijetljen, tako d!a me niko nije mogao lako poznati.

Vidio sam svećenika sa crkvenjakom kod; oltara u oblaku dima od tamjana, brokata i svjetlosti, i ministrante u crvenim odorama i bijelim ogrtačima, i zadimljenu kadionicu. Čuo sam orgulje i hor i „Tantum ergo“, i vidio ona ista zanosna lica kao napolju, oči koje kao da su u nekom krotkom odsutnom budnom snu, onu istu vjeru i želju za sigurnošću, mirom i neodgovornošću. Ovdje je sve izgledalo bliže nego napolju. Ali sam se sjetio da nije sve uvijek bilo tako blago i da je religija ljubavi prema bogu i bližnjem mnogo krvi stajala. U trenutku kad je prestala da bude progonjena, počela je sama da progoni lomačom, mačem i miučilištem. I sjetio sam se da mi je Helenin brat smijući se rekao u logoru: „Samo smo prisvojili metode crkve; vaša sveta inkvizicija sa svojim, mučilištima u ime boga naučila nas je

kako se mora postupati sa neprijateljima vjere.' Dok mi je to govorio, visio sam na jednom križu, što je bila jedna od bezopasnih formi da se od zatvorenika iznude imena.

Svećenik je kod oltara podigao zlatnu pokaznicu i blagoslovio gomilu. Sjedio sam vrlo mirno, ali mi se činilo kao da plivam u nekoj mlakoj kupki dima,

42

utjehe i svjetlosti. Onda je počela posljednja pjesma. 'U ovoj noći budi mi zaštita i čuvaj me od smrtnih opasnosti...' Sjetio sam se kako sam to pjevao kao dijete i kako mi je onda tama noći izgledala kao opasnost — sad je to bila svjetlost.

Gomila je počela da napušta katedralu. Imao sam da čekam još petnaest minuta, pa sam se pomaknuo u ugao, pored jednog od velikih stupova koji drže svodi.

U tom trenutku sam ugledao Helenu.

Helenu sam najprije ugledao kao neku vrstu vrtloga u ljudskoj rijeci koja se slivala ka izlazu. Neko je tamo probijao sebi put u suprotnom pravcu, gurao ljude u stranu i provlačio se između njih. S vremena na vrijeme bi se za trenutak ukazalo jedno bijelo, ljutito i odlučno lice, i mislio sam da je to neka žena koja je nešto zaboravila. Nisam je odmah poznao jer je nisam tu očekivao. Tek kad je prošla pored mene poznao sam po jednom pokretu njenih ramena, kojima se ukoso probijala naprijed, da je to ona. Ustao sam da bih uhvatio njen pogled. Nisam se usuđivao da joj mahnem. Bilo je još mnogo svijeta; u crkvi bi tako nešto palo u oči.

Vidio sam kako se okrenula i brzo otišla do hora. Izvukao sam se iz klupe i pošao za njom. Zastala je pred klupicom za pričest. Pažljivo se zagledala u ljude koji su još klečali u klupama, pa je zatim polagano krenula prolazom natrag. Zastao sam. Toliko je bila uvjeren da će me naći negdje u klupama da je prošla sasvim blizu mene, skoro me je dotakla. Okrenuo sam se. 'Helen', prošaptao sam iza nje kad je ponovo zastala. 'Ne okreći se! Iziđi! Doći ću za tobom. Ne smiju nas ovdje vidjeti.'

Trgla se kao da sam je udario i onda krenula dalje. Zašto li je uopće dolazila ovamo? Ovdje je postojala velika opasnost da će nas poznati.

Vidio sam je kako ide ispred mene, ali nisam osjećao ništa drugo osim želje da što prije pobjegnem

43r

iz crkve. Glavu je držala visoko uzdignutu i malo nagnutu, kao da osluškuje moje korake. Išao sam nekoliko koraka za njom, tačno koliko je bilo potrebno da je mogu vidjeti. Više puta sam iskusio da vas drugi mogu poznati samo zato što stojite suviše blizu nekoga.

Prošla je pored kamene škropionice kroz veliki ulazni portal i odmah skrenula lijevo. Duž katedrale vodi jedna asfaltirana staza, koja je od velikog trga ispred katedrale odvojena lancima od livenog gvozda između stupova od pješčenjaka. Helen je preskočila lance, zašla nekoliko koraka u tamu, zastala i okrenula se.

Ne mogu da objasnim šta sam u tom trenutku osjećao. Ako kažem da mi se činilo da čitav moj život ide tamo ispred mene, kao da odlazi od mene, i odjednom se okreće i gleda me — onda je to opet jedan kliše, i istina je i nije istina. Ali nije to bilo sve što sam osjećao. Prilazio sam Heleni, njenoj vitkoj, tamnoj prilici, njenom blijedom licu i njenim očima i usnama, i ostavio sam za sobom sve ono što je nekad bilo. Vrijeme za koje nismo bili zajedno nije potonulo. Ostalo je kao uspomena — ali kao nešto što sam pročitao, ne proživio.

'Odakle dolaziš?' upitala je Helen gotovo neprijateljski prije nego što sam stigao do nje.

'Iz Francuske.'

'Jesu li te pustili da uđeš?'

'Ne. Ilegalno sam prešao granicu.'

Bila su to skoro ona ista pitanja koja je Martens postavljao.

'Zašto?' upitala je.

'Da tebe vidim.'

'Nisi smio doći.'

'Znam. Svakog dana sam to sebi govorio.'

'Pa zašto si došao?'

'Kad bih to znao, ne bih bio ovdje.'

Nisam se usuđivao da je poljubim. Stajala je sasvim uz mene, ali tako kruto kao da će se skrhati ako je dodirnem. Nisam znao šta misli, ali sam je ipak vidio — živa je, i sad mogu da odem ili da se suočim s onim što bude došlo.

'Ne znaš?' upitala je.

'Sutra ću znati. Ili za nedjelju dana. Ili kasnije.' Promatrao sam je. Šta je tu imalo da se zna? Znati — to je ono malo pjene što poigrava preko valova.

'Došao si', rekla je, a s lica joj je nestao ukočen izraz, postalo je blago; približila mi se za jedan korak.

Držao sam je za ruke, a njene šake su se odupirale o moje grudi, kao da još hoće da me odgurne. Imao sam utisak da dugo stojimo tako, jedino prema drugom, na crnom, vjetrovitom trgu — sami. Lijevo,

jedno stotinu koraka dalje, preko puta poprečne strane trga, uzdizalo se blistavo osvijetljeno Gradsko kazalište sa svojim gotovo bijelim stepenicama, i sjećam se da sam se za jedan trenutak nejasno čudio što se tamo još daju predstave i što još nije pretvoreno u kasarnu ili zatvor.

Pored nas je prošla grupa ljudi. Neko se nasmijao, a neki su se osvrnuli za nama. 'Hajdemo', rekla je Helen. 'Ne možemo ovdje ostati.'

'Kuda ćemo?'

'U tvoj stan.'

Pomislio sam da nisam dobro čuo. 'Kuda?' upitao sam ponovo.

'U tvoj stan. Nego kuda?'

'Može me neko na stepenicama poznati! Zar u kući ne stanuje isti svijet kao ranije?'

'Neće te niko vidjeti.'

'A djevojka?'

'Otpremit ću je za večeras.'

'A sutra ujutru?'

Helen me je pogledala. 'Jesi li prešao toliki put samo da mi postavljaš sva ta pitanja?'

'Nisam došao da me uhvate i da tebe zbog toga odvedu u logor, Helen.'

Odjednom se osmjehnula. 'Jozefe', rekla je. 'Nisi se promijenio. Kako si samo došao ovamo?'

'Ne znam ni ja', odgovorio sam i morao sam se osmjehnuti. Sjećanje da mi je ranije ponekad, polu-ljutito, poluočajno tako govorila o mojoj pedanteriji,

44

45L.

odjednom je zbrisalo opasnost. 'Glavno je da sam tu', rekao sam.

Mahnula je glavom, i vidio sam da su joj oči pune suza. 'Još ne', odgovorila je. 'Još ne! A sad hajdemo, inače će nas stvarno uhapsiti, jer izgleda kao da ti pravim scenu.'

Prešli smo preko trga. 'Pa ne mogu valjda odmah s tobom poći', rekao sam. 'Zar ne moraš najprije djevojku da otpraviš? Uzeo sam sobu u jednom hotelu u Minsteru. Tamo me ne poznaju. Zato sam htio tamo da stanujem.'

Zastala je. 'Koliko?'

'To ne znam', odgovorio sam. 'Uvijek sam mislio samo na to da hoću da te vidim i da se poslije na neki način moram vratiti — i ništa dalje.'

'Preko granice?'

'Kuda bih inače, Helen?' upitao sam.

Sagnula je glavu i krenula dalje. Razmišljao sam o tome kako sad treba da budem veoma sretan, ali nisam to sasvim osjećao. Stvarno se to uvijek tek kasnije osjeća. Sad — sad znam.

'Moram pozvati Martensa', rekao sam.

'To možeš od kuće učiniti', odgovorila je Helen.

'Obećao sam da ću ga pozvati za jedan sat. Ako to ne učinim, pomislit će da se nešto dogodilo.'

'On zna da sam došla po tebe.'

Pogledao sam na sat. Četvrt sata sam zakasnio da ga pozovem. 'Mogu ga pozvati iz najbliže krčme', rekao sam. 'Trajat će jedan minut.'

'Gospode bože, Jozefe!' uzviknula je Helen Iju-tito. 'Zaista se nisi promijenio. Postao si još pedant-niji.'

'Nije to nikakva pedanterija', odgovorio sam. 'To je iskustvo. Suviše često sam vidio kakve se nesreće mogu dogoditi ako se zapuste sitnice. A dobro znam šta znači čekanje u opasnosti.' Nagnuo sam se k njoj. 'Bez takve pedanterije ne bih više bio u životu. Helen.'

46

Stegla mi je ruku. 'Znam', prošaptala je. 'Zar ne vidiš da se bojim da će ti se nešto dogoditi ako te sad samo i za trenutak ostavim samog.'

Prožela me silna toplina. 'Ništa se neće desiti, Helen. I u to treba vjerovati. Sto pedantnije.'

Osmjehnula se i podigla svoje blijedo lice. 'Idi i telefoniraj. Ali ne iz neke krčme. Tamo prijeko je jedna govornica. Sigurnija je od krčme.'

Otišla sam u staklenu kabinu. Helen je ostala napolju. Pozvao sam Martensa. Broj je bio zauzet.

Počekao sam neko vrijeme. Ponovo sam pozvao. Ni-kleni novčić ispade sa zveketom: broj je još uvijek bio zauzet. Uznemirio sam se. Kroz staklo sam vidio napolju Helenu kako oprezno šetka tamo-amoo.

Dao sam joj znak, ali me ona nije vidjela. Motrila je ulicu, sa nešto ispruženim vratom, na oprezu, stražar i anđeo čuvar u isti mah, u crnom, veoma dobro skrojennom kostimu, kako sam sad primijetio.

Dok sam čekao, vidio sam također da su joj usne prevučene ružem. U žutoj svjetlosti su izgledale skoro crne. Sjetio sam se da su šminka i ruž za usne nepoželjni u novoj Njemačkoj.

Kad sam treći put pozvao, dobio sam Martensa. 'Moja žena je telefonirala', rekao je. 'Skoro pola sata.

Nisam mogao da je prekinem. O haljinama, ratu i djeci.'

'Gdje je sada?'

„U kuhinji. Morao sam je pustiti da govori. Razumiješ?“

„Da. Sve je u redu. Hvala ti, Rudolf. Zaboravi sve.“

„Gdje si?“

„Na ulici. Hvala ti, Rudolf. Više mi ništa nije potrebno. Sve sam našao. Zajedno smo.“

Pogledao sam kroz staklo Helenu i htio da spustim slušalicu. „Znaš h' gdje ćeš odsjesti?“ upitao je Martens.

„Da mislim. Ne brini. Zaboravi ovo veče kao da si ga sanjao.“

47

„Ako mogu još nešto da učinim“, rekao je oklijevajući, „obavijesti me. Isprva sam bio suviše iznenađen. Razumiješ...“

„Da, Rudolf, razumijem. I ako mi nešto bude potrebno obavijestit ću te.“

„Ako hoćeš ovdje da prenočiš — mogli bismo još da razgovaramo ...“

Osmjehnuo sam se. „Vidjet ćemo. Moram da prestanem __“

„Da, naravno“, rekao je žurno. „Izvini. Sve najbolje, Jozefe. Od srca!“

„Hvala, Rudolf.“

Izašao sam iz zagušljive kabine. Vjetar se sručio na mene i skoro mi skinuo šešir sa glave. Helena mi je žurno prišla. „Hajdemo kući. Zarazio si me. Čini mi se kao da sto očiju vrebaju iz mraka.“

„Imaš li još istu djevojku?“

„Ne, špijunirala je za mog brata. Htio je da zna da li mi pišeš. Ili ja tebi.“

„A sadašnja?“

„Ona je glupa i ravnodušna. Otpravit ću je, a ona će se radovati i neće o tome razmišljati.“

„Još je nisi otpravila?“

Pogledala me je. „Najprije sam se morala uvjeriti da si zaista ovdje.“

Zastao sam. Mogao sam zamisliti da je njoj bilo kao da sam se vratio iz groba. „Moraš je otpraviti prije nego što dođem“, rekao sam. „Ne smije nas vidjeti zajedno. Zar ne možemo otići na neko drugo mjesto?“

„Kuda?“

Da, kuda? Helen se odjednom nasmijala. „Sto-jimo ovdje kao nedorasla djeca koja se moraju tajno sastajati zato što njihovi roditelji smatraju da su još suviše mlada! Kuda možemo ići? U dvorski park? Zatvara se u osam sati. Na neku klupu u gradskom parku? U neku malu poslastičanicu? Već suviše opasno!“

Posmatrao sam je. Imala je dvadeset i devet godina, ali je izgledala onakva kakvu sam je poznao.

Onih proteklih pet godina slilo se sa nje kao kiša

48

sa mladog tuljana. „Sve je tako“, rekao sam shvativši odjednom. „I ja sam došao kao nedorastao. Svi razlozi su bili protiv. I kao nedorastao nisam uopće više razmišljao. Nisam znao ni da li već odavno ne živiš s nekim drugim.“

Nije odgovorila. Njena kestenjasta kosa se presijavala pod svjetlošću ulične svjetiljke. „Otići ću najprije ja“, rekla je najzad. „Ali nikako ne volim što te ostavljam samog. Moglo bi se desiti da ponovo nestaneš onako kako si iskršao. Gdje ćeš biti za to vrijeme?“

„Tamo gdje si me našla. U nekoj crkvi. Mogu se vratiti u katedralu. Crkve su sigurne, Helen.“

„Dođi za pola sata“, rekla je. „Sjećaš li se još prozora našeg stana?“

„Da“, rekao sam.

„Ako je prozor na uglu osvijetljen, onda je sve u redu i možeš doći gore. Ako je mrak, sačekaj dok bude osvijetljen.“

„Dobro“, rekao sam i htio sam da krenem.

„Kuda ćeš?“ upitala je žurno.

) „Da vidim je li otvorena Marijina crkva. Koliko se sjećam, ona je lijep primjer gotske arhitekture. U međuvremenu sam naučio to da cijenim.“

„Ostavi se toga!“ rekla je. „Dovoljno je neprijatno što moram da te ostavim samog.“

„Helen“, odgovorio sam. „Naučio sam da se čuvam.“

Mahnula je glavom. Sa lica joj se odjednom izgubio svaki trag hrabrosti. „Nisi dovoljno“, rekla je, „nisi dovoljno. Sta da radim ako ne dođeš?“

„Ne možeš ništa da uradiš. Je li broj tvog telefona još uvijek isti?“

„Da.“

Dotakao sam joj rame. „Helen“, rekao sam, „sve će dobro biti.“

Klimnula je glavom. „Otpratit ću te do Marijine crkve. Hoću da znam da si tamo dobro stigao.“

Otišli smo šuteći do Marijine crkve. Nije bila daleko. Helen me je ostavila ne rekavši ni riječi. Pro-

4 No6 u Lisabunu

49r

fijatrao sam je dok je prelazila preko Starog trga. Išla je brzo i nije se osvrnula.

Nisam ušao u crkvu. Najedanput nisam više htio da se krijem. Nisam htio da budem neoprezan. Ali mi je crkva u tom trenutku izgledala kao neka mračna pećina. Otkako sam vidio Helenu, više nisam htio da budem progovljena zvijer, ako ne moram.

Pošao sam dalje. Grad koji je dotle bio opasan, poznat i tuđ počeo je da živi. Osjećao sam da je tako zato što i ja sam živim. Odjednom kao da nije bilo uzaludno ono anonimno bivstvovanje posljednjih godina, ono životarenje, ono rašćenje bez ploda iz jednog dana u drugi. Formiralo me je. I neočekivano se pojavilo jedno osjećanje života koje ranije nisam poznavao kao neki kolebljiv cvijet, iznikao iz nevolje i očajanja.

Išao sam polagano ulicom sve do mosta koji vodi preko rijeke. Zastao sam na mostu i pogledao vodu preko ograde. Sa moje lijeve strane je stajala srednjovjekovna karaula u kojoj je sad bila smještena perionica. Prozori su bili osvijetljeni i djevojke su još radile. Ništa se nije čulo osim žubora vode i prigušenih glasova pralja iza prozora.

Disao sam i izgledalo mi je da dišem u istom ritmu sa vodom. Za jedan trenutak, koji se ne može mjeriti vremenom, učinilo mi se čak kao da sam sastavni dio mosta i da voda teče kao moj dah i s njim kroz čitavo moje biće. Izgledalo mi je sasvim prirodno i nisam se čudio. Nisam razmišljao. I svojih sam misli, ako ih je bilo, bio nesvjestan kao svoga daha i vode.

Pralje su pogasile svjetlost. Voda je čitav jedan minut bila crna i smolasta. Onda sam vidio kako iskrsavaju tanani odsjaji mjeseca, koji su ranije bili nestalni. Bili su nježniji i raznovrsniji od one grube, žute svjetlosti maločas. Mislio sam na svoj život u kome se prije toliko godina također jedan prozor

uga-

50
šio, i pitao sam se da li se i u njemu nisu pojavile mnogobrojne meke svjetlosti koje ranije nikad nisam vidio, kao sad mjesečev odsjaj na rijeci. Prvi put sam tako nešto mislio. Dosad sam uvijek osjećao samo ono što sam izgubio — ne da li sam time nešto i dobio.

Ostao sam još izvjesno vrijeme na mostu, a zatim sam šetao mračnom alejom pored bedema dok nije prošlo pola sata. Miris lipa je postao još jači u noći, a mjesec je prelivao srebrom krovove i tornjeve. Izgledalo je kao da se grad trudi da mi pokaže kako Sam sebi izgradio jednu laž, kako me nigdje ne vreba nikakva opasnost, kako se, poslije jedne dugačke stranputice, spokojno mogu vratiti da bih ponovo postao ono što jesam.

Nije bilo potrebno da se branim od toga. Nešto u meni je automatski bilo na oprezu i osiguravalo u svim pravcima. U Parizu, u Rimu i u drugim gradovima sam tako bio uhapšen — zanesen ljepotom i uljuškani u osjećanje sigurnosti njihovom lažnom iluzijom ljubavi, razumijevanja i zaborava. Policajci ne zaboravljaju. A mjesečina i miris lipe ne pretvaraju potkazivače u svetitelje — naprotiv, oni potkazuju sa više uživanja, kao što zaljubljeni tada voli sa više uživanja.

Otišao sam do Hitlerovog trga, oprezno, sa čulima rastegnutim kao krila slijepog miša. Kuća se nalazila na uglu gdje jedna ulica izbija na trg. Ulica je još imala staro ime.

Vidio sam da je prozor osvijetljen. Morao sam se sjetiti priča o Heri i Leanderu i bajke p kraljevskoj djeci kojima je jedna redovnica ugasila svjetlost, pa se kraljev sin udavio... Mirno sam prešao preko ulice.

Dolje u hodniku mi je neko dolazio u susret. Nisam više mogao natrag, pa sam i dalje išao ka stepenicama kao da znam kuda idem. Bila je to jedna starija žena koju nisam otprije poznavao. Srce mi se steglo... i to je opet jedan kliše u koji čovjek vjeruje tek kad sam iskusi. Nisam se osvrnuo, čuo sam 5!kako su ulazna vrata škljocnula, pa sam brzo ustrčao uza stepenice.

Vrata su bila otvorena jedan centimetar. Gurnuo sam ih i našao se pred Helenom. 'Da li te je neko vidio?' upitala je.

'Da. Jedna starija žena.'

'Bez šešira?'

'Bez, mislim.'

'Mora da je bila djevojka. Njena soba je na mansardi. Odmah sam joj rekla da je slobodna do sutra po podne. Sigurno se dosad muvala.'

Pogledao sam Helenu. Nije više bila onakva kao napolju, na trgu ispred katedrale. 'Do đavola s djevojkom', rekao sam. 'Nije me poznala — bez obzira da li je bila ona ili nije. Znam kad me neko pozna.' Helen mi je uzela iz ruke kišnu kabanicu i šešir u namjeri da ih objesi. 'Ne tu', rekoh. 'U neki ormar. Ako neko dođe, mogao bi ih vidjeti.'

'Niko neće doći', rekla je Helen i pošla ispred mene.

Okrenuo sam se i obrnuo ključ u vratima. Zatim sam pošao za njom.

U prvim godinama svog izgnanstva često sam mislio na svoj stan. Kasnije sam se trudio da ga zaboravim. Sad kad sam bio u njemu, malo sam osjećao. Bio je kao neka slika koju sam nekad imao i koja me podsjeća na jedno određeno doba mog života. Zastao sam na vratima i pogledao unaokolo. Gotovo se ništa nije promijenilo, Kauč i fotelje su dobili novu presvlaku. Pokazao sam na njih.

„Nisu li ranije bili zeleni?“
„Plavi“, rekla je Helen.“
Svare se okrenu k meni. „Stvari imaju vlastiti život, i strašno je kad ga poredimo sa svojim.“
„Samo onda“, rekoah. „Upoređivanje je uvijek opasno.“
„Zar vi to ne činite?“
„Činim, ali ne na različitim ravnima. Ograničavam se na sebe samoga. Kad stojim gladan u luci, upoređujem sebe sa jednim imaginarnim ‚ja‘ koje povrh toga još ima rak. I to me jedan minut čini sretnim.“
„Rak“, reče Svare i ukočeno me pogleda. „Otkud vam to pada na pamet?“
„Mogao bih da kažem i tuberkuloza. Rak je nešto najbliže.“
„Najbliže?“ Svare me je još uvijek ukočeno gledao. „Ja vam kažem da je on nešto najdalje! Najdalje!“ ponovio je. „Tako daleko da je neshvatljivo“, dodao je još.
„To je svaka takva bolest. Uvijek.“
Svare klimnu glavom. „Uvijek. Jeste li gladni?“
„Nisam. Zašto?“
„Tako nešto ste rekli.“
„I to je bilo samo kao primjer. Danas sam dvaput večerao s vama.“
Svare ponovo podiže pogled. „Kako to zvuči! Večerati! Kako utješno! Kako nedostižno kad je sve prošlo!“
Šutio sam. Poslije nekog vremena Svare reče mirnije: „Žute fotelje. Dobile su novu presvlaku. To je bilo sve u toku pet godina u kojima je moj život izveo tuce salta ironije. To kao da ponekad ne ide jedno s drugim — na to sam mislio. Razumijete?“
„Naravno“, odgovorih. „Stara je to stvar — da čovjek umire, a krevet ostaje. Ostaje kuća. Ostaju stvari. Cisto nam dođe da ih uništimo.“
Svare potvrdi glavom. „Ne, ako su nam ravnodušne. Ali inače...“
„Ne treba ih uništavati“, rekoah. „Nismo tako važni.“
„Nismo?“ odvrti Svare i lice mu odjednom postade očajničko. „Naravno da nismo! Naravno da nismo, gospodine! Ali mi recite — šta je onda važno kad jedan život nije važan?“
„Ništa“, rekoah i osjetih da to i jeste i nije laž. »Samo mu mi pridajemo važnost.“
93r
Svare popi nešto crnog vina. „A zašto da ne?“ upita glasno. „Hoćete li mi reći zašto ne treba da mu pridajemo važnost?“
„Ja vam to ne mogu reći. I sam mu pridajem dovoljno važnosti.“
Pogledao sam na sat. Bilo je tek nešto malo poslije dva. Orkestar je svirao muziku za igru; neki tango u kome su me kratki, prigušeni zvuči roga podsjećali na daleke sirene broda što dolazi. Samo još nekoliko sati do zore, pomislih, pa mogu da idem. Potražio sam putne karte u džepu. Bile su tu. Skoro nisam vjerovao.
„Još uvijek sam stajao na vratima“, produži Svare. Helen me pogleda.
Upitala je: „Zar ti je tvoj stan postao tako tuđ?“
Zatresao sam glavom i učinio nekoliko koraka naprijed. Činilo se kao da stvari posežu ka meni, ali im nisam više pripadao. Proželo me jedno strahovanje: da ne pripadam više ni Heleni. „Sve je kao što je bilo“, rekao sam sa žarom i očajno.
„Ne“, odgovorila je. „Ništa nije više tako. Zašto si se vratio? Zato?“
„Ne“, rekao sam. „Znam da se to ne može. Ali zar nismo živjeli ovdje? Gdje je to ostalo?“
„Nije ovdje. Nije ostalo ni u starim haljinama koje su bačene. Ne misliš li i ti tako?“
„Ne. Ne pitam za sebe. Ali ti si uvijek bila ovdje“. Pitam za tebe.“
Helen me je čudno pogledala. „Zašto nisi ranije pitao?“ rekla je tada.
„Ranije?“ odvrtio sam ne shvatajući. „Kad ranije? Nisam mogao da dođem.“
„Ranije. Prije nego što si otišao.“
Nisam je razumio. „Sta je trebalo da pitam, Helen?“
Nije se pokrenula. „Zašto me nisi pitao hoću li i ja da pođem?“
54
r
Preneraženo sam je pogledao. „Da ideš? Odavde? Od svoje porodice? Od svega što ti je drago?“
„Ja mrzim svoju porodicu“, rekla je.
Bio sam smeten. „Ti ne znaš šta znači biti tamo napolju“, promrmljao sam.
„Ni ti onda nisi znao.“
To je bila istina. „Nisam htio da te odvojim od ovoga“, rekao sam. • „Ja mrzim ovo“, odvrtila je.
„U ono vrijeme nisi mrzila“, rekao sam.

Pogledao sam je. Stajala je na drugoj strani sobe, odvajalo ju je nešto više od žutih fotelja i od pet godina vremena. Osjetio sam u njoj mržnju i razočarenje i potmulo naslutio da sam je, u svojoj suludoj težnji da je ne izlažem teškoćama, možda teško uvrijedio kad sam pobjegao.

„Zašto si se vratio, Jozefe?” pitala je Helen. Rado bih joj odgovorio da sam se zbog nje vratio. Nisam mogao. Odjednom sam shvatio da me je natrag nagnalo neko mirno, jasno očajanje. Shvatio sam da sam se nalazio pred samoubistvom. Nisam bio sposoban da izgradim sebi nov život. Ni izdaleka nisam bio raskrstio sa svojim ranijim životom — nisam ga mogao ni napustiti niti preboljeti. Nastupila je gangrena. Mogao sam birati da li da skapam u smradu gangrene ili da se vratim i pokušam može li se izliječiti.

Ništa od toga nikad nisam tačno shvatao, a i sad mi je bilo jasno samo u konturama. Ali je nestalo tegobe i pometenosti. Iz petogodišnjeg izgnanstva nisam morao ništa ponijeti osim svojih izoštrenih čula i opreznosti i iskustva jednog zločina u bjekstvu. One mnogobrojne noći između granica, jeziva dosada jednog opstanka, koji se može boriti samo za nešto hrane i nekoliko sati sna, život krtice pod zemljom — sve je to potonulo bez traga. Bankrotirao sam. Nisam morao više odgovarati ni za kakve dugove. Moje „Ja” iz tih godina izvršilo je samoubistvo. I to samoubistvo je bio moj povratak. Bio sam mrtav. Živio sam od poklonjenog vremena. Više nisam imao nikakvih odgovornosti ...

Razumijete li šta hoću da kažem?”

55r

L

„Mislim da razumijem”, odgovorio sam. „Mogućnost samoubistva je milost koje je čovjek suviše rijetko svjestan. Ona nam daje iluziju slobode volje.”

„Samoubistva činimo češće nego što to smatramo mogućnim”, rekao je Svare. „Mi to ne znamo. Ako bismo ih primili kao samoubistva i vjerovali u sposobnost uskrsavanja iz mrtvih, mogli bismo živjeti nekoliko života umjesto što gnojave rane iskustva vučemo od jedne krize do druge da na kraju od njih skončamo.”

„Lijepa riječ”, odgovorio sam. „Sto se tiče riječi, tu je čovjek uvijek velik. Bili bismo bogovi kad bi samo riječi važile.”

Svare je odmahnuo glavom. „Ne možemo biti bogovi. Za to nismo dovoljno očajni.”

„Ja jesam”, rekoh. „Čak i bez literarnih fraza.”

„Eto vidite! Još niste dovoljno. Još pridajete vrijednost stilu.”

„Ostavimo to, gospodine Svare”, rekao sam. „Ne slažemo se u pogledu osnovnog pojma: boga.”

„Ne boga! Bogova”, odgovori Svare.

„Dobro, bogova. Je li samoubistvo neka privilegija bogova?”

„Zašto se vi ljutite?” upita Svare.

Ni sam nisam znao. Svakako ne zbog nekoliko riječi. Bilo je u njegovom pričanju nečeg što me je razdraživalo i što sam odbijao. Ljutio sam se više na sebe nego na njega.

„Ima mnogo vrsta očajanja”, reče Svare oprezno i pomalo bojažljivo. „Većinom imaju osnovu. Ali postoji i jedno čisto, nepomiješano sa stvarnošću, neosnovano.”

„Znam”, odgovorio sam opet ljutito. „Očajanje života. Ne zbog života.”

Svare me pogleda. „Moje nije bilo takvo”, rekao je tiho. „Moje je bilo jednostavno, beznačajno i primitivno. Ono drugo sam možda samo trenutno doživljavao. Izvinite, nisam htio da se pravim važan.”

Odmahnuo sam rukom. • • 6«

„Naravno, to nisam mogao objasniti Heleni”, produžio je Svare. „A i da sam joj opširno objasnio, ne bi bilo ni od kakve koristi. Sa olakšanjem koje sam tada osjećao odjednom nisam više imao potrebu za tim. Naprotiv: znao sam da bi to samo stvorilo zabunu. Željela je da kažem da sam se zbog nje vratio. Ali, svojom novom vidovitošću, znao sam da bi to bila moja propast. Prošlost bi se svalila na nas sa svim onim argumentima o krivici, o propuštenome, o uvrijeđenoj ljubavi — i nikad ne bismo našli izlaza. Tu je bila Helen: neprijatelj, spreman da udari — ljubavlju i tačno znajući gdje su moja nebranjena mjesta. Da sam ranije imao spasonosno osjećanje smrti, ovo sad bi bilo bolno moralno samoubistvo. Ne više smrt i uskrsnuće — nego uništenje. Ženama ne treba ništa objašnjavati; treba djelovati.

Prišao sam Heleni. Kad sam joj dodirnuo ramena, osjetio sam kako dršće. „Zašto si došao?” ponovo je upitala.

„Zaboravio sam”, odgovorih. „Gladan sam, Helen. Cijelog dana nisam ništa jeo.”

Pored nje na obojenom talijanskom stočiću stajala je u srebrnom ramu fotografija jednog čovjeka koga nisam poznavao. „Da li nam je ovo još potrebno?” upitao sam.

„Nije”, rekla je Helen.

Uzela je fotografiju i spustila u ladicu stola. Nije je bacila. Nije je pocijepala. Stavila ju je u ladicu.

Mogla ju je ponovo, kad god zaželi, izvaditi i staviti na mjesto. Ne znam zašto, ali me taj gest očarao.

Prije pet godina ne bih je razumio i napravio bih joj scenu. Sad je prekinula situaciju koja je prijetila da

postane pompezna. Nisam je ništa pitao. Sta bih i imao da pitam? I otkud bih imao pravo? Nasmijao sam se. Ona se malo trgla. Zatim je lice počelo da joj se zari, pa se i ona nasmijala. 'Jesi li se uopće razvela od mene?' upitao sam.

Odmahnula je glavom. 'Nisam. Ali ne tebe radi. Nisam to učinila samo da bih sekirala svoju porodicu.'

57r

L

'Čak ni jednom ljudskom biću', rekao sam. 'Jer čak i Zemlja vodi život lopte. Ona je stari emigrant Sunca. Nikad se ne može natrag.'

'Hvala bogu.' Helen mi je pružila svoju čašu. 'Zar nikad nisi htio natrag?'

'Uvijek', odgovorio sam. 'Nikad se ne držim svojih teorija. To im daje dvostruku draž.'

Helen se nasmijala. 'Ništa od svega toga nije istina!'

'Naravno da nije. To je nešto malo paučine da bi se prikrilo nešto drugo.'

'Sta?'

'Nešto bez riječi.'

'Nešto što postoji samo noću?'

Nisam odgovorio. Sjedio sam mirno u postelji. Vjetar vremena je prestao da duva. Više mi nije hujalo u ušima.

'Kako se sad zoveš?' upitala je Helen.

'Jozef Svare.'

Razmišljala je jedan trenutak. 'Da li se onda i ja zovem Svare?' Morao sam se nasmijati. 'Ne. Helen. To je samo jedno ime. Mislim da ga je već naslijedio i čovjek od koga sam ga dobio. Jedan daleki, mrtvi Jozef Svare živi, kao vječni Jevrejin, i dalje u nama već u trećoj generaciji.'

'Ne poznaješ ga?'

'Ne.'

'Osjećaš li se drukčije otkako imaš drugo ime?'

'Da', rekao sam. 'Jer uz to ide jedan komad papira. Pasoš.'

'Čak i ako je lažan?'

Nasmijao sam se. Bilo je to pitanje iz jednog drugog svijeta. Da li je jedan pasoš lažan ili pravi — to zavisi od policajca koja ga kontrolira. 'O tome bi se mogla izmisliti čitava filozofska parabola', rekao sam.

'Ime je ime', odgovorila je Helen jogunasto. 'Ja sam svoje branila. Bilo je tvoje. Bilo! Sad dolaziš i imaš drugo. Bog bi znao gdje je nađeno.'

'Ono mi je poklonjeno. Za mene je to bio najdragocjeniji poklon na svijetu. Sa radošću ga nosim.'

60

Ono za mene znači dobrotu. Čovječnost. Ako bih ikad pao u očajanje, ono bi me podsjetilo na to da do brota nije mrtva. Na šta tebe tvoje podsjeća?'

'Nisam govorila o prezimenu moje porodice', odgovorila je Helen klataći papuču na vrhu stopala. 'Još nosim tvoje.'

Otvorio sam drugu bocu vina. 'Pričali su mi da je u Indoneziji tako reći običaj da se mijenja ime. Kad nekom dosadi vlastita ličnost, promijeni je i počne nov život.'

'Jesi li ti počeo nov?'

'Danas', rekao sam.

Papuča joj je sklznula na pod. 'Zar se ništa ne ponese u nov život?'

'Jedan odjek', rekao sam veoma oprezno.

'Nikakva uspomena?'

'To je odjek. Uspomena koja više ne boli i ne izaziva stid.'

'Kao da se gleda neki film?' upitala je Helen.

Pogledao sam je. Izgledala je kao da će mi slijedećeg trenutka baciti svoju čašu na glavu. Uzeo sam joj čašu iz ruke i nalio vina iz druge boce. 'Kakvo je ovo?' upitao sam.

'Slos rajnhartshauzen. Odlično rajnsko vino. Potpuno sazrelo. Nije prekinuto u vrenju. Neizmijenjeno u svom karakteru. Nije se pretvorilo u falačko vino.'

'Nije emigrant?' rekao sam.

'Nije kameleon što mijenja svoju boju. Nije neko ko izbjegava odgovornost.'

'Gospode bože, Helen!' rekao sam. 'Čujem li da šušte krila građanske pristojnosti?'

'Tjeraš me da govorim ono što ne mislim! O čemu uopće govorimo? I zašto? Kao starci! U prvoj noći! Zašto se ne ljubimo ili ne mrzimo?'

'Ljubimo se i mrzimo se.'

'Same riječi! Odakle ti samo sve te riječi? Jesi li tamo toliko govorio i imao toliko društva?'

'Ne', rekao sam. 'Tako malo. Zato sad kuljaju kao jabuke iz košare. Ja sam iznenađen isto kao ti.'

'Je li to istina?'

61r

'Jeste, Helen', rekao sam. 'Istina je. Zar ne vidiš šta to znači?'

'Zar ne možeš jednostavnije da kažeš?'

Odmahnuo sam glavom.

'Zašto ne?'

'Jer se plašim konstatacija. I plašim se riječi koje nešto konstatiraju. Možda ne vjeruješ, ali je tako. Pored toga postoji i strah od bezimenog straha, koji se šunja negdje napolju kroz ulice, na koji neću da mislim i o kome neću da govorim, jer neko glupo su-jevjerje u meni smatra da opasnost ne postoji dokle god je ne primim k znanju. Zato vodimo ovaj okolišan i neobičan razgovor.'

'Za mene je to suviše komplicirano', rekla je Helen.

'I za mene. Zar nije dovoljno što sam ovdje, kod tebe, što si još živa i što me još nisu ponovo uhvatili?'

'Jesi li zato došao?'

Nisam odgovorio. Sjedila je kao neka ljupka Amazonka, i činilo mi se da ranije ništa o njoj nisam znao. Nije se mogla toliko izmijeniti. Nisam shvatao kako je mogla sa mnom izdržati i izgledao sam sam sebi kao neko ko misli da posjeduje lijepo janje i odjednom otkriva da u rukama drži mladu pumu.

'U mojoj situaciji ljudi lako postaju sujevjerni', rekao sam. 'Više ne mogu da se oslanjaju na svoje pravo, kao svi ostali — pa počinju da vjeruju u znamenja.'

'Znamenja i čuda?' upitala je Helen izazivački.

'Znamenja su dovoljna. U čuda se ne vjeruje, inače se ona nikad neće dogoditi.'

Helen se nasmijala. 'Kakve li budalaštine!'

I ja sam se nasmijao. 'Odavno sam napustio vjeru u smisao. Inače bih postao gorak kao divlji limun.'

'Nadam se da tvoje sujevjerje ne ide suviše daleko.'

'Samo toliko što vjerujem da bih, ako ti kažem da te neizmjerljivo volim, očekivao da Gestapo poslije jednog minuta zakuca na vrata.'

62

Helen se za jedan trenutak pritajila kao životinja kad čuje neki neuobičajen šum. Onda mi je polagano okrenula lice. Čudnovato koliko se izmijenila. 'Je li to razlog...?'

'Samo jedan', odgovorio sam. 'Kako možeš očekivati da sredim svoje misli kad sam tek maločas izbačen na kopno?'

'Ponekad sam razmišljala o tome kako bi bilo kad bi se vratio', rekla je Helen. 'Bilo je sasvim drugačije.'

Čuvao sam se da upitam šta je drugačije. U ljubavi se uvijek i suviše mnogo pita. I ako zaželimo stvarno da saznamo odgovore, onda je brzo kraj. 'Uvijek je drugačije', rekao sam. 'Hvala bogu.'

Osmjehnula se. 'Nikad nije drugačije, Jozefe. Samo izgleda drugačije. Ima li još vina?'

Obišla je oko postelje kao neka igračica, stavila svoju čašu na pod i proteglila se. Bila je pocrnjela od nekog tuđeg sunca i bezbrižna u svojoj nagosti, kao žena koja ne samo što zna da je poželjna nego i kojoj se to često kaže.

'Kad moram da odem?'

'Djevojka se ne vraća sutra.'

'Prekosutra?'

Helen je potvrdila glavom. 'Bilo je jednostavno. Danas je subota. Dala sam joj odsustvo za vikend.'

Vraća se u ponedjeljak u podne. Ima ljubavnika. Jednog policajca sa ženom i dvoje djece.'

Spolja su se začuli marširanje i pjesma. 'Šta je to?' upitao sam.

'Vojnici ili Hitlerova omladina. Neka grupa uvijek maršira negdje u Njemačkoj. Ono što je u junu za nekog drugog mladića svezak poezije, to je ovdje za rodoljuba par čizama kojima može treskati po asfaltu.'

'Čudnovato kako si postala izrod u svojoj porodici', rekao sam.

'Možda zbog bake Francuskinje', rekla je Helen. 'Imamo jednu takvu. Prikrivaju je kao da je Je-vrejska.'

63r

L

Zijevnula je i proteglila se. Odjednom je bila potpuno spokojna, kao da već nedjeljama ponovo živimo zajedno i kao da ne postoji nikakva opasnost. Izgledalo je kao da oboje izbjegavamo da o tome govorimo. Isto tako mi dotada nije postavila nijedno pitanje o mom životu u izgnanstvu. Nisam znao da me je već odavno prozrela i da je već donijela odluku.

'Nećeš više da spavaš?' upitala je.

Bilo je tek dva sata noću. Legao sam. 'Možemo li ostaviti svjetlost da gori?' upitao sam. 'Tako bolje spavam. Nisam još navikao na njemački mrak.'

Hitro me je pogledala. 'Ostavi ih sve da gore ako hoćeš, mili', rekla je meko i okrenula se prema meni.

Dugo smo ležali čvrsto jedno uz drugo. Helen je počela da diše oporije i dublje. Osjećao sam njenu toplotu i osjećao sam nju kao da je to prvi put. Jedva sam se mogao sjetiti da smo nekad ranije spavali

zajedno u istoj postelji. Bilo je to kao neka blijeda sjenka — jedna uspomena bez boje. Dugo sam ležao budan u toj čudnovatoj noći i držao Helenu u svom zagrljaju, i promatrao svjetlost i tu poluosvijetljenu sobu koju sam poznavao i nisam poznavao, i na kraju se više ništa nisam pitao. Samo sam ležao i disao. Helen se još jednom probudila. 'Jesi li imao mnogo žena u Francuskoj?' promrmljala je ne otvarajući oči.

'Ne više nego što je bilo potrebno', odgovorio sam.

Uzdahnula je i htjela da se okrene. Ali san ju je ponovo savladao prije nego što je to mogla učiniti.

Klonula je na uzglavlje. San je polagano i mene obuzeo, i kad sam se u zoru probudio, među nama više nije bilo ničeg, ničeg što nas razdvaja.

Ujutru sam telefonirao hotelu u Minsteru gdje sam ostavio svoj kofer i rekao da sam se zadržao u Osnabriku i da ću se uveče vratiti, pa neka mi zadrže sobu. To je bila predostrožnost. Nisam htio da me

64

prijave zbog prijevare i da me sačeka policija. Jedan ravnodušan glas je odgovorio da je stvar u redu.

Upitao sam ima li pošte za mene. Ne, pošta nije stigla.

Spustio sam slušalicu. Helen je stajala iza mene. 'Pošta?' rekla je. 'Od koga očekuješ poštu?'

'Ni od koga. Rekao sam to samo da ne izgledam sumnjiv. Čudnovato, ali se za ljude koji očekuju poštu ne pretpostavlja odmah da su varalice.'

'A jesi li ti to?'

'Na žalost. Protiv svoje volje. Ali ne i bez izvjesnog uživanja.'

Nasmijala se. 'Hvala bogu!' Malo poslije je rekla kao da odlazim negdje na vikend: 'Vraćaš se večeras u Minster?'

'Ne mogu ovdje ostati. Sutra se vraća tvoja djevojka ... A u Minsteru me ne mogu poznati na ulici tako lako kao ovdje. Do tamo ima samo jedan sat.'

'Koliko ostaješ u Minsteru?'

'To mogu znati tek kad budem tamo. Tokom vremena čovjek stekne neku vrstu šestog čula za opasnost.'

'Imaš li ga ovdje?'

'Da', rekao sam. 'Od jutros. Juče ga nisam imao.'

Gledala me je nabranih obrva. 'Ne smiješ izlaziti', rekla je zatim.

'Ne prije mraka. A i onda samo da odem do stanice.'

Helen nije ništa odgovorila. 'Sve će već biti u redu', rekao sam. 'Nemoj na to da misliš. Naučio sam da živim od jednog sata do drugog ne zaboravljajući pri tom da mislim na slijedeći dan.'

'Jesi li?' upitala je Helen. 'Vrlo praktično!'

'Potrebno', odgovorio sam. 'Pri svemu tome ponekad nešto zaboravim. Trebalo je da ponesem aparat za brijanje. Večeras ću izgledati kao skitnica. Priručnik za emigrante propisuje da se to u svakom slučaju mora izbjegavati.'

'U kupatilu ima jedan aparat za brijanje', rekla je Helen. 'Onaj što si ostavio ovdje prije pet godina, S Noć u Lisabonu

65kad si otišao. Imaš i rublja ovdje, a tvoja stara odijela vise lijevo u ormaru.'

Otišao sam u kupatilo. Moja stara odijela nisu na mene imala nikakvo drugo djelovanje osim što sam konstatirao koliko sam se stanjio. Radovao sam se što sam našao svoje rublje i odlučio sam da dosta ponesem sobom. Nisam osjećao nikakvo sentimentalno uzbuđenje.

Dan je prolazio sporo i kao u nekom sutonu osjećanja. Neizbježnost rastanka uznemiravala nas je oboje, ali Helen nije bila tako naviknuta kao ja. Primila je to skoro kao ličnu uvredu. Ja sam na to bio pripremljen svojim iskustvom i vremenom koje je proteklo otkako sam napustio Francusku. Sto se tiče Helen — ona još nije preboljela dolazak, a odlazak je već bio na pomolu. Njena gordost još nije imala vremena da oprost, a već se ponavljala ista situacija. Pored toga je nastupila reakcija poslije prošle noći. Val osjećanja se povukao, i stare, potopljene olupine su se odjednom ponovo promolile, pa su čak izgledale veće no što su bile. Oprezno smo se ophodili jedno prema drugome. Nismo više bili naviknuti jedno na drugo. Umjesto da prigrlim dan, da mu se potpuno predam i da upijem Helen u sebe svim svojim čulima, ja sam, i pored žarke želje da to učinim, postupio toliko oprezno kao da sam od stakla. A izgleda da ni sa Helenom nije bilo drugačije. Patili smo i bili puni nekih uglova i šiljaka, i tek je sa sutonom strah da ćemo izgubiti jedno drugo bio tako blizu da smo se odjednom ponovo našli.

U sedam sati je neko zazvonio na vratima. Pre-trnuo sam. Zvonjenje na vratima je za mene značilo policiju. 'Ko to može biti?' prošaptao sam.

'Da budemo mirni i da sačekamo', rekla je Helen. 'Sigurno je neki poznanik. Ako se ne odazovem, otići će.'

Ponovo je zazvonilo. Onda je neko zakucao na vrata.

'Idi u spavaću sobu', prošaputala je Helen.

'Ko je to?'

M

'Ne znam. Neko ko je vidio da ovdje gori svjetlost. Idi u spavaću sobu, Otpratit ću ga.'
Odgurala me je i navukla kućnu haljinu. Brzo sam se obazreo da vidim ne stoji li negdje nešto moje.
Onda sam otišao u spavaću sobu. Čuo sam kako Helen pita: "Ko je?" i kako odgovara muški glas. Onda je Helen rekla: 'A, ti si? Sta se dogodilo?' Zatvorio sam vrata. Stan je imao i drugi izlaz kroz kuhinju, ali do njega nisam mogao doći jer bi me vidjeli. Preostajala mi je još samo mogućnost da se sakrijem u veliki uzidani ormar u kome vise Hele-nine haljine. Unutra bih imao dovoljno zraka.

Čuo sam kako je čovjek ušao sa Helenom u dnevnu sobu. Onda sam poznao njegov glas. Bio je to njen brat Georg — čovjek koji me je strpao u koncentracioni logor.

Stajao sam pored Heleninog toaletnog stola. Jedino što sam mogao upotrijebiti kao oružje bio je nož za sječenje papira sa drškom od zada. Strpao sam nož u džep ne razmišljajući. Samo se po sebi razumljelo da bih se morao braniti ako me pronađe, i ne bi bilo drugog izlaza nego da ga ubijem i zatim da pokušam da pobjegnem ...

U velikoj opasnosti postoji trenutak kad je u čovjeku najedanput sve toliko sasušeno da bi ga jedna varnica mogla zapaliti tako da bukne kao slama. Čovjek za trenutak postaje gotovo vidovit, toliko brzo i istovremeno razmišlja. Još prije nego što sam čuo Heleninog brata, osjetio sam da nema pojma da sam tu.

'Telefonirao sam nekoliko puta', rekao je Georg. 'Ne odaziva se ni živa duša. Čak ni djevojka. Pomislih' smo da se nešto desilo. Zašto nisi otvorila?'

„Spavala sam', rekla je Helen mirno. 'Zato sam isključila telefon. Imam glavobolju, još me nije prošla. Probudio si me.'

'Glavobolju?'

'Da. I sad mi je gore nego što je bflo. Uzda sam dvije tablete. To se mora odspavati.' Tablete za spavanje?'

5«

Mr

L

Tablete protiv glavobolje. Sad moraš da ideš, Georg. Moram da odspavam,' • i

'Tablete su glupost', rekao je Georg. 'Obuci se i pođi sa mnom u šetnju. Divno je napolju.'

Razgovarali su još neko vrijeme. Georg je htio da dođe kasnije po Helenu, ali se ona opirala. Hoće da ostane kod kuće, rekla je. On je upitao ima li šta da jede. Da, ima. A gdje je djevojka? Djevojka je dobila slobodno popodne, vratit će se da spremi ve-deru.

'Dakle, sve je u redu?'0 upitao je Georg.

'A šta ne bi bilo u redu?'

Ta samo pitam! Čovjek se često bez potrebe brine. Na kraju krajeva...'

'Šta na kraju krajeva?' upitala je Helen oštro.

Ta, u ono vrijeme.. .*

'Šta u ono vrijeme?'

'Imaš pravo', rekao je Georg. 'Čemu o tome govoriti? Kad je sve u redu, sve je u redu. Najzad, ja sam tvoj brat — mogu valjda da pitam.'

'Da', rekla je Helen.

'Šta?'

'Ti si moj brat.'

'Volio bih kad bi ti to bolje shvatila. Ja ti samo dobro želim!'

'Da, da', rekla je Helen nestrpljivo. 'To si mi već toliko puta rekao.'

'Ama šta je tebi danas? Jedno vrijeme si bila sasvim drukčija!'

'No, dobro, neka je tako.'

"Razborita, hoću da kažem. Ako sad ponovo počne...'

'Ništa neće početi. Imam glavobolju, to je sve! I mrzim da me neko kontrolira.'

'Nitko te ne kontrolira! Samo se brinem za tebe.'

'Nemoj da brineš. Ništa mi nije.'

To ti uvijek kažeš. U ono vrijeme...'

'Nećemo da govorimo o onom vremenu', rekla je Helen osorno.

'Naravno da nećemo! Ja sigurno ne. Ideš li liječniku?'

'Da', odoovorila je Helen poslije jednog trenutka. '•"• 'Sta on kaže?'

'Ništa.'

Ta mora valjda nešto reći?'

„Kaže da treba da se odmaram', rekla je Helen razdraženo. 'Kaže da treba da spavam kad sam umorna i kad imam glavobolju, i da se ne svađam i da ne tražim dozvolu i ne pitam da li je to u skladu sa mojim dužnostima patriota i građanke slavnog Trećeg, hiljadugodišnjeg Rajha.'

'Je li on to rekao?'

'Ne, on to nije rekao', odgovorila je Helen glasno i žurno. 'To sam ja dodala! On mi je samo savjetovao da se ne uzrujavam bez potrebe! Dakle, nije učinio nikakav zločin, i ne mora da bude strpan u koncentracioni logor.'

Georg je nešto promrmljao. Pretpostavio sam da se sprema da pođe. Kako sam naučio da je to opasan trenutak, jer se može dogoditi nešto nepredviđeno, gotovo potpuno sam pritvorio za sobom vrata ormara. Odmah zatim čuo sam da Georg ulazi u spavaću sobu. Vidio sam kako je njegova sjenka kliznula preko uske trake svjetlosti i čuo kako je ušao u kupatilo. Učinilo mi se da je Helen ušla odmah za njim ali je nisam vidio. Vrlo oprezno sam zatvorio vrata ormara i, držeći čvrsto uza se nož za sječenje papira, stajao u mraku između Heleninih haljina.

Znao sam da Georg nije ništa primijetio, i znao sam da će se vjerojatno iz kupatila vratiti u dnevnu sobu i oprostiti se. Pri svemu tome grlo mi se ste-glo, usta osušila a istovremeno se znoj ispod pazuha cijedio niz tijelo. Jedno je strah od nečeg nepoznatog, a drugo strah od nečeg što se poznaje. Onaj prvi strah sam poznao prije nego što su me poslali u koncentracioni logor; ovaj drugi sam osjetio sad, jer sam znao šta bi me čekalo ako bih ponovo tamo dospio — mučenje i, ako bih imao sreće, brza smrt.

Bilo je čudnovato što čitavo to vrijeme otkako sam prešao granicu uopće nisam o tome vodio računa niti sam htio da vodim. To bi me zadržalo, a

88

69T

nešto u meni nije htjelo da bude zadržano. Pored toga, naše pamćenje nas vara da bi nam omogućilo da se održimo u životu. Pokušava da patinom zaborava ublaži ono što je neizdržljivo."

„Poznato vam je to?" Svare me je pogledao.

„Da, poznato mi je", odgovorio sam. „Ali to uopće nije zaborav; to je neka vrsta polusna. Dovoljan je jedan potres da se opet potpuno probudimo."

Svare klimnu glavom. „Stajao sam u mračnoj, namirisanoj tjeskobi plakara. Stiješnjen među haljinama kao među nekim krilima ogromnih slijepih miševa, nepokretan, i disao sam plitko i površno da svila ne bi šuštalala i da se ne bih zakašljao ili kih-nuo — i prvi put sam potpuno shvatio šta sam učinio. Strah se dizao iz tla kao neki crni plin, i počeo sam se bojati da ću se ugušiti. Meni lično se u logoru nije dogodilo ono najgore. Sa mnom se, po običaju, loše postupalo, ali su me ponovo pustili, i možda je to doprinijelo da se moja sjećanja pomute.

Ali sad je odjednom opet iskrslo sve ono što sam vidio, što se drugima događalo, o čemu sam slušao i čije sam nagovještaje vidio — i postalo mi je nepojmljivo kako sam mogao biti toliko bezuman i ras-trojen da napustim onako blagoslovene zemlje, gdje su me zbog činjenice što postojim kažnjavali samo zatvorom i protjerivanjem. One su mi izgledale kao luke čovječnosti.

Čuo sam Georga u kupatilu, a odmah zatim kako je promarširao kroz spavaću sobu. Osjetio sam neopisivo olakšanje, i istovremeno sam ga mrzio ne-opisivao više nego ranije. Onda sam u jari od Heleni-nih haljina čuo prigušen tresak ulaznih vrata i vidio kako su se vrata ormara širom otvorila; bljesnula je svjetlost i ispred svijetlosti je stajala tamna Hele-nina silueta.

70

'Otišao je!' rekla je.

Izašao sam posramljen kao da sam — u jednom dalekom poređenju — neki Ahil uhvaćen u ženskim haljinama. Prijelaz iz straha u komičnost i smetenost bio je tako brz da su se sva ta tri osjećanja međusobno stapala i istovremeno postojala. 'Moraš otići', rekla je Helen. Pogledao sam je. Ne znam zašto sam očekivao da ću na njenom licu opaziti nešto kao prezir. Sigurno zato što sam, jedan minut pošto je prošla opasnost, i sam sebi izgledao smiješan u svom skrovištu — nešto što mi se ne bi dogodilo, da je u pitanju bio neki drugi.

Helenino lice ništa od toga nije pokazivalo. 'Moraš otići', rekla je. 'Bilo je bezumno što si dolazio ovamo!'

To sam prije jednog minuta i sam mislio. Sad sam odmahnuo glavom. 'Sad ne', rekao sam. 'Za jedan sat. Možda je još tu negdje u blizini na ulici. Može li se vratiti?'

'Ne vjerujem. Ništa i ne sluti.' Helen je ugasila svjetlost, prišla žurno prozoru i provirila napolje.

Svjetlost iz dnevne sobe je kroz otvorena vrata padala na pod u zlatnom romboidu. Helen je stajala iza postelje kao da je promatrala neku divljač. Oko mene je još lebdio dah njenog parfema. Okrenula se.

'Ne smiješ ići na stanicu', rekla je. 'Neko bi te mogao poznati. Moraš otići! Po-zajmit ću kola od Ele, pa ću te odvesti u Minster. Kakve smo budale bili! Ne smiješ ostati ovdje!'

Osjetio sam oštar bol koji se odmah pretvorio u žudnju. Izgleda da je Helen prvi put stvarno shvatila da se moramo rastati. Ili je to možda tek sad najzad sama sebi priznala. Nestalo je sve one rezerviranosti koja je u toku dana tinjala. Helen je vidjela opasnost, vlastitim očima vidjela, a to je za nju bilo jače od ma kakve mašte. Odjednom mi je izgledala kao da je sva samo strah i ljubav — i već za jedan korak udaljena i izgubljena. Pokušao sam da je zadržim. I ja sam najzad gledao bez vela. Ona se opirala i ša-

71

irrr

putala: 'Ne sad! Moram da telefoniram Eli! Ne sad! Pa moramo ...'

Ništa ne moramo, mislio sam. Imao sam još jedan sat vremena, a onda neka svijet propadne. Zašto ranije te nisam jače osjetio? Osjetio sam, ali zašto nisam razbio stakleni zid između sebe i svog osjećanja? Ako je moj povratak besmislen, onda je ovo još besmislenije! Morao sam nešto od Helene ponijeti sobom u sivu prazninu u koju ću se vratiti ako budem imao sreće. Nešto više od osjećanja na opreznost i okretanja u krug. Sad sam ushtio da se raširim preko nje kao neki pokrivač, zaželio sam da imam hiljadu ruku i usana, da postanem savršen konkavan oblik, preko i oko njenog konveksnog, bez igdje ijednog međuprostora, da bih je svuda dodirivao, koža uz kožu, centimetar po centimetar, a ipak još sa starim bolom što je to koža na kožu, i što ne može biti krv u krvi — spajanje umjesto sastavljanja."

Slušao sam Svarca ne prekidajući ga ni jedan jedini put. Iako je razgovarao sa mnom, dok je pričao imao sam utisak da sam za njega kao neki zid o koji se ponekad odbija eho. Smatrao sam sebe takvim — inače bi mi bilo nezgodno da ga slušam. I bio sam uvjeren da ni on bez toga ne bi mogao pričati ono što je još jedanput želio glasno da čuje prije nego što bude sahranjeno pod nečujno sipkim pijeskom uspomena. Bio sam stranac koji je za jednu noć iskrasao na njegovom putu i pred kojim se nije morao ustručavati.

Kelner nas je obavijestio da je pored engleskog poslanika došao i njemački. Pokazao nam ga je. Hitlerov izaslanik je sjedio pet stolova dalje, sa još tri osobe, među kojima dvije žene, koje su izgledale snažne i zdrave i bile odjevene u haljine plave boje suprotnih nijansa. Čovjek označen kao poslanik bio nam je okrenut leđima; zaključio sam da je to zgodno i umirujući.

72

„Mislio sam da će to interesirati gospodu", rekao je kelner, „jer i vi govorite njemački."

Svare i ja nehotice izmijenjasm o emigrantski pogled — kratko podizanje kapaka, a zatim bezizrazno* skretanje pogleda. Kao da nas ništa na svijetu manje ne interesira. Emigrantski pogled se razlikuje od njemačkog pogleda pod Hitlerom — oprezno osvrtnje-na sve strane da bi se zatim nešto šapatom saopćilo. Ali oba pripadaju kulturi našeg stoljeća.

Svare je indiferentno pogledao kelnera. „Poznajemo poslanika", rekao je. „Donesite nam još malo> vina." Zatim se obratio meni. „Jeste li gladni?"

Odmahnuo sam glavom.

„Nemojte se obazirati na račun", rekao je.

„I ne obazirem se."

„Dovoljno je za sve, noćas."

Za trenutak sam pomislio da Svare možda namjerava da izvrši samoubistvo. Cesto sam to doživljavao — ponekad i da se namjera sprovede u djelo. Ali sam uvijek smatrao da je to stvar koja se zaista tiče samo dotičnog čovjeka. U našem naprednom stoljeću postoje stepeni očajanja kakvi u devetnaestom vijeku nisu bili poznati, a također pokatkad i neka nemoć da se to podnosi, koja je bila; tuđa vremenima sa jačom vjerom.

„Da odemo na neko drugo mjesto?" upitao sam.

„Zbog onog?" Svare pokaza glavom u pravcu poslanika. „Da je kelner špijun, ne bi nam skrenuo pažnju."

To je bilo tačno. A ako je ipak špijun, sama bismo postali sumnjivi kad bismo sad otišli.

„Najmanje sam bio sumnjiv u Njemačkoj", reče Svare. „Nisam to znao. Ali niko ne očekuje da će se krišom vratiti neko ko je jednom već otišao. Ovo je Lisabon. Ovdje još ne vlada njemački poslanik. I policija je još nezavisna."

Kelner je donio vino. Pili smo polagano, ali sam osjećao djelovanje vina. „Kave", reko h. Morao sam se-čuvati da ne pijem suviše. Imao sam mnogo šta da uradim. Dok sam ja i dalje slušao, neko je u meni naporno razmišljao o tome da li bih obje putne karte

73.r

L

.mogao upotrijebiti za Rut i sebe. Moram biti prvi u američkom konzulatu. Moram imati dokaze da sam veoma ugrožen da bi viza uopće došla u obzir. Moram — tu se uvijek prekidala misao onog čovjeka koji se nadnosio nada mnom.

Bilo je nemoguće dobiti vizu do podne. Za nas je uopće bilo nemoguće da dobijemo vizu. Nismo se nalazili ni na kakvom spisku. Nijedno udruženje •nas nije označilo kao ljude dragocjene duhovne vrijednosti. Niko nije imao nikakav jači razlog da nas spašava osim što smo ljudska bića — a to, izgleda, nije dovoljno u vrijeme kad i tu postoji klasa: klasa ljudi velikih duhovnih vrijednosti koji imaju prvenstvo. Nismo bili oficiri života. Bili smo redovi.

Događalo se da ponekad ne čujem Svarca kad sam pratio misli i hitro kalkuliranje onog čovjeka koji se nadnosio nada mnom. Onda bi on ponovo nestajao, i samo bi Svare bio tu sa svojom sjenkom, koju je

pokušavao da dozove, i njegov glas je bio kao monotona molitva za nekog pokojnika. Povrh toga, muzika za igru i zagušljiva, niska prostorija, tako da se osjećanje nestvarnosti povremeno pojačavalo - do halucinacije, za koju čovjek zna da je halucinacija, ali koje se ipak ne može potpuno otresti. Izgledalo mi je da Svare priča neku simboličnu priču — priču o svima nama izgnanicima i emigrantima od samog rođenja, lualicama u potrazi za krajičkom domovine koji nam uvijek ponovo istržu ispod nogu, a mi se ipak sa mravljim strpljenjem i vjerom i nadom uvijek iznova uzdamo u djelić vječnosti, dok nam iz ran javih ruku istržu minute, od kojih ni jedan jedini ne možemo duže zadržati, i dok nas beskrajna traka vremena dalje vuče ka unište-nju koje nekim prokletstvom poznajemo unaprijed, koje pokušavamo da spriječimo i koje ne možemo izbjeći.

gasio sam sve svjetlosti kako niko ne bi vidio da sam u stanu. Ako bi neko zazvonio, ne bih se odazvao. Ako bi se Georg vratio, mogao bih u slučaju potrebe pobjeći kroz kuhinjski izlaz.

Presjedio sam to pola sata kraj prozora, veoma miran. Mračna soba je govorila više od osvijetljene, ali ja nisam htio da je razumijem. Osluškivao sam ulične šumove i promatrao obasjane prozore na zgradama preko puta. Poslije izvjesnog vremena u meni je bezglasno počelo da se širi strahovito osjećanje gubitka. Nije bilo bolno. Prije bi se moglo reći da je bilo kao neki sumrak koji sve dalje i dalje mili i sve zamračuje i ispražnjuje dok ne stigne do horizonta.

Jedna nestvarna vaga mjerila je praznu prošlost i praznu budućnost, i u sredini je stajala Helen sa polugama nestvarne vage na svojim ramenima, i ona već izgubljena. Činilo mi se da sam u sredini svog života; slijedeći korak će iskrenuti vagu i ona će se polako nagnuti ka budućnosti, sve će se više puniti sivoćom i nikad se više neće vratiti u ravnotežu.

Probudilo me je zujanje kola koja su dolazila. U svjetlosti ulične lampe vidio sam Helenu kako izlazi i nestaje u kućnom ulazu. Prošao sam kroz tamni, mrtvi stan; čuo sam ključ u ulaznim vratima. Helen je žurno ušla. Upalila je svjetlost. 'Možemo da pođemo', rekla je. 'Moraš li natrag u Minster?' 'Ostavio sam tamo jedan kofer. I prijavljen sam pod imenom Svare. Kuda bih inače pošao?' 'Plati hotel i otiđi u drugi.'

'Kuda?'

Helen je razmislila. 'U Minster. U pravu si. Kuda bi inače? Svi drugi gradovi su dalje.'

Spakirao sam nešto stvari koje bi mi mogle zatrebati. Riješili smo da ne uđem u kola pred kućom, nego malo dalje, na Hitlerovom trgu. Helen će ponijeti kofer.

„ ... Helen je otišla", rekao je Svare, „da uzme kola svoje prijateljice. Ostao sam u stanu sam da je čekam. Bilo je veće i prozori su bili otvoreni. Po-

74

Dospio sam neopažen na ulicu. Zapahnuo me neki topao vjetar. Duboko sam udahnuo i pored kuća zašao za ugao. U tami je šuštao lišće drveća. Helen me je sustigla na trgu. 'Uđi', prošaptala je.

75r

L

Kola su bila zatvoren kabriolet. Helenino lice je bilo osvijetljeno odsjajem sa table s instrumentima.

Oči su joj sjajile. 'Moram pažljivo da vozim', rekla je. 'Neka saobraćajna nezgoda, pa policija — samo bi nam to još trebalo!'

Nisam odgovorio. Tamo napolju se nije govorilo o takvim stvarima da se ne bi zaista dogodile. Helen je bila puna neke skoro grozničave energije. Razgovarala je sa samom sobom i sa kolima kad bi propuštala druga vozila ili bi ih prestizala. Kad je morala da stane blizu jednog saobraćaj ča, bajala je poluglasno, a kad ju je zaustavio crveni signal, gonila ga je da požuri: "Hajde! Okreni se. Daj zeleno!" Nisam znao šta o tome da mislim. Za mene je to bila naša posljednja vožnja i nisam ni slutio na što se ona bila odlučila.

Kad smo ostavili grad za sobom primirila se. 'Kad namjeravaš da pođeš dalje iz Minstera?' upitala je. Nisam znao, jer nije postojao nikakav cilj. Znao sam samo da ne mogu dugo ostati. Sudbina daje čovjeku samo izvjesnu nazovi-slobodu; onda ga opominje, pa zadaje udarac. Slutimo kad je došlo vrijeme. Ja sam naslućivao da je došlo vrijeme za to. 'Sutra', rekoh.

Jedno vrijeme je šutjela. 'Kako ćeš to uraditi?' upitala je tada.

Razmišljao sam o tome dok sam sjedio sam u mračnoj dnevnoj sobi. Da pokušam jednostavno da sjednem u vlak i pokažem na granici pasoš — to mi je izgledalo suviše rizično. Mogli bi zatražiti od mene druge isprave — dozvolu za iseljavanje, potvrdu o plaćenom emigrantskom porezu — te bih se, postavši sumnjiv, našao u suviše velikoj opasnosti. „Istim putem kojim sam i došao", rekoh. 'Kroz Austriju. Preko Rajne u Svajcarsku. Noću.' Okrenuo sam se ka Heleni. 'Da ne govorimo o tome', rekoh. 'Ili bar što je moguće manje.'

Klimnula je glavom. 'Ponijela sam novac', rekla je. 'Kad već krišom prelaziš granicu, možeš ga ponijeti sobom — ili ne? Može li se u Svajcarskoj mijenjati?'

'Može. Zar ne treba tebi?'

'Ja ne mogu da ga nosim sobom. Pregledat će me, na granici. Može se ponijeti samo nekoliko maraka.'

Zaprepašćeno sam pogledao Helenu. Sta li to ona govori? Nisam htio ni da mislim na to! Čak ni na mogućnost toga. 'Koliko ima?' upitao sam.

Helen me je brzo pogledala. 'Ne tako malo kao što misliš. Odavno ga već odvajam. Tamo je u torbi.' Pokazala je na jednu kožnu torbicu. "Većinom je u novčanicama od sto maraka, Jozefe. Tu je i jedan paketić dvadesetica, za Njemačku, da ne moraš mijenjati krupan novac. Ne prebrojavaj. Ponesi. To je ionako tvoj novac, Jozefe.'

'Zar partija nije konfiscirala moj novac na tekućem računu?'

'Jeste — ali malo prekasno. Mogla sam ovo prije toga da podignem. Neko iz banke mi je pri tome pomogao. Htjela sam da ga čuvam za tebe i da ti jedanput pošaljem, ali nikad nisam znala gdje si.'

'Mislio sam da si pod prismotrom. Nisam htio da te zbog mene pošalju u logor.'

Prošli smo kroz jedno selo s bijelim vestfalskim kućama sa slamnim krovovima i crnim gredama. Psi su lajali.

'Bit će rata', rekla je Helen iznenada. 'Jesi li zato došao, Jozefe?'

'Otkud znaš da će biti rata?' upitao sam.

'Od Georga. Jesi li zato došao?'

'Da', odgovorio sam. 'I zato sam došao, Helen.'

'Htio si da me odvedeš?'

Ponovo sam je zaprepašćeno pogledao. 'Ne govori o tome', rekao sam naposljetku. 'Nije to ni avantura niti šala.'

'Tako ni ja nisam mislila', odgovorila je mirno Helen.

Morali smo se zaustaviti kod jednog prijelaza preko pruge. Do nas su pristigla i druga kola, prvo jedna mala sa četiri debela, ozbiljna čovjeka, zatim

76

77jedna stara žena ti otvorenom zelenom dvosjedu, a zatim se odmah pored nas bešumno zaustavila velika crna limuzina, nalik na mrtvačka kola. Za volanom se nalazio šofer u crnoj SS-uniformi, a unutra su sjedela dva SS-oficira vrlo blijedih lica i ukočeno gledala preda se. Kola su stajala tako blizu nas da sam ih mogao dodirnuti rukom.

Prilično je dugo potrajalo dok je došao vlak. Helen je šuteći sjedila pored mene. Kola sa obiljem kroma otisnula su se još malo naprijed tako da je hladnjak skoro dodirivao rampu. Stvarno su ostavljala utisak pogrebnih kola u kojima prenose dva mrtvaca. Mi smo upravo govorili o ratu — a tu, kraj nas, kao da je iskrsnuo njegov simbol: srebrne mrtvačke glave na kapama, mrtvačka lica, mir koji kao da je već mirisao na zimzelen i trulež.

Vlak je naišao hučno kao sam život. Bio je to neki brzi vlak sa spavaćim kolima i blještavo osvijetljenim kolima za ručavanje sa bijelo zastrtim stolovima. Kad se rampa podigla, crna limuzina je ispred drugih kola jurnula u tminu, nalik na neki tamniji torpedu u čijoj su se blijedoj svjetlosti gubile boje predjela, kao da se drveće već pretvorilo u crne kosture.

'Ja idem s tobom', prošaptala je Helen.

'Ne govori to!' odgovorio sam toliko uzrujan da sam to žurno i oštro još jednom ponovio.

Helen je zaustavila kola. 'Zašto ne?' upitala je srdito. 'Hoćeš li opet da me ostaviš ovdje?'

U plavoj svjetlosti ploče s instrumentima lice joj je bilo blijedo kao u onih oficira — kao da i ona nosi pečat smrti koja se prikrada u junskoj noći. Shvatio sam da se u tome sastojalo moje najdublje strahovanje: da će se rat ispriječiti između nas. I da se, kad se on bude istutnjao, nikad nećemo ponovo sastati, jer to prevazilazi i najsmjelija nadanja: tolika lična sreća poslije jednog zemljotresa koji će sve razoriti.

'Ako nisi došao da me povedeš, onda je zločin što si došao! Zar ne shvataš?' rekla je Helen drhteći od gnjeva.

78

'Da', odgovorio sam.

'Zašto onda izbjegavaš?'

'Ti ne znaš šta to znači.'

'Ni ti ne znaš. Zašto si došao? Ne laži! Da se još jednom oprostiš?'

'Ne.'

'Onda zašto? Da izvršiš samoubistvo?'

Odmahnuo sam glavom. Odjednom sam shvatio da bi Helen razumjela samo jedan odgovor i da stoga samo jedan i postoji, čak i ako se ne ostvari. 'Da te povedem', rekao sam. 'Zar ne vidiš?'

Lice joj se promijenilo. Nestalo je gnjeva. Postala je veoma lijepo. 'Da', promrmljala je. 'A to si morao da kažeš. Zar ne znaš?'

'Helen', rekao sam. 'Sto puta ću ti reći, i svaki minut ti govorim, a najviše ti govorim kad ti kažem da je to nemoguće.'

'Nije nemoguće. Imam pasoš.'

Šutio sam jedan trenutak. Riječ je udarala kao munja u konfuznim oblacima premišljanja. 'Imaš pasoš?' ponovio sam. 'Pasoš za inostranstvo?'

Helen je otvorila svoju tašnu i izvadila pasoš. Ne samo što ga je imala nego ga je i ponijela. Promatrao sam ga kao što bi čovjek gledao čudotvorni kalež. Punovažni pasoš i nije bio ništa drugo. Bio je deklaracija i pravo u isti mah. 'Otkud?' upitao sam. 'Od prije tri godine. Važi još dvije godine. Dvaput sam ga upotrijebila. Jednom kad sam putovala u Austriju, dok je još bila nezavisna. A drugi put za Svajcarsku.'

Prelistao sam knjižicu. Morao sam se pribitati. Stvarnost je odjednom stajala preda mnom. U mojoj ruci slisti jedan pasoš. Više nije bilo nemoguće—da Helen napusti Njemačku. Mislio sam da bi to bilo moguće samo ako bi pobjegla i krišom prešla granicu — a to mi je izgledalo nemoguće. 'Jednostavno,, zar ne?' rekla je Helen, promatrajući me..

Klimnuo sam glavom. 'Možeš sjesti u voz i otputovati', odgovorio sam kao neki idiot, i još jednom, pogledao pasoš. 'Ali nemaš vizu za Francusku.'

79*r

Helen se nasmija. 'Mogu otići u Cirihi i tamo uzeti vizu. Za Svajcarsku mi viza nije potrebna.'

To je tačno.' Još nisam potpuno shvatao. 'A tvoja porodica?' upitao sam. 'Puštaju te da odeš?'

'Neću ih pitati.'

'Mogu udesiti da te zadrže.'

'Otputovat ću u Cirihi jednom liječniku. To sam — već jednom ranije učinila.'

'Jesi li bolesna?'

'Nisam', rekla je Helen. 'Htjela sam odati da odem. Prosto sam se gušila.'

Sjetio sam se da ju je Georg upitao je li bila kod liječnika. 'Nisi bolesna?' upitao sam.

'Nisam. Ali moja porodica misli da sam bolesna. To sam im napričala da bih imala mira. I da bih mogla otići. Martens mi je u tome pomogao. Bilo je potrebno dosta vremena da se jedan pravi Nijemac uvjeri u to da u Svajcarskoj mogu postojati specijalisti koji više znaju od autoriteta u Berlinu.'

Helen se odjednom nasmijala. 'Ne radi se o smrti i životu, Jozefe! Sutra odlazim na nekoliko dana u Cirihi da se pregledam, kao što sam i ranije učinila. Možda ću te onda tamo vidjeti ako i ti budeš došao. Je li tako bolje?'

'Nije', rekao sam. 'Ni tako ne ide. Ali je ipak početak.'

Osjećao sam se trom i spor i mrzio sam sebe što Heleni ne mogu bolje da pokažem koliko je volim ti tom trenutku. Morala je misliti da oklijevam zato što je ne želim, a ne zato što je toliko mnogo želim. 'Vozi dalje', rekao sam. 'Ja sam kao čovjek koji naizmjenično brzo zavlači ruke u vreli i ledenu vodu i koji još ne osjeća razliku. Odjednom je sve tako jednostavno da se bojim da će čitava brigada žandar- ma sad odmah iskrsnuti iz šume.'

'Sve je lako kad je čovjek očajan', rekla je Helen. 'Čudna neka kompenzacija. Je li to uvijek tako?'

'Nadam se da više nikad nećemo morati da o tome odlučujemo.'

Kola su skliznula sa prašine ljetnjeg puta na auto-put.

'Sprema sam vječno da živim', rekla je Helen i osmjehnula se bez i najmanjeg traga očajanja.

Ušla je sa mnom u hotelski hol. Čudnovato kako se brzo snalazila u mojoj situaciji. 'Idem s tobom', izjavila je. 'Sam čovjek je sumnjiviji od čovjeka sa ženom.'

'Brzo učiš', odgovorio sam.

Odmahnula je glavom. 'Nisam to od tebe naučila, Jozefe. Nisi bio ovdje u godinama potkazivan] a. Nacionalni prevrati su kao kad se prevrće kamenje na zemlji — ispod njih povrvi gamad. Za svoju vul- garnost najzad nalazi krupne riječi kojima je pokriva.'

Hotelski službenik se nije iznenadio kad me je ponovo ugledao. Predao mi je moje ključeve, pa sam se popeo u svoju sobu. Helen je ostala dolje da me čeka. Prije nego što sam ušao u lift, okrenuo sam se da je vidim. Sjedila je u naslonjači, daleka, i odjednom mi je izgledala kao neka veoma poželjna strana žena.

Moj kofer je stajao pored vrata, na postolju. Osvrnuo sam se po šturoj sobi. Bila je kao sve sobe u kojima sam odsjedao. Pokušao sam da se sjetim kako sam došao. Ali se sjećanje rasplinulo. Shvatio sam da više ne stojim na obali ili da se krijem i promatram rijeku — plivao sam maticom na dasci. Stavio sam kofer koji sam sobom donio pored onog koji sam ranije kupio. Onda sam sišao stepenicama do Helene.

'Koliko vremena imaš?' upitao sam.

'Noćas moram da vratim kola.'

Promatrao sam je. Nisam shvatao kako sam mogao protraćiti ono vrijeme kad smo bili sami. Toliko sam je želio da za trenutak nisam mogao progovoriti. Zurio sam u sive i zelene naslonjače u holu, u vra-

6 Noć u Lisabonu

81r

tarsku ložu i blještavo osvijetljen, sto i iza njega u policu sa mnogobrojnim pregradama za pisma, i znao sam da je nemoguće da povedem Helenu u svoju sobu. 'Možemo još zajedno večerati', rekao sam. 'Hajde sve da radimo tako kao da ćemo se sutra ponovo vidjeti. Nećemo se opraštati.'

'Ne sutra', odgovorila je Helen. 'Prekosutra.'

Prekosutra je možda za nju nešto značilo. Za mene je bilo koliko i — nikad. Doživeo sam suviše mnogo tih 'prekosutra' — i uvijek su bila drugačija nego što sam se nadao.

'Prekosutra', rekao sam. 'Prekosutra ili naksu-tra. Već prema tome kakvo bude vrijeme. Danas nećemo na to da mislimo.'

'Ja ni na šta drugo ne mislim', odgovorila je Helen.

Imala je pravo. Kakve sam besmislice govorio! 'Nećemo da mislimo na to više nego što je potrebno', rekao sam.

Otišli smo u 'Domkeler' — restoran u staronje-maćkom stilu — i pronašli jedan sto gdje niko ne može prislušivati. Naručio sam bocu vina, pa smo se dogovarali o onome o čemu je trebalo da se dogovorimo. Helen je namjeravala da slijedećeg dana otputuje u Cirihi. Tamo će me čekati. Ja sam namjeravao da idem putem koji sam poznao — preko Austrije i Rajne, i da joj telefoniram kad stignem u Cirihi. 'A ako ne dođeš?' upitala je.

'Iz švajcarskih zatvora smije da se piše. Čekaj nedjelju dana. Ako za to vrijeme ništa ne dobiješ od mene, vrati se.'

Helen me je pogledala. Zнала je šta mislim. Iz njemačkih zatvora se nije više moglo pisati.

'Da li strogo čuvaju granicu?' prošaptala je.

'Ne', rekao sam. 'Ne govorimo više o tome. Zavisi od slučaja. I neću više o tome da govorim. Ušao sam ovamo — zašto ne bih i izašao?'

Pokušali smo da ignoriramo rastanak, ali nismo mogli. Stajao je između nas kao neki ogroman

82

crn stup. Jedino smo mogli da povremeno krišom bacimo pogled na naša usplahirena lica. 'Ovo je kao prije pet godina', rekao sam. 'Samo što ovog puta oboje idemo.'

Helen je odmahнула glavom. 'Budi oprezan!' rekla je. 'Preklinjem te da budeš oprezan! Čekat ću. Duže od nedjelju dana! Koliko god hoćeš. Ništa ne riskiraj!'

'Bit ću oprezan. Nemoj da govorimo o tome. Ako se suviše govori o opreznosti, čovjek može da otupi, Helen. Onda ne vrijedi mnogo.'

Stavila je ruku na moju ruku. 'Ja tek sad sve shvatam. Da si došao! Sad kad ponovo odlaziš! Prekasno.'

'Ja također', odgovorio sam. 'I meni je isto tako. Dobro je što to sad znamo.'

'Tako kasno', promrmljala je. 'Tek sad kad odlaziš.'

'Nije tek sad. Oduvijek smo znali. Zar bih inače došao? I zar bi me ti čekala? Samo što tek sad možemo prvi put da kažemo.'

'Nisam uvijek čekala', rekla je Helen.

Šutio sam. Ni ja nisam uvijek čekao. Ali sam znao da joj to nikad ne smijem reći. Ponajmanje sad.

Oboje smo bili nezaštićeni i bez ikakve odbrane. Ako ikada budemo živjeli zajedno, onda ćemo se uvijek iznova, i svako za sebe, vraćati na ovaj trenutak u bučnom restoranu u Minsteru, da bismo dobili snagu i potvrdu. To će biti ogledalo u koje ćemo moći pogledati. I ono će nam pokazati dvije slike: onakvu kakve nas je htjela sudbina, i onakvu kakvom nas je ona načinila — a to je bilo mnogo, jer čovjek uvijek griješi zato što je izgubio prvu sliku.

'Sad moraš poći', rekao sam. 'Budi oprezna. Ne vozi suviše brzo.'

Usne su joj zadrhtale. Primijetio sam ironiju tek pošto sam to izgovorio. Stajali smo u vjetrovitoj ulici između starih kuća. 'Budi oprezan', prošaptala je.

83 Nisam dugo izdržao u hotelu. Otišao sam na stanicu i pribilježio vlakove. Jedan je polazio iste večeri, pa sam riješio da njime otputujem. Kupio sam voznu kartu i vratio se.

Grad je bio tih. Prolazeći pored katedrale zasta sam. Znao sam da uza zid crkve raste ogroman ru-žin grm za koji se govorilo da je star hiljadu godina. U tami sam mogao vidjeti samo jedan dio stabla, koje «e kao neka zmijurina dizalo uza zid. Nisam mogao ustanoviti da li cvjeta. Mislio sam na Helenu i na ono što će se dogoditi. Odjednom nisam više znao da li valja to što je vodim, ili će dovesti do propasti, i da li sam izvršio jedan lakomislen zločin ili sam primio nečuvenu milost — ili je možda to oboje.

U blizini hotela čuo sam prigušene glasove i korake. Dva esesovca BU izašla iz jedne zgrade gurajući nekog čovjeka na ulicu. Vidio sam njegovo lice u svjetlosti ulične lampe. Bilo je mršavo i voštano. Oči su mu bile široko razrogačene i pune užasa kakav već odavno nisam vidio. Čovjek je šutio. Njegovi pratiloci su ga nestrpljivo gurali i vukli naprijed. Nisu bili bučni. Čitav prizor je imao nečeg pritajenog, sablasnog. Kad su prolazili pored mene, esesovci su me pogledali bijesno i izazivački, a uhapšenik je svojim paraliziranim očima zurio u mene i kao da je jednim gestom zatražio pomoć. Usne su mu se pokretale, ali iz njih nije izlazio nikakav zvuk. Bio je to vječni prizor čovječanstva — sluge sile, žrtva i vječiti treći, promatrač koji ne diže ruku i ne brani žrtvu.

Znao sam da za uhapšenika ništa ne mogu učiniti. Naoružani esesovci bi me bez po muke savladali. Sjećam se da mi je neko pričao o sličnom događaju, kad je jedan esesovac uhapsio nekog Jevrejina. Taj što mi je pričao bio je onesvjestio esesovca i doviknuo žrtvi da bježi. Ah" je uhapšenik proklinjao svog oslobodioca što ga je doveo u situaciju da mu se još i to zaračuna, pa je plačući otišao po vodu da

84

povrati svijest esesovcu kako bi ga ovaj odveo u smrt.

Sjetio sam se toga, ali sam pored toga bio toliko uzrujan i toliko sam prezirao samog sebe da sam otišao u hotel, uzeo svoje stvari i odvezao se na stanicu, iako je za to bilo još suviše rano. Izgledalo mi je pristojnije da sjedim u čekaonici nego da se krijem u hotelskoj sobi. I onaj mali rizik kome sam se time izložio pružio je na neki djetinjast način mome ponosu bar neki slab oslonac.

Putovao sam noć i slijedeći dan i stigao bez teškoća u Austriju. Novine su bile pune zahtjeva, svečanih izjava i uobičajenih vijesti o pograničnim incidentima, koji većinom prethode ratovima i kod kojih je čudnovato to što uvijek snažne nacije optužuju slabe za agresivnost. Vidio sam vlakove sa trupama, ali ljudi s kojima sam razgovarao većinom nisu vjerovali da će biti rata. Očekivali su da će neki novi Minhen uvijek slijediti za prošlogodišnjim i da je Evropa suviše slaba i dekadentna da bi se usudila da ratuje sa Njemačkom. Drugačije je bilo u Francuskoj, gdje je svako znao da je rat neizbježan. Ali ugroženi uvijek zna više i zna to ranije nego napadač. Ono sa čime niko nije mogao računati bilo je da se ugroženi i pored toga nije pripremio za od-branu.

Stigao sam u Feldkirch i uzeo sobu u jednom malom pansionu. Bilo je ljeto i vrijeme za turiste, pa nisam padao u oči. Dva moja kofera su ulivala poštovanje. Odlučio sam da ih ostavim i da ponese onoliko prtljaga koliko mi neće smetati. Spakirao sam to u jedan ruksak, tako je bilo najmanje upadljivo. Sobu sam platio za nedjelju dana unaprijed.

Krenuo sam slijedeće večeri, ne suviše kasno, da bih izbjegao nepotrebna pitanja. Dok se nije smrklo, ostao sam u blizini granice, skriven na jednom proplanku. Sjećam se da su mi dosađivali komarči i da sam promatrao jednog plavog daždevnjaka koji je ži-

85vio u bistroj vodi bare. Mislio sam na to kako se za njega granica svijeta nalazi u toj bari. Ta lokvica je za njega Svajcarska, Njemačka, Afrika i Jokohama, sve u jednom. Spokojno je ronio i izlazio na površinu, u potpunoj harmoniji sa smirajem dana. Ulio mi je pouzdanje.

Zaronio sam u Rajnu i pri tom ponovo mislio na daždevnjaka i njegov šutljivi vodeni život. Bilo je tiho, mjesec još nije izašao, a rumenilo sunčevog zalaska još nije sasvim izbljedito. Osušio sam se, obukao i krenuo dalje.

'Stojte!' reče jedan glas.

Stao sam. Bio sam već u Svajcarskoj. Nije imalo nikakve svrhe bježati. Zandarm je imao oružje, a pored toga je mogao pokrenuti čitav kanton da me uhvati.

Istupio je iz sjenke gustog drveća. "Sta radite ovdje?" upitao je.

'Pošao sam u noćnu šetnju', odgovorio sara.

'Ovdje? U ovo doba?'

Bio je to mlad čovjek od oko dvadeset i pet godina, okruglog lica i okruglih očiju. 'Da', rekao sam. 'Kad bih inače? Koliko još ima do carinarnice?'

'Hoćete u carinarnicu?'

'Naravno. Rekli su mi da ću naići na nju ako produžim ovuda.'

'Ko vam je rekao?'

Otpočelo je uobičajeno idiotsko zapitkivanje. Razlika se sastojala samo u tome što sam ovog puta imao pasoš. Pokojni Svare je držao svoju ruku nada mnom. Zandarm je bio iznenađen — nije očekivao pasoš. Izgledao sam mu kao emigrant: imao sam ruksak — tobožnja poezija noćne šetnje bila je podvala. Pristojan čovjek odlazi u stranu zemlju u pristojno vrijeme pristojnim saobraćajnim sredstvom. 'Odvedite me do carinarnice', rekao sam.

Odmahnuo je glavom. 'Sad ovdje gotovo svake noći ljudi prelaze granicu iz Njemačke. I oni sa pasošima. Morate se vratiti, gospodine. Pa i sami ka-

86

f

zete da niste izbjeglica. Onda je bolje da dođete sutra po danu normalnim putem.'

Bio sam uhvaćen u vlastitoj laži. 'Ne mogu natrag', rekao sam. 'Nisam vam kazao istinu. Ja sam izbjeglica.'

Službenik se nasmijao. 'Sa ispravnim pasošem? Hvalite boga što vas nije uhvatio moj kolega — taj ne zna za šalu.'

Nije bilo pomoći. Ostao je nepokolebljiv. Ljudi se ne prihvataju bez razloga jednog poziva u kome nose uniformu. Ono malo vlasti je jak koktel. Službenik me je vratio natrag. Morao sam pred njegovim

očima ponovo prijeći Rajnu. Dao mi je jednu cigaretu i opisao mi mjesto gdje granica nije naročito čuvana.

Cvokoćući sam se obukao na drugoj strani. Znao sam da te noći ne mogu prijeći u Svajcarsku. Mladi službenik će vrebati. Lovcu je lovački nagon važniji od onoga što lovi — naročito kad ima za sobom autoritet jedne države. Morao sam se vratiti i prebjeći na nekom drugom mjestu.

Nikad neću zaboraviti taj put — ni potok kraj mene, ni most, ni vjetar, ni oblak, niti šumove noći. Go-1 vorio sam sebi da se ništa strašno nije dogodilo, da sam se prije nedjelju dana nalazio u sličnoj situaciji, da sutra mogu još jednom pokušati i da je još uvijek moguć treći put — preko Italije i Svaj carskih Alpa kod Brisaga.

Tek sam se u kasno jutro usudio da izađem na cestu. Čudnovato je koliko je mnogo i koliko malo čovjek u stanju da misli kad se sve okreće oko iste tačke. U dva maha su me djeca nanjušila. Pretvarao sam se kao da sam turist u šetnji, a tako isto sam postupio kad sam odlučio da se vratim u svoj pansion. To mi je izgledalo bezopasnije nego da gladan provedem dan u šumi.

To je bila greška. Kad sam stigao pred pansion, neko je sa prozora između saksija sa minduši-cama doviknuo: 'Pa evo ga!'

Odmah zatim se preda mnom stvorila gostioni-čarka sa dvojicom policajaca. Gospode bože, mislili

87r
smo da vam se nešto desilo! Gdje ste, zaboga, bili noćas?'

Gostioničarka je našla ujutru nerazmješten krevet i pomislila je da sam ubijen. Pričalo se da po okolini luta neko ko već ima nekoliko razbojništava na duši. Obavijestila je policiju.

'Zalutao sam', rekao sam. 'A i noć je bila tako divna! Prvi put sam poslije djetinjstva spavao pod vedrim nebom. Bilo je krasno! Žao mi je što ste se zbog mene brinuli i trudili.'

Jedan policajac je time bio zadovoljan. Drugi — čovjek punog lica i sa popuicalim žilicama — nije. 'Odakle dolazite?' upitao je. 'Imate li isprave?'

Prestravio sam se. Moj pasoš je bio lažan. To se moglo ustanoviti jednim telefonskim razgovorom sa Bečom. U džepu sam imao mnogo novaca. Ako ga otkriju, posumnjat će da sam htio da ga prokrijumčarim u Svajcarsku, pa će me predati sudu, jer je to strogo zabranjeno.

Nisam pokazao svoj pasoš. Nijemcima u vlastitoj zemlji nije potreban. 'Ko nam kaže da vi niste onaj razbojnik koga tražimo?' upitao je debeli policajac.

Nasmijao sam se. 'Ni najmanje nije smiješno', rekao je on i počeo da pretresa moj kofer.

Ponašao sam se kao da je to neka šala. Ali nisam bio načisto s tim šta ću reći za novac ako budem podvrgnut ličnom pretresu. Odlučio sam da kažem kako želim da kupim neko imanje u blizini.

Na moje iznenađenje, službenik je u bočnoj pre-gradici drugog kofera našao jedno pismo. To je bio kofer koji sam ponio iz Osnabrika i koji je Helen spakirala i snijela. Službenik je otvorio pismo i počeo da čita. Napregnuto sam ga promatrao. Ništa nisam znao o tom pismu, pa sam se nadao da je staro, zaboravljeno i beznačajno.

Službenik je zamumljao i podigao pogled. 'Je li vaše prezime Svare?'

Klimnuo sam glavom. Nisam znao u čemu je stvar. 'Zašto to niste odmah rekli?' upitao je on.

'Rekao sam vam', odgovorio sam pokušavajući da naopačke pročitam štampano zaglavlje pisma.

88

'To je tačno, rekao je', potvrdio je drugi službenik.

'Odnosi li se ovo pismo na vas?' upitao je prvi.

Pružio sam ruku. Oklijevao je jedan trenutak, a zatim mi dao. Sad sam vidio štampano zaglavlje. Bila je to adresa Nationalsocijalističke partije u Osnabriku. Polagano sam čitao da partijska organizacija Osnabrik moli da se članu partije Jozefu Svarcu, kojš se nalazi na putu radi ispunjena jednog važnog zadatka, pruži sva moguća podrška. Pismo je bilo potpisano: Georg Jirgens, oberšturmbanfirer — Heleni-nim rukopisom.

Držao sam pismo u ruci. 'Je li to tačno?' upitao je službenik sa znatno više poštovanja nego ranije.

Sad sam izvadio pasoš, pružio ga, pokazao mu ime i vratio ga u džep. 'Trebalo je da bude tajna', odgovorio sam.

'Zbog toga?'

'Zbog toga', rekao sam, pa sam stavio i pismo u džep. 'Nadam se da vam je to dovoljno?'

'Naravno.' Službenik se nasmiješio. 'Razumijem. I noćnu šetnju do granice.'

Klimnuo sam glavom. 'Ni riječi o tome, molim. Strogo povjerljivo. Zato sam i bio tako rezerviran/Osmijehnuo sam se. 'Pri svemu tome ste iščeprkali. Jeste li član partije?'

'Ja', rekao je čovjek sa punim licem. Potapšao sam ga po ramenu. 'Bravo! Evo za jednu čašu vina poslije sveg tog truda.'

Svare mi se osmijehnuo. 'Ponekad je zaista čudno kako se mogu obmanuti ljudi čiji je poziv da budu sumnjičavi. Jeste li i vi to iskusili?'

„Ne bez isprava", rekoh.

„To je tačno. Bez isprava je čovjek potpuno van zakona.“

„Ranije, u drevno doba, čovjek je bio ono za šta se predstavljao. Danas je nosilac isprava. Isprave su nas isisale — one žive, mi smo njihove sjenke.“

89r

„Helen je predvidjela da ne bih uzeo pismo da mi ga je ponudila. Iz moralnih pobuda, a i zato što bih ga smatrao opasnim. Uglavnom zato. Ovako me je spasio.“

Slušao sam Svarca sa sve većim interesiranjem. Sad sam se obazreo oko sebe. Engleski poslanik i njemački ambasador su bili na prostoru za igru. Igrali su — Englez je bolje igrao. Nijemcu je bilo potrebno više prostora. Igrao je s nekom vrstom zajedljive na-pregnutosti. U polutami sam imao iluziju da je oživjela neka šahovska tabla sa figurama. Prostor za igru nije bio pun, tako da su se pokreti igrača mogli upo-ređivati sa šahovskim figurama. Oba kralja — njemački i engleski ambasador — ponekad su se opasno približavali jedan drugom. Ali bi Englez uvijek izmakao. Već su toliko puta uzimali, mislio sam, da su oni drugi postali sve agresivniji. Obećavali su što nisu mogli održati, a kad su se najzad oduprli, već su dali drugima dovoljno vremena da se pripreme za napad. „Sta ste onda uradili?“ upitao sam Svarca.

„Otišao sam u svoju sobu“, nastavio je on. „Bio sam iznuren i istovremeno uzrujan. Pogledao sam - kroz prozor zeleni ljetnji predio i osjećao sam se nekako čudno sklonjen. Helen me je spasla na tako nepredviđen način da je sličilo na kazališni komad u kome se neka beznadna zbrka dobro završava. Čovjek odjednom pomisli da će mu sve ispasti za rukom. Imao sam čitavo popodne za razmišljanje, ali sam naglo odlučio da se pouzdam u svoju sreću. Raspitao sam se kad polazi slijedeći brzi vlak za Svajcarsku. Za dva sata. Saopćio sam gostioničarki •da idem u Cirihi na jedan dan i da ću ponijeti jedan kofer. Drugi neka mi sačuva. Da li ste to iskusili — to neočekivano odbacivanje dugogodišnje opreznosti?“

„Da“, odgovorih. „Čovjek smatra da mu sudbina •duguje revanš. Ali mu ne duguje.“

„Razumije se“, odgovorio je Svare. „Ali čovjek ponekad izgubi povjerenje u staru tehniku i smatra da treba da pokuša nešto novo. Helen je htjela da zajedno s njom prijeđem vlakom preko granice. Ja \$0

to nisam učinio i bio bih izgubljen da me njena smo-trenost nije spasla — pa sam sad smatrao da je ovog puta moram poslušati i učiniti kako je ona htjela.“

„Jeste li učinili?“ upitao sam zainteresirano.

Svare klimnu glavom. „Ušao sam u vlak. Kupio sam kartu prve klase; luksuz uvijek uliva povjerenje.

Tek kad je vlak krenuo, sjetio sam se novca koji sam nosio sobom. Nigdje u kupeu ga nisam mogao sakriti — nisam bio sam. Tu je sjedio još jedan čovjek, koji je bio vrlo blijed i uznemiren. Pokušao sam sa toaletima — oba su bila zauzeta, a u međuvremenu je vlak stigao na granicu.

Moj instinkt me je nagonio da odem u kola za ručavanje. Sjeo sam i poručio bocu vina i meni za ručak.

'Ima li gospodin prtljag?' upitao je kelner.

'Da. U slijedećem vagonu prve klase.'

'Možda bi gospodin najprije regulirao carinu? Ja mogu ovdje rezervirati mjesto. '

'To može još dugo da traje. Donesite mi odmah ručak. Gladan sam. I htio bih unaprijed platiti.'

Moja slaba nada da ću u kolima za ručavanje ostati nezapažen nije se ispunila. Baš kad je kelner stavljao vino i juhu na sto, naišli su službenici. Novac koji sam nosio sobom zavukao sam pod filcanu podlogu ispod stolnjaka, a pismo sam stavio u svoj pasoš.

'Pasoš?', rekao je službenik.

Mislom da se svim emigrantima, čak i pošto već odavno posjeduju isprave, stegne srce kad neko pored njih kaže: 'Pasoš, molim!'

Dao sam čovjeku svoj pasoš kao da mi je ruka oduzeta. 'Prtljaga nema?' upitao je prije no što ga je otvorio.

'Jedan ručni kofer', rekao sam. 'U slijedećem vagonu prve klase.'

'Morate ga otvoriti.'

91r

L

'Vidite, ja sam vam rekao', izjavio je kelner.

Ustao sam. 'Zadržite mi mjesto.'

'Naravno! Pa gospodin je unaprijed platio.'

Carinik me je pogledao. 'Unaprijed ste platili?'

'Da. Prije nego što smo stigli na granicu.' Nasmijao sam se. 'Inače ne bih mogao da jedem. Poslije prelaska granice moralo bi se platiti u devizama. Njih nemam.'

Službenik se zainteresirao. 'Nije loša ideja!' rekao je. 'Čudnovato kako se malo njih sjete toga. Pođite vi naprijed. Moram da pregledam onaj vagon prije rašeg.'

'A moj pasoš?'

'Ja ću vas pronaći.'

Otišao sam u svoj vagon. Moj saputnik je sjedio tamo kao na nekom mravinjaku. Preznojavao se i brisao je vlažnom maramicom ruke i lice. Gledao sam stanicu i otvorio prozor. Ne bi imalo nikakve svrhe da iskačem ako bi me uhvatili — ne bih mogao umaći. Ali otvoreni prozor je djelovao umirujuć. Na vratima se odjednom ukazao službenik. 'Prt-Ijag!'

Spustio sam svoj kofer i otvorio ga. Pogledao je unutra, pa je onda pregledao kofer mog saputnika.

'Moj pasoš', rekao sam.

'Pasoš je kod mog kolege.'

U istom trenutku je došao kolega. Bio je to jedan član partije u uniformi, tanak, sa naočarima i u visokim čizmama. Kako Nijemci vole čizme!"

Svare ispi svoju čašu. Malo je pio u toku noći. •Pogledao sam na sat. Bilo je pola četiri. Svare je to vidio. „Neće još dugo trajati“, rekao je. „Imat ćete vremena za brod. Sad imam da pričam o jednom sretnom vremenu. A o sreći se ne može dugo pričati ...”

„Član partije je pročitao Helenino pismo. Vratio mi je pasoš i upitao me imam li poznanika u Svajcarskoj. Potvrdio sam glavom.

'Koga?'

'Gospodu Amera, Rotenberga i Drekslera.'

Bila su to imena trojica članova partije koji su radili u Svajcarskoj. Poznavao ih je svaki emigrant koji je živio u Svajcarskoj.

'Nikoga više?'

'Dilsa', rekao sam. 'Naravno! I ostalu gospođu u Bernu. Nema potrebe da ih sve imenujem, zar ne?*' Pozdravio je. 'Mnogo sreće!'

Moj saputnik nije bio te sreće. Morao je da pokaže isprave i podvrgli su ga unakrsnom saslušanju. Preznojavao se i mucao je. Nisam mogao da gledani.

'Mogu li da se vratim u kola za ručavanje?' upitao sam.

'Naravno!' odgovorio je član partije. 'PrijatnoP

Kola za ručavanje su bila prepuna. Zauzela ih je jedna grupa Amerikanaca. 'Gdje je moje mjesto?' pitao sam kelnera. Slegao je ramenima. 'Nisam ga mogao sačuvati. Sta čovjek da radi s tim Amerikancima? Ne razumiju njemački i sjedaju gdje ko hoće! Sjedite tamo preko puta. Pa mjesto je mjesto. Već sam vam prenio vino.'

Nisam znao šta da radim. Neka porodica je bezbrižno bila zauzela četiri sjedišta za mojim stolom.

Tamo gdje se nalazio moj novac sjedila je sad jedna veoma lijepa šesnaestogodišnja djevojka sa fotografskim aparatom. Da sam insistirao na tome da ponovo dobijem svoje mjesto privukao bih pažnju. Još smo se nalazili na njemačkoj teritoriji.

Dok sam stajao tako neodlučan, kelner je rekao: 'Zašto gospodin ne zauzme zasad onaj sto tamo, pa onda opet onaj drugi, kad bude slobodan? Amerikanci brzo jedu — sendviče i sok od narandže. Poslije mogu da serviram gospodinu pravi objed.'

'Dobro.'

Sjeo sam tako da sam mogao da motrim na svoj novac. Čudno je to kod nas: minut prije toga rado bih se odrekao cijelog novca samo da bih se provukao

92L

— a sad sam sjedio svjestan toga da hoću ponovo da ga se domognem u Svajcarskoj, čak i kad bih morao nasrnuti na američku porodicu. Popio sam čašu vina, i to je bilo najbolje vino na svijetu — ali bi postalo kiselo ako bi djevojka sa fotografskim aparatom po-segla rukom ispod stolnjaka. Onda sam vidio kako odvođe onog malog čovjeka što se preznojavao i osjetio sam duboko, nesvjesno zadovoljstvo što to nisam ja, skopčano s nekim gadnim, lažnim sažaljenjem, koje nije ništa drugo do podmićivanje sudbine jeftinim saučešćem. Smatrao sam samoga sebe odvratnim, ali nisam mogao niti htio išta protiv toga da poduzmem. Htio sam da se spasim i već sam zaželio svoj novac. U redu, nije to bio novac kao novac — to je bila sigurnost, to je bila Helen, to su bili mjeseci budućnosti. Ipak je to bio novac, i bila je u pitanju moja vlastita koža i moj vlastiti novac. Nikad se ne možemo toga osloboditi. Ali bi trebalo da onaj u nama koga ne možemo kontrolirati prestane da glumi. Čovjeku uvijek neko gleda preko ramena...

U kola za ručavanje su ušli švajcarski carinici, a američka porodica je imala ne samo ručni prtljag nego i kofere u furgonu. Morali su otići. Ja sam se brže vratio od njih. Moja je boca stajala na mom ranijem mjestu. Položio sam šaku na stolnjak i osjetio malo ispućenje.

'Sve u redu?' upitao je kelner.

'Naravno', odgovorio sam. 'Nemam ništa za carinu. Donesite mi pečenje. Bez juhe. Jesmo li već u Svajcarskoj?'

'Još ne', odgovorio je. 'Tek kad pođemo.'

Otišao je, pa sam čekao da krene vlak. Odjednom me je zahvatilo ono posljednje bjesomučno nestrpljenje koje vam je vjerojatno poznato. Zurio sam kroz prozor u ljude na peronu. Tu je neki debeli kepec u kratkim hlačama pokušavao svim silama da proda gumpoltkirhnersko vino i pečene piliće. Bio je prljav; došlo mi je da ga ubijem. Činilo mi se da on zadr-

94

žava vlak. Zatim sam vidio kako se vraća onaj čovjek iz mog kupea. Bio je sam i trčao je ka vlaku., 'Ali ste vi ožednjeli', rekao je kelner pored mene.

'Sta?'

'Mislim, gospodin pije vino kao da gasi neki požar.'

Pogledao sam bocu. Bila je prazna. Ispio sam je i ne primjećujući. U tom trenutku su se zatrešla kola za ručavanje. Boca se zanjihala i pala. Zadržao sam je rukom. Vlak je krenuo. 'Donesite mi još jednu' rekao sam. Kelner se izgubio.

Izvukao sam novac ispod stolnjaka i stavio ga u džep. Odmah zatim su se vratili Amerikanci. Sjeli su za sto za kojim sam ja ranije sjedio i naručili kafu. Djevojka je počela da snima predio. Smatrao sam da je u pravu — bio je to najljepši predio na svijetu.

Došao je kelner s bocom. 'Sad smo u Švajcarskoj.' Platilo sam bocu i dao mu dobru napojnicu. 'Zadržite vino', rekao sam. 'Ne treba mi više. Htio sam nešto da proslavim, ali sad primjećujem da je već i ona prva boca bila malo suviše za mene.'

'Pili ste na prazan želudac, gospodine', izjavio je on.

'Tako je.' Ustao sam.

'Je li gospodinu rođendan?' upitao je kelner. 'Tako nešto. Dvostruki rođendan.'

Začudio sam se kad sam u svom kupeu ponovo zatekao onog malog čovjeka. Nekoliko minuta je sjedio šuteći. Nije se preznojavao, ali se vidjelo da sumu odijelo i rublje vlažni. Onda je upitao: 'Jesmo li u Švajcarskoj?'

'Jesmo', odgovorio sam.

Ponovo je ušutio i pogledao kroz prozor. Naišla je jedna stanica sa švajcarskim nazivom. Švajcarski-šef stanice je dao rukom znak, a dva švajcarska policajca su stajala pored prtljaga koji su utovarivali, časkajući. Kod prodavnice na točkovima mogle su ser kupiti švajcarska čokolada i švajcarske kobasice. Čovjek se nagnuo kroz prozor i kupio jedne švajcarske novine. 'Je li to Švajcarska?' upitao je dečka.

'A šta bi drugo bilo? Deset rapena.'

'Sta?'

'Deset rapena! Deset centima? Za novine!'

Čovjek je platio kao da je dobio glavni zgoditak. Mora biti da ga je novi novac konačno uvjerio. Otvorio je novine, pogledao ih, pa ih ostavio. Prošlo je neko vrijeme dok sam čuo šta govori. Bio sam tako ošamućen svojom novom slobodom da mi se činilo kako točkovi vlaka kloparaju u mojoj glavi. Čuo sam da govori tek kad sam vidio da mu se pokreću usne.

'Najzad sam se izvukao', rekao je zagledavši se u mene. 'Iz vaše proklete zemlje, gospodine partijski druže! Iz zemlje koju ste vi pretvorili u kasarnu i koncentracioni logor, vi svinje! U Švajcarsku, u slobodnu zemlju, u kojoj vi ne možete da zapovijedate! Najzad čovjek može da otvori usta, a da mu ne satjerate čizmom zube u grlo! Sta ste napravili od Njemačke, razbojnici i ubice, i krvnici.'

Na uglovima usana su mu se pojavili mjehurići. Gledao me je kao što bi neka osjetljiva žena gledala žabu. Smatrao je da sam član partije, a imao je i pravo na to po onome što je čuo.

Slušao sam ga osjećajući duboko smirenje što sam spašen. 'Vi ste hrabar čovjek', rekao sam. 'Najmanje sam trideset funti teži od vas, a petnaest centimetara viši od vas. Ali samo vi govorite. Čovjeku je onda lakše.'

'Podsmijevate se!' rekao je i još se razbjesnio. 'Hoćete još i da mi se podsmijevate? Prošlo je to! Sta vam je moj stari otac učinio? A sad? Sad hoćete da zapalite cio svijet!'

'Mislite li da će biti rata?' upitao sam još uvijek sa osjećanjem da sam negdje vrlo daleko.

'Samo se vi podsmijevajte! Kao da niste znali! Sta vam inače preostaje sa vašim hiljadugodišnjim carstvom? Ako ne izazovete rat, sručit će se vaše tobožnje blagostanje, a s njime i vi!'

'I ja tako mislim', rekao sam osjećajući toplo popodnevno sunce na svom licu kao neko milovanje. 'A šta će biti ako ga dobijemo?'

Čovjek s vlažnim odijelom je zurio u mene gutajući. 'Ako dobijete... onda nema više boga', izgovorio je tada s mukom.

'I ja tako mislim.' Ustao sam.

'Da me niste dirnuli', zasiktao je. 'Uhapsit ću vas! Povući ću kočnicu! Prijavit ću vas! Ionako bi vas trebalo prijaviti, špijune jedan! Čuo sam vas šta ste govorili!'

Samo bi još to trebalo — pomislio sam. 'Švajcarska je slobodna zemlja', rekao sam. 'Tu ne hapse odmah na osnovu potkazivanja. Izgleda da su vas tamo prijeko dobro naučili.'

Uzeo sam kofer i potražio drugi kupe. Nisam htio da objašnjavam histeričnom čovjeku; mogao bi me tada odati u svom uzbuđenju u suprotnom pravcu. Ali isto tako nisam htio ni da sjedim nasuprot njemu. Mržnja je kiselina koja razjeda dušu, bilo da sami mrzimo, bilo da nas mrze. To sam naučio za vrijeme svojih lutanja. \ Tako sam došao u Carih."

Muzika se prekide za trenutak. Sa prostora za igranje začuše se žučne riječi. Odmah zatim orkestar zasvira još jače i jedna žena u kanarinski žutoj haljini, sa niskom lažnih dijamanta u kosi poče da pjeva. Dogodilo se ono neizbježno. Jedan član njemačke grupe sudario se sa jednim članom engleske. Svaki je optuživao drugog da je to namjerno učinio. Sef sale i dva kelnera izigravali su Društvo naroda i sti-šavali ih, ali ih niko nije slušao.

Orkestar je bio pametniji: promijenio je ritam. Umjesto fokstrota zasvirao je tango, te su diplomati morali ili dalje stajati i postati smiješni ili produžiti igru. Ali njemački duelant nije, izgleda, znao tango, dok je engleski nagovijestio ritam zaigravši na mje-

T Noć u Lisabonu

97r

stu. Pošto su odmah potom počeli da ih gurkaju drugi parovi, njihova kavga se stišala. Otišli su svojim stolovima bijesnih pogleda.

„Dvoboj”, reče Svare. „Zašto ne idu na dvoboj?”

Nasmiješio se. „Hoćemo li da idemo odavde?”

„Kuda?”

„Ima još dosta krčmi koje su otvorene preko cijele noći. Ovo ovdje je grob u kome se igra i gdje se igraju rata.”

Platio je i upitao kelnera za jednu adresu. Kel-ner je odmahnuo glavom. Svare mu dade i drugu napojnicu, i kelnerovo pamćenje oživje. Napisao je nekoliko imena i svoje ime na komad papira koji je istrkao iz bloka.

Izišli smo u divnu noć. Zvijezde su još bile tu, ali su more i jutro na horizontu već bili u prvom plavom zagrljaju. Nebo je bilo više, a miris soli i cvijeća jači nego ranije. Dan će biti vedar. Po danu Lisabon ima nečeg naivno teatralnog što privlači i očarava — ali je noću grad iz bajke koji se sa blistavo osvijetljenim terasama spušta ka moru, kao neka na-gizdana žena što se naginje ka svom tamnoplavom ljubavniku.

Neko vrijeme smo stajali i disali šuteći. „Ovako smo nekad zamišljali život, zar ne?” reče najzad Svare. „Hiljade svjetlosti i sve ulice vode ka moru i u beskonačnost.”

Nisam odgovorio; šišli smo niz stepenice. Za mene je život bio brod koji je stajao na keju, i on nije plovio u beskonačnost — plovio je u Ameriku. Ta avantura je bila veća od svih mladalačkih snova. Biti spašen — to je najveći san. Bilo mi je dosta avantura. Vrijeme nas je njima zasipalo kao mučkovima. Naj-avan turistički ja avantura sastojala se u ispravnom pasošu, vizi i putnoj karti. Nama lualicama i protiv naše volje obična svakidašnjica je postala zvijezda vodilja.

„Carih mi je izgledao ovako kao što vama izgleda

noćas ovaj grad”, rekao je Svare. „Tamo je otpočelo ono što sam mislio da sam izgubio. Vi znate da je vrijeme jedan element smrti koji nam se polagano dodaje kao otrov. Na početku okrepljuje, pa -nas čak navodi na vjerovanje da smo besmrtni — ali kad, kap po kap, dan po dan, postaje jači za jednu kap i jedan dan, onda se pretvara u kiselinu od koje nam krv postaje sve mutnija i mutnija; pa čak i kad pokušamo da sa godinama koje nam još preostaju dozo-vemo mladost natrag, u tome ne uspijevamo — kiselina vremena nas je izmijenila i kemijsko jedinjenje više nije isto, osim da se dogodi neko čudo. I dogodilo se čudo.

Sreća, kad je doživljujemo, nikad nije potpuna. Tek u sjećanju postaje potpuna...”

„To je tačno”, prekinuo sam Svarca. Odjednom sam bio veoma tronut, ni sam ne znam zašto. To su bili noć, vjetar, brod, nada — Svare je rekao da je doživio čudo. I to sam neočekivano osjetio tako snažno da sam se skoro uplašio. Imao sam u džepu dvije karte za brod i čitav dan do polaska.

Svare je zastao.

„Možda će mi jednom u sjećanju ova noć izgledati kao najsretnija u mom životu”, rekao sam. „Ali je sad ne osjećam takvom...”

„U sjećanju su želje ugašene”, odgovorio je Svare. „Zato.”

Klimnuo sam glavom. Zelje su bile ugašene i više se ništa nije moglo izmijeniti. Sreća je bila mrtva — zato je izgledala potpuna.

„Ne možemo stajati u mjestu”, rekao sam. „Živimo na beskrajnoj traci koja se 'kreće pod nama. Otkud onda možemo znati da li smo sretni i u kojoj mjeri?”

„Zato što svakog trenutka znamo da je ne nio-žemo zadržati”, odgovori Svare brzo.

98

99r

„Da”, rekao sam obeshrabreno. „Dobar, stari recept, gospodine Svare. Poznat i nemoguć.”

Svare je još stajao i promatrao dolje grad. Onda se okrenuo meni. Za jedan trenutak je izgledao kao da se njegovo lice raspalo u svoje sastavne dijelove, toliko je bilo unakaženo izrazom mrtvog bola. Onda je počelo ponovo da funkcionira. Usta više nisu bila rupa, a oči više nisu bile šljunak. „Znam”, odgovorio je promuklo. „Ali bio sam prisiljen na to.”

Silazili smo ka Alfami. „To je kao kad bi se nekome reklo da ima neizlječiv rak i da svim silama treba da uživa kratak ostatak svog života”, rekao sam. „Ko to može?”

Svare se naglo okrenuo. „Ja sam poznavao nekog ko je to mogao”, prošaptao je. „Razumijete li to?”

Ponovio je: „Razumijete li to? Ni ja ne razumijem! Ali mora biti istina! Mora! Inače...”

Okrenuo se i pošao dalje. „Gospodine”, rekao je zatim poslije izvjesnog vremena. „Ko smo mi? Ko ste vi, ko sam ja, ko su ostali i ko su oni kojih više nema? Ko je stvaran — slika u ogledalu ili onaj što pred ogledalom stoji? Onaj ko je živ ili uspomena, slika bola? Jesmo li stopljeni? Da li je ona sad moja u toj beznadnoj alkemiji u kojoj se odaziva samo još kad ja hoću i kako hoću? Ili sam je ne samo izgubio nego je kroz uspomene svake sekunde nanovo gubim? To moram znati, gospodine, zar to ne vidate?” Vino je izgleda djelovalo — i meni se zamutilo na svježem zraku. Sišli smo do uske ulice koja plitkim stepenicama vodi ka brijegu. „Ovdje”, reče Svare i otvori vrata jedne vinare. Dočekala nas je jedna starica. Pokazala nam je sto. U niskoj prostoriji se nalazilo nekoliko buradi i stolova. Za jednim stolom sjedili su muškarac i žena. Naručili smo kavu i nešto za jelo. Žena nije imala ništa drugo osim riže i hladne pržene ribe.

„Poznajete li Cirihi?” upitao me je Svare. „Da. U Svaj carskoj me je četiri puta hvatala policija. Dobri su zatvori u Svajcarskoj. Mnogo bolji nego u Francuskoj. Naročito zimi. Dobro se griju. Na žalost, kad čovjek hoće da ima mira, drže u za-

100

tvoru najviše četrnaest dana. Onda šalju dalje, i pogranični balet ponovo počinje.”

„Moja odluka da otvoreno prijeđem granicu oslobodila je nešto u meni”, reče Svare. „Odjednom se više nisam bojao. Srce mi više nije zamiralo zbog policajca na ulici. Izazvao bi u meni neki šok, blag — taman dovoljno snažan da u slijedećem trenutku postanem utoliko svjesniji svoje slobode. Razumijete?”

„Razumijem”, odgovorio sam. „Površno osjeća- nje života uslijed prisutne opasnosti. Izvrsno, dokle god ta opasnost samo oživljava vidokrug.”

„Mislite?” Svare me odsutno pogleda. „Varate se”, rekao je zatim. „Ono ide mnogo dalje. Do posljednjeg trenutka. I to je baš ono što moram naći

— još jednom, da bi ostalo. Bilo je tu. Bilo je tu!” ponovio je. „Gdje je gubitak ako se to može zadržati? Više ne postoji. Zar jedan grad više ne postoji kad čovjek ode iz njega? Zar više ne postoji čak i ako je razoren? Zar istovremeno sa svojim svjesnim životom ne živimo i jedini drugim, u kome nema vremena i nema smrti, pa stoga ni uništenja? I ko zna šta je umiranje? Ne prelazi li to samo jedan svjetlosni zrak lagano preko naših promjenljivih likova? I ne moramo li imati jedan lik još prije no što se rodimo, lik prije svih drugih, lik koji ostaje i poslije uništenja onog posljednjeg, spoljno? To moram da dokučim.”

Jedna mačka se umiljavala oko stolice. Bacio sam joj komad ribe. Podigla je rep i okrenula se od nas.

„Našli ste svoju ženu u Cirihi?” upitao sam.

„Našao sam je u hotelu, i bila se toliko izmijenila da sam se gotovo pitao da li je to zaista ona. Nestalo je pritiska, iščekivanja, strategije bola i uvrede. I tako je ostalo. Našao sam ženu koju sam poznavao i volio, sa kojim me je vezivalo deset godina prošlosti, ali nad kojom prošlost nije više imala nikakvu moć sputavanja. Kao da je otrov vremena iš-čilio kad je Helen prešla granicu. Prošlost više nije stajala između nas. Umjesto slike godina koje je inače prikazivala, prošlost se okrenula i postala ogledalo 101u kome se osim nas ništa drugo nije ogledalo. Odluka da se otrgnemo i sam čin. odvojili su nas od svega ranijeg tako potpuno da je ono nemoguće postalo stvarnost: jedan novi život, bez ožiljaka ranijeg.”

Svare me je pogledao i ponovo je preko njegovog lica preletio čudni izraz trenutnog raspadanja.

„Ostalo je tako. Helen je to mogla. Ja nisam mogao, naročito ne pred kraj. Ali bilo je dovoljno i što je ona mogla, to je glavno, šta vi mislite? I moram i ja biti u stanju, sad, sad, razumijete? Inače je sve bilo uzalud. Pa zato vam i pričam, gospodine! Moram i ja biti u stanju! Ne smijem iznevjeriti!”

„Jeste li ostali u Cirihi?” upitao sam.

„Ostali smo nedjelju dana”, rekao je Svare svojini ranijim tonom. „Imao sam pasoš, pa smo stanovali u tom gradu i u toj zemlji u kojoj, kao jedinog u Evropi, svijet nije počeo da se ljulja. Svakog dana je od mene otpadao po jedan pohabani dio mene samog. Imali smo novca za nekoliko mjeseci, a Helen je donijela sobom nakit koji smo mogli prodati. Pored toga u Francuskoj su još bili crteži pokojnog Svarca, čiji sam pasoš imao.”

To ljeto 1939! Kao da je bog još jednom htio da pokaže svijetu šta je mir i šta će izgubiti. Dani su bili prepuni ljepote toga ljeta i postali su nestvarni kad smo kasnije napustili Cirihi i otišli u južnu Švajcarsku, na Lago Maggiore.

Helena je od svoje porodice dobijala pisma i telefonske pozive. Za sobom nije ostavila ništa osim vijesti da ponovo odlazi u Cirihi svom liječniku. S obzirom na odličan prijavni sistem u Švajcarskoj, njenoj porodici nije bilo teško da pronađe njenu adresu. Sad su je zasuli pitanjima i predbacivanjem. Još se mogla vratiti. Morali smo donijeti odluku.

Stanovali smo u istom hotelu, ali nismo zajedno stanovali. Bili smo u braku, ali su naši pasoši glasili na različita imena, a kako papir pobjeđuje, nismo mogli zajedno živjeti. To je bila neobična situacija, ali je pojačavala osjećanje da se za nas vrijeme još

jednom vratilo unatrag i da možemo pokušati ono što izgleda nemoguće: ponovo otpočeti i iz prošlosti uzeti samo prisnost, ali ne i šljaku. Po jednom zakonu bili smo muž i žena, po drugom nismo. I čak je i prisnost iz onog prvog vrlo brzo nestala.

Nova okolina, dug rastanak, a prije svega Helen, koja se toliko izmijenila otkako je došla ovamo — sve je to donijelo neko stanje ljepršave nestvarnosti i istovremeno blistave nevezane stvarnosti, nad kojom još samo lebdi posljednja rasuta izmaglica jednog sna kojega se čovjek više ne sjeća. Tada još nisam znao odakle to dolazi — primao sam kao neki neslućeni poklon, kao da mi je neki milostivi bog dopustio da još jednom proživim jedan dio života koji sam ranije, nije loše proživio. Od krtice bez pasoša koja sebi t prokopava put ispod granica postao sam ptica za koju granice ne postoje.

Jednog jutra, kad sam došao po Helenu, zatekao sam kod nje nekog gospodina Krauzea, koga je predstavila kao čovjeka iz njemačkog konzulata. Kad sam ušao, obratila mi se na francuskom i nazvala me x mišje Lenoar. Krauze ju je pogrešno razumio i upitao me lošim francuskim jezikom da li sam sin poznatog slikara.

„Ne sasvim“, odgovorio sam rezervirano. Bilo mi je mrsko da me neko tačno ispituje o mom imenu, a naročito neki konzulatski štakor.

Helen se nasmijala 'Gospodin Lenoar je iz 2e-neve', rekla je. 'Ali govori i njemački. Sa Renoarom je u srodstvu samo preko svog iskrenog divljenja.'

'Poznajete li kolekciju Oskara Rajnharta u Vin-terturu?' upitao me je Krauze ljubazno.

Klimnuo sam glavom. 'Rajnhart ima jednog Van Goga za koga bih dao mjesec dana svog života.'

'Koga Van Goga?' upitao je Krauze.

'Vrt u ludnici.'

Krauze se osmjehnuo. 'Vanredna slika!'

Počeo je da govori o drugim slikama, i kako je došao do Luvra i Muzeja de Pom, mogao sam da učestvujem u razgovoru zahvaljujući školi kroz koju sam prošao kod pokojnog Svarca. Sad sam shvatio

103r

L

i Heleninu taktiku: htjela je da spreči da se otkrijem kao emigrant. Njemački konzulat se nije ustezao od potkazivanja policijskom odsjeku za strance. Primijetio sam kako Krauze pokušava da dokuči u kakvom sam odnosu sa Helenom. Helen je to primijetila još prije nego što je Krauze mogao postaviti pitanje pa mi je sad izmislila ženu — Lisijen — i dvoje djece, od kojih starija kćerka izvrsno svira na klaviru.

Krauzeove oči su prelazile sa mene na nju. Iskoristio je naš razgovor da predloži nov sastanak. Možda jednu zakusku u nekom malom ribljem restoranu na jezeru? Čovjek tako rijetko sreće ljude koji se zaista nešto razumiju u slike.

Pristao sam — kad jednom ponovo dođem u Cirihi. To će biti za jedno četiri nedjelje. Bio je iznenađen. Vjerovao je, reče, da živim u Cirihi. Rekao sam mu da živim u Belforu. Belfor se nalazi u Francuskoj, tamo nije mogao tako lako da istražuje. Pri odlasku nije mogao prešutjeti posljednje pitanje tog saslušanja: gdje smo se upoznali; poznanstva sa simpatičnim ljudima su zaista tako rijetka.

Helen ga je pogledala. 'Kod liječnika, gospodine Krauze. Bolesni ljudi su veoma često simpatičniji nego' — zajedljivo mu se osmijehnula — 'snobovi zdravlja, kojima čak i u mozgu rastu mišići — umjesto nerava.'

Krauze je taj pogodak primio sa pogledom augu-ra. 'Shvatam, milostiva gospodo.'

'Ne spada li kod vas već Renoar u izopačenu umjetnost?' upitao sam da ne bih zastao za Helenom. 'A Van Gog sigurno.'

'Ne za nas', odgovorio je Krauze i kliznuo kroz vrata.

'Sta je htio?' upitao sam Helenu.

'Da špijunira. Htela sam da te upozorim, ali si već došao. Poslao ga je moj brat. Kako mi je sve to mrsko!'

Sablasna ruka Gestapoa ispružila se preko granice kako bi nas podsjetila da još nismo sasvim uma-kli. Krauze je rekao Heleni da bi ipak mogla doći

u konzulat. Ništa važno — ali se na pasoše mora staviti nov pečat. Neka vrsta dozvole za izlaz. Znao sam da to nije tačno: inače ne bi mene samoga pustili preko granice.

'Laže', rekao sam. 'Znao sam. Emigranti to uvijek ranije znaju. Hoćeš li da odeš? Možda će ti uzeti pasoš i dati neki drugi za jednu nedjelju.'

Helen me je pogledala. 'I onda bi sa mnom bilo. isto kao i s tobom?'

'Bolje', odgovorio sam. 'Ali ipak slično — ako bi ostala ovdje.'

'Ja ostajem', rekla je, 'Neću otići u konzulat i neću se vraćati.'

Nisam ništa odgovorio. Pogledao sam je i vidio iza nje nebo i drveće vrta i jednu usku blještava traku jezera. Lice joj je bilo tamno od obilja svjetlosti.

'Ti ne preuzimaš nikakvu odgovornost', rekla je. 'Nisi me nagovorio. To nema nikakve veze s tobom. I kad ti ne bio tu, ne bih se više vratila. Je li to dovoljno?'

'Da', rekao sam iznenađeno i postidjen. 'Dovoljna je. Ali da li shvataš zašto sam te stalno pitao? Neću da bježim od odgovornosti...'

'Znam to. I da više ne govorimo o tome. Nikad više.'

Šutio sam. Nisam znao sasvim tačno šta misli time — da njena odluka nema nikakve veze sa mnom.

Bilo je to malo ponižavajuće odbijanje.

'Krauze će ponovo doći', rekao sam. 'Ili neko drugi.'

Klimnula je glavom. 'Cirih je suviše blizu granice. Da pođemo na jug.'

'U Italiju ne možemo. Gestapo je u suviše prijateljskim vezama sa Musolinijevom policijom.'

'Zar ne postoji neki drugi jug?'

Tesin. Lokarno i Lugano.'

Popodne smo otputovali. Pet sati kasnije sjedili smo pred jednom kafanom na trgu Askone. Mjesto je bilo puno turista i činilo se da niko ne misli ni na

105. «šta drugo osim da brzo zagrabi od života što je moguće više... Tih mjeseci je u Evropi vladalo neko -čudno raspoloženje."

„Sjećate li se?" upitao je Svare.

„Da", odgovorio sam. „Znalo se da će biti rata, ali se to znalo i godinu dana ranije — pa je onda došao minhenski pakt. Ljudi su se ponovo nadali nekom čudu."

„Bilo je to kolebanje između nade i očajanja. Vrijeme je zaustavilo dah. Čak su se i godišnja doba poremetila. U Parizu su kesteni dvaput cvetali — u maju i još jedinom krajem avgusta. Bilo je kao da <neka ogromna, srednjovjekovna kometa stoji nevidljiva na nebu."

„Kad ste otišli u Francusku?" upitao sam.

Svare me pogleda i klimnu glavom. „Imate pravo.

Sve je drugo bilo samo prolazno. Francuska je bila nemirni zavičaj ljudi bez zavičaja. Svi putevi su uvijek ponovo vodili tamo. Helen je poslije nedjelju -dana primila jedno pismo od gospodina Krauzea da dođe odmah u konzulat u Cirihu ili u Luganu. Vrlo je važno. Otišli smo u Lugano, ali ne u njemački, >nego u francuski konzulat, radi vize. Očekivao sam .poteškoće, ali išlo je glatko. Dobili smo turističku vizu na godinu dana.

'Kada ćemo otputovati?' upitao sam Helen.

'Sutra.'

Posljednje večeri smo jeli u bašti hotela 'Kod •pošte' u Ronku, jednom selu koje kao lastino gnijezdo lebdi visoko u brdima iznad jezera. Bilo je to veće neke skoro neizdržljive miline i sjete.

'Voljela bih da ostanem ovdje jedno ljeto', rekla je Helen. 'Šteta što moramo da idemo.'

„To ćeš još često kazati" odgovorio sam.

Pogledala me je. 'Može li se reći nešto bolje od "toga? Dovoljno sam često govorila suprotno.'

'Sta?'

'Šteta što moram ovdje da ostanem.' Uzeo sam joj ruku preko stola. 'Mnogo te volim', rekao sam.

'Volim tebe, i ovaj trenutak, i ljeto koje neće ostati, i ovaj predio, i rastanak, i prvi put u svom životu sebe samog, jer sam ogledalo u kome se ti ogledaš, i stoga te dvaput imam. Neka je blagoslovljeno ovo veće i ovaj čas!'

'Neka je sve blagoslovljeno! Da nazdravimo tome. I neka si blagoslovljen ti, jer si se najzad usudio da kažeš nešto zbog čega bi inače pocrvenio.'

'Još crvenim', odgovorio sam. 'Ali se ne stidim. Daj mi samo vremena. Moram se privići. To mora čak i leptir kad poslije života u tami izađe na svjetlost i otkrije da ima krila.'

Popili smo vino pa smo uličicama izbili na staru cestu koja, visoko gore duž brda, vodi za Askonu. Jug je zavodnik, on otire misli i čini maštu kraljicom. Njoj je, između palmi i oleandra, potrebna samo mala pomoć, manja nego između vojničkih čizama i kasarni. Trg Askone je sa svojim kavanama bliještao daleko, po jezeru, iz dolina je dopirao svjež povjetarac.

Došli smo do kuće koju smo iznajmili. Imala je dvije spavaće sobe, i to je, izgleda, zadovoljavalo moral. 'Koliko još imamo da živimo?' upitala je Helen. Pogledao sam je iznenađeno. 'Sta to znači?' 'Koliko novca imamo? Dokle će nam trajati?' 'Ako budemo pametno živjeli, godinu dana, a možda još pola godine.'

'A ako ne živimo pametno?' upitala je. 'Jedno ljeto je kratko.'

'Da', rekla je odjednom strasno, 'jedno ljeto je kratko, i jedan život je kratak, ali šta ga čini kratkim? To što znamo da je kratak. Znaju li one mačke napolju da je život kratak? Znaju li ptice? Njima je vječit. Niko im nije rekao. Zašto je nama rečeno? Zašto?'

'Postoje mnogi odgovori na to', odgovorio sam, začuđen njenom žustrinom, 'Daj jedan!'

107

•1-

wr

Stajali smo u mračnoj sobi. Vrata i prozori su bili otvoreni. 'Jedan je — da bi život bio nepodnošljiv kad bi bio vječan.'

Helen se pokrenula u tami kao neka hitra životinja. 'Bio bi dosadan, je li? Kao život bogova? To nije istina. Daj neki drugi.'

'Da ima više nesreće nego sreće. I da je milosrdno ne dopustiti da to vječito traje.'

Helen je šutjela jedan trenutak. 'Sve to nije istina', rekla je zatim glasom dubljim nego inače. 'I postoji samo zato što znamo da ne možemo ostati i da ništa ne možemo zadržati, i nikakvog milosrđa nema u tome. Mi ga samo izmišljamo. Izmišljamo ga kao što zatvorenik u logoru misli da je komandant milosrdan zato što ga je previdio prilikom prozivke za pogubljenje.'

'Ničemu se ne nadaš?'

'Ne! Svako dođe na red', rekla je plaho i bacila svoju haljinu na postelju. 'Svako! I onaj zatvorenik sa nadom! Slijedeći put dolazi red na njega!'

'Pa tome se on i nada. Ne ovog puta. Slijedećeg puta.'

'Da, to je sve što možemo! Kao što se svijet oko nas nada u idući put što se tiče rata! Niko ga ne može spriječiti.'

'Rat može. Smrt ne!' odgovorio sam i nasmijao se.

'Ne smij se!' uzviknula je.

'To su veoma stara saznanja, Helen', rekao sam oprezno. 'Tako stara da ih nazivamo banalnim.'

'Nisu banalna za onoga kome se događaju.'

Nisam znao šta da mislim o tome njenom nastupu. Razumio sam ga. Snažno osjećanje života izvlači na površinu i osjećanje smrti, kao svjetlost sjenku. I u jednom savršenom trenutku često se ta dva osjećanja ne mogu razdvojiti. Ali Helen se uzrujala na način koji je morao imati druge uzroke.

Prišao sam joj. Izmakla je i izašla napolje. 'Sta je s tobom, Helen?' upitao sam iznenađeno. Napolju je bilo vidni je nego u sobi, pa sam vidio da joj je lice obliveno suzama.

108

Nije odgovorila, a ja više nisam pitao. 'Napila sam se', rekla je najzad. 'Zar ne vidiš?'

'Ne.'

'Pila sam suviše vina.'

'Premalo. Evo još jedne boce.'

Stavio sam bocu 'fijaska nostrana' na kameni sto koji je stajao na livadi iza kuće i ušao u sobu da donesem čaše. Kad sam se vratio, vidio sam Helenu kako silazi preko livade ka jezeru. Pošao sam za njom. Stajala je kraj vode u nekom čudno pasivnom, povi-jedom stavu, kao da nešto čeka, neki poziv ili nešto što će pred nju izroniti. Mirno sam stajao, ne da bih je posmatrao, nego da je ne bih uplašio. Posle izvjesnog vremena je uzdahnula i ispravila se. Onda je polagano ušla u vodu.

Kada sam vidio da pliva, brzo sam se vratio i donio debeli ručnik. Onda sam sjeo na jedan granitni blok i čekao. Helen je plivala u polukrugu ka sredini jezera, zatim se okrenula i vratila u pravoj liniji, pravo k meni. Osjećao sam blaženstvo dok sam je posmatrao kako se približuje, sa tamnom glavom iznad sivog jezera, dok nije sva mokra izašla iz vode kao neka mitološka bijela životinja. Hitro mi je pričala. 'Hladno je. I nelagodno. Sobarice pričaju da na dnu ispod jezera živi jedan džinovski polip. Odjednom sam imala osjećanje da ide za mnom.'

'U tom jezeru su najveće ribe stare štuke', rekao sam i uvio je u ručnik. 'Tu nema polipa. Voda je noću stravična. Ne znam zašto.'

'Ako možemo zamisliti da ima polipa, onda nekih i ima!' rekla je Helen. 'Ne možemo ništa da zamislimo što ne postoji.'

Osušio sam je ručnikom. 'To bi bio jednostavan dokaz o postojanju boga. Helen. Ako možemo zamisliti da postoji, mora postojati.' 'Zar ti ne vjeruješ?' 'Noćas vjerujem u sve.'

Naslonila se na mene. Pustio sam vlažni ručnik da padne i pomogao joj da obuče ogrtač za kupanje.

'Vjeruješ li i da živimo više puta?' upitala je.

109 Stajali smo u mračnoj sobi. Vrata i prozori su bili otvoreni. 'Jedan je — da bi život bio nepodnošljiv kad bi bio vječan.'

Helen se pokrenula u tami kao neka hitra životinja. 'Bio bi dosadan, je li? Kao život bogova? To nije istina. Daj neki drugi.'

'Da ima više nesreće nego sreće. I da je milosrdno ne dopustiti da to vječito traje.'

Helen je šutjela jedan trenutak. 'Sve to nije istina', rekla je zatim glasom dubljim nego inače. 'I postoji samo zato što znamo da ne možemo ostati i da ništa ne možemo zadržati, i nikakvog milosrđa nema u tome. Mi ga samo izmišljamo. Izmišljamo ga kao što zatvorenik u logoru misli da je komandant milosrdan zato što ga je previdio prilikom prozivke za pogubljenje.'

'Ničemu se ne nadaš?'

'Ne! Svako dođe na red', rekla je plaho i bacila svoju haljinu na postelju. 'Svako! I onaj zatvorenik sa nadom! Slijedeći put dolazi red na njega!'

'Pa tome se on i nada. Ne ovog puta. Slijedećeg puta.'

'Da, to je sve što možemo! Kao što se svijet oko nas nada u idući put što se tiče rata! Niko ga ne može spriječiti.'

'Rat može. Smrt ne!' odgovorio sam i nasmijao se.

'Ne smij se!' uzviknula je.

'To su veoma stara saznanja, Helen', rekao sam oprezno. Tako stara da ih nazivamo banalnim.'

'Nisu banalna za onoga kome se događaju.'

Nisam znao šta da mislim o tome njenom nastupu. Razumio sam ga. Snažno osjećanje života izvlači na površinu i osjećanje smrti, kao svjetlost sjenku. I u jednom savršenom trenutku često se ta dva osjećanja ne mogu razdvojiti. Ali Helen se uzrujala na način koji je morao imati druge uzroke.

Prišao sam joj. Izmakla je i izašla napolje. 'Staj je s tobom, Helen?' upitao sam iznenađeno. Napolju je bilo vidnije nego u sobi, pa sam vidio da joj je lice obliveno suzama.

108

Nije odgovorila, a ja više nisam pitao. 'Napila sam se', rekla je najzad. 'Zar ne vidiš?'

'Ne.'

'Pila sam suviše vina.'

'Premalo. Evo još jedne boce.'

Stavio sam bocu 'fijaska nostrana' na kamenu stolu koji je stajao na livadi iza kuće i ušao u sobu da donesem čaše. Kad sam se vratio, vidio sam Helenu kako silazi preko livade ka jezeru. Pošao sam za njom. Stajala je kraj vode u nekom čudno pasivnom, povi-jedom stavu, kao da nešto čeka, neki poziv ili nešto što će pred nju izroniti. Mirno sam stajao, ne da bih je posmatrao, nego da je ne bih uplašio. Posle izvjesnog vremena je uzdahnula i ispravila se. Onda je polagano ušla u vodu.

Kada sam vidio da pliva, brzo sam se vratio i donio debeli ručnik. Onda sam sjeo na jedan granitni blok i čekao. Helen je plivala u polukrugu ka sredini jezera, zatim se okrenula i vratila u pravoj liniji, pravo k meni. Osjećao sam blaženstvo dok sam je posmatrao kako se približuje, sa tamnom glavom iznad sivog jezera, dok nije sva mokra izašla iz vode kao neka mitološka bijela životinja. Hitro mi je pričala. 'Hladno je. I nelagodno. Sobarice pričaju da na dnu ispod jezera živi jedan džinovski polip. Odjednom sam imala osjećanje da ide za mnom.'

'U tom jezeru su najveće ribe stare štuke', rekao sam i uvio je u ručnik. 'Tu nema polipa. Voda je noću stravična. Ne znam zašto.'

'Ako možemo zamisliti da ima polipa, onda nekih i ima!' rekla je Helen. 'Ne možemo ništa da zamislimo što ne postoji.'

Osušio sam je ručnikom. 'To bi bio jednostavan dokaz o postojanju boga. Helen. Ako možemo zamisliti da postoji, mora postojati.' 'Zar ti ne vjeruješ?' 'Noćas vjerujem u sve.'

Naslonila se na mene. Pustio sam vlažni ručnik da padne i pomogao joj da obuče ogrtač za kupanje.

'Vjeruješ li i da živimo više puta?' upitala je.

109 'Da', odgovorio sam ne oklijevajući. Nisam vjerovao.

Uzdahnula je. 'Hvala bogu! Ne mogu više oko toga da se prepirem.'

Nikad se nismo prepirali oko toga. Vjerojatno joj se tako činilo zato što je mnogo o tome razmišljala. Zašto — to tada nisam znao, a ni ona mi nije kazala.

'Umorna sam i hladno mi je', rekla je. 'Mislila sam da je voda već topla. Zaboravila sam da je ovo planinsko jezero.'

Iz hotela 'Pošta' ponio sam jednu bocu grape, pa sam joj dao punu veliku čašu. Lagano je ispila. *Ne volim da idem odavde', rekla je.

'Sutra ćeš već zaboraviti', odgovorio sam. 'Putujemo u Pariz. Nisi još nikad tamo bila. To je naj-ljepši grad na svijetu.'

'Najljepši grad na svijetu je onaj u kome je čovjek sretan. Je li i to neka opća istina?'

Nasmijao sam se. 'Neka ide do đavola stilistička opreznost', rekao sam. "Nikad nam neće biti dovoljno općih istina! Naročito takvih, Hoćeš li još jednu grapu?'

Klimnula je glavom, pa sam donio i sebi čašu. Sjedili smo za kamenim stolom na poljani dok Helen nije postala sanjiva. Odnio sam je u krevet. Zaspala je pored mene. Promatrao sam kroz otvorena vrata poljanu koja je lagano postajala plava, a zatim srebrna. Helen se probudila poslije jednog sata i otišla u kuhinju da donese vode. Vratila se s jednim pismom koje je stiglo dok smo bili u Ronku. 'Od doktora Martensa', rekla je. Pročitala ga je i ostavila na stranu.

'Zna li om da si ti ovdje?' upitao sam.

Potvrdila je glavom. 'Objasnit će mojoj porodici da sam po njegovom savjetu otputovala u Svaj carsku na pregled i da moram ostati nekoliko nedjelja.'

'Jesi li u stvari kod njega bila na liječenju?'

'Pokatkad.'

'A zbog čega?'

110

'Ništa naročito', rekla je i stavila pismo u svojja tašku. Nije mi ga dala da pročitam.

'Odakle ti onda ožiljak?' upitao sam.

Preko njenog trbuha je prelazila jedna tankaT bijela linija. Bio sam je već ranije primijetio, ali se-sad jasnije ocrtavala na preplanuloj koži.

'Neka mala operacija. Ništa važno.'

„Kakva operacija?'

'Jedna o kojoj se ne priča. Žene ponekad imaju« tako nešto.'

Ugasila je svjetlost. 'Dobro je što si došao da me povedeš', prošaputala je. 'Nisam mogla više da izdržim. Voli me. Voli me i ne pitaj.'"

„Sreća", rekao je Svare, „kako se ona skuplja u sjećanju. Kao jeftina tkanina pri pranju. Samo nesreća umije da računa. Došli smo u Pariz i našli sobe-u jednom malom hotelu na lijevoj obali, na keju Gran Ogisten. Hotel ni je imao lift, stepenice su bile iskrivljene od starosti i sobe male. Ali imali smo pasošće. Bili smo ljudi do drugog septembra 1939.

'Od čega si živio dok si ovdje bio?' upitala me je Helen nekoliko dana poslije našeg dolaska. 'Jesi li-šimo da radiš?'

'Naravno da nisam. Nisam smio ni da postojim* Kako sam onda mogao dobiti dozvolu za rad?'

'Od čega si živio?'

'Ne sjećam se više', odgovorio sam istinito. 'Radio-sam na mnogim poslovima. Uvijek za kratko vrijeme. U Francuskoj se ne uzima sve tako strogo. Cesto se pruža prilika za neki posao van zakonskih propisa — naročito ako čovjek jeftino radi.'

'Nisi li mogao ponovo da postaneš urednik?'

"Nisam. Za to je potrebna dozvola za boravak i za rad. Moj posljednji posao se sastojao u pisanju adresa. Tada je došao gospodin Svare, a sa njime i

Ili.moja apokriptična egzistencija — tajni, skriveni život pod zaštitom jednog pokojnika i jednog tuđeg imena.'

'Voljela bih kad bi to drugačije nazvao', rekla je Helen poslije pauze.

"Možemo ga nazivati kako hoćemo. Dvostruki život, ili drugi život. Prije drugi. Tako ja osjećam. Počinjemo još jednom, kao brodolomnici koji su skoro izgubili pamćenje. Oni nemaju ni za čim da žale — jer je i sjećanje uvijek žaljenje: za svim dobrim što se imalo i moralo ustupiti vremenu, i onim rđavim što nije bolje ispalo.'

Helen se nasmijala. 'Fini sofizam. Kakav je sad naš pravni status?'

'Mi smo turisti. Ne smijemo da radimo.'

'Dobro', rekla je ona. 'Onda da ne radimo. Hajdemo na Ostrvo Sv. Luj, sjedit ćemo na klupi na suncu, zatim ćemo odšetati do 'Kafe de la Frans' i ručati na ulici. Je li to dobar program?'

U stvari, htio sam da pokušam da nađem neko povremeno zaposlenje, ali sam odustao od toga. 'Veoma dobar program', rekao sam i na tome je ostalo. Više nisam tražio zaposlenje. Stalno smo bili zajedno. Bili smo zajedno od ranog jutra do ranog jutra. Hvala bogu! Nisam više odlazio. Nije dugo trajalo. Ali zar to nije bila vječnost ako se drugačije posmatra? Nedjeljama se uopće nismo odvajali. Pa to je kao da vrijeme u nama nije postojalo! Napolju je ono hučno letjelo sa vanrednim izdanjima i vanrednim sjednicama, ali nije bilo u nama. Pa to je vječnost! Ili nije? Kad osjećanje sve ispuni, onda više nema mjesta za vrijeme!"

Svare je prekinuo pričanje: „Zar nije tako?“ Umorio sam se i postao nestrpljiv. Nezanimljivo je slušati o sreći. „Ne znam“, odgovorio sam ne razmišljajući. „Možda je vječno ako se u tome umre; onda vrijeme više ne može da primjenjuje nikakvo kalendarsko mjerilo i mora se pomiriti s tim. Ako

112

čovjek dalje živi, onda ne može poduzeti ništa protiv toga da osjećanje uprkos svemu ponovo postane dio vremena.“

Svare me je ukočeno gledao. „Ako čovjek dalje živi? Šta to znači? Nazivate li životom ako čovjek dalje funkcionira? Zar i pored toga ne može biti mrtav?“

„Da, naravno“, rekao sam s dosadom. „Ali to su riječi. Tačno je da u svom životu nekoliko puta umiremo, ali, na žalost, pri tome zadržavamo sjećanje na prošlost — tako, doduše, umiremo, ali samo upola, jer sjećanje ne umire sa nama.“

„Pa i ne treba da umre!“ odgovorio je Svare plaho. „U tome i jeste stvar! Ono treba da ostane kao neka skulptura! Ne kao zamak od pijeska sa koga se svaki dan ponešto osipa! Sta bi se inače dogodilo sa mrtvima koje volimo? Šta bi se s njima dogodilo, gospodine? Zar ne bi bili po drugi put ubijeni? Gdje bi inače bili ako ne u našem sjećanju? Hoćete li da me napravite ubicom? Treba li da razorim taj lik, da ga prepustim zubu vremena — taj lik koji samo ja poznajem? Sta vam uopće pada na pamet, gospodine! Znam da se u meni mora istrošiti i izopačiti ako ga ne izdvojim iz sebe, ne postavim ga van sebe, tako da ga laži moga mozga što i dalje živi ne mogu obaviti kao bršljan i uništiti pa da na kraju ostane samo bršljan! Kako da to ne shvatate? Moram ga štiti od samog sebe, od sebičnosti volje za životom, koja nagrizi i koja hoće da ga uništi! Razumijete li to?“

„Da, razumijem, gospodine Svare“, odgovorio sam. „Ali ne znam koja od dvije ličnosti u vama ima pravo — ona što hoće da umre, ili ona što hoće dalje da živi i da sjećanje učini bezbolnim.“

„Govorite kao neki liječnik. Ja nisam bolestan.“

Nisam odgovorio.

„Ako mi pođe za rukom“, rekao je Svare i zašutio. Zatim je produžio: „Čovjek je istovremeno žrtva i ubica. Uvijek! Znete li to?“

„To svako zna.“

„Ako mi pođe za rukom“, otpočeo je ponovo. „Moram to izvući iz sebe. Onda će biti osigurano...“

8 Noć u Lisabonu

113r

Rekli ste da čovjek mora umrijeti da bi se sjećanje skamenilo i da se ne bi mijenjalo. Ja ću umrijeti.“

„Koješta!“ rekao sam umorno. Bili su mi mrski takvi razgovori. Dosta mi je bilo neurotičara. I onih poetičnih također. Emigracija ih je rađala kao livada pečurke poslije kiše.

„Neću oduzeti sebi život“, odgovorio je Svare. „Životi su u ovom trenutku suviše upotrebljivi za druge svrhe. Umrijet ću kao Jozef Svare. Sutra uju-tru, kad se budemo rastali, on više neće postojati.“

Sinula mi je jedna misao i istovremeno me je obuzela neka neobuzdana nada. „Sta namjeravate da učinite?“ upitao sam bez daha.

„Da nestanem.“

„Kao Jozef Svare?“

„Da.“

„A šta ćete učiniti sa svojim pasošem?“

„Ne treba mi više.“

„Imate li neki drugi?“

Svare je odmahivao glavom. „Više mi nikakav nije potreban.“

Gledao sam ga jedan trenutak. „Imate li na njemu američku vizu?“

„Da.“

„Hoćete li da mi ga prodate?“

Svare odmahnu glavom. „I ja sam ga dobio na poklon. Ali vam ga mogu pokloniti. Sutra ujutru. Onda mi više neće biti potreban. Možete li ga upotrijebiti?“

„Da“, rekao sam. „Nemam američku vizu. A ne znam kako bih je mogao dobiti do sutra uveče.“

Svare me pogleda. „Podsjećate me na vrijeme kad sam sjedio u sobi samrtnika Svarca i mislio samo na pasoš koji me ponovo može pretvoriti u ljudsko biće.“ Sumorno se osmjehnuo. „Kako se sve uvijek ponavlja! Dat ću vam svoj pasoš. Treba samo da promijenite fotografiju. Godine se otprilike poklapaju.“

„Trideset i pet“, rekao sam.

„Postat ćete godinu dana stariji. Imate li nekog ko je spretan sa pasošima?“

114

„Poznajem ovdje nekog“, odgovorili. „Lako je promijeniti fotografije.“

Svare klimnu glavom. „Lakše nego ličnost. Da li se interesirate za slike?“ upitao je zatim neočekivano. „Osrednje.“

„Zar ne bi bilo čudnovato kad biste i vi sad počeli da volite slike? Onako kao pokojni Svare — a onda ja?"

I protiv svoje volje osjetio sam neku laku jezu. „Pasoš je samo komad papira", rekao sam. „Nikakva magija."

„Ne?" odgovorio je Svare.

„Da", rekao sam. „Ali ne tako. Koliko ste ostali u Parizu?"

Toliko sam se uzбудio zbog Svarcovog obećanja da će mi dati svoj pasoš da nisam čuo šta govori. Razmišljao sam šta mogu učiniti da i za Ruth dobijem vizu. Možda bih je u konzulatu mogao predstaviti kao svoju sestru. Nije bilo vjerojatno da će to koristiti, jer su američki konzulati bili vrlo strogi, ali sam morao pokušati ako se ne dogodi još jedno čudo. Onda sam ponovo počeo da slušam sa najvećim interesiranjem.

„Neočekivano se pojavio na vratima", pričao je Svare dalje. „Stajalo ga je šest nedjelja, ali nas je pronašao. Ovog puta nije mobilizirao nikakvog službenika njemačkog konzulata; lično je došao i stajao pred nama u maloj hotelskoj sobi — Georg Jirgens, obersturmbanfirer, visok, plećat i sto osamdeset funti težak. Nisam ga vidio otkako sam dospio u koncentracioni logor."

'I mislio sam da negdje smrdi', rekao je Hele-nin brat piljeći u mene.

'Sta se tome čudite?' upitao sam. 'Smrdi svuda gdje vi dođete... -izato što vi dođete!'

Helen se nasmijala, 'Ostavi se smijanja', zaur-lao je Georg.

8»

115'Ostavite se vi urlanja', odgovorio sam. 'Inače ću pozvati da vas izbace napolje!'

'Zašto to sami ne pokušate?'

Odmahnuo sam rukom. 'Teži ste od mene četrdeset funti. Niko ko je nepristran ne bi nas uzeo kao partnere u boksu. Sta hoćete?'

'To se vas, izdajnice, baš ništa ne tiče. Izlazite! Hoću da govorim sa svojom sestrom!'

'Ostat ćeš ovdje!' rekla mi je Helen. Oči su joj sijevale od gnjeva. Ustala je lagano i uzela u ruku jednu pepeljaru od vještačkog mramora. 'Još jedna takva rečenica, pa će ti ovo ovdje poletjeti na glavu!' rekla je sasvim mirno Georgu. 'Nisi u Njemačkoj.'

'Na žalost, nisam! Ali pričekaj samo — ovo će skoro biti Njemačka!'

'Nikad neće biti Njemačka', rekla je Helen. 'Možda ćete je privremeno okupirati. Ali će ostati Francuska ... Jesi li došao da o tome raspravljamo?'

'Došao sam da te vodim kući. Znaš li šta će se desiti s tobom ako te rat ovdje iznenadi?'

'Ne baš mnogo.'

'Strpat će te u logor.'

Vidio sam da je Helen jedan trenutak bila iznenađena. Nikad nije htjela tako daleko da misli.

'Možda', rekao sam. 'Ali će to biti logor za interniranje — a ne koncentracioni logor kao u Njemačkoj.'

'Sta vi znate o tome!' obrecnuo se Georg.

'Dovoljno', odgovorio sam. 'Bio sam u njemu u Bergermoru — vašim posredovanjem.'

'Vi ste bili u odgojnom logoru', objasnio je Georg. 'Ali nije ništa koristilo. Dezertirali ste pošto su vas pustili.'

'Zavidim vam na vašim izrazima', rekao sam. 'Kad neko spašava svoj život je li to dezertiranje?'

'Nego šta?'

Od njega se sve odbijalo kao o neki zid.

'Georg je uvijek bio idiot', rekla je Helen, 'slabić kome je jedna čvrsta ideologija potrebna kao oklop, jer bi inače bio izgubljen. Ne svađaj se s njime. On to bijesni zato što je tako slab.'

116

'Pusti to', odgovorio je Georg pomirJivije nego što sam očekivao. 'Pakuj svoje stvari, Helen. Situacija je ozbiljna. Večeras krećemo natrag.'

'Koliko je ozbiljna situacija?'

'Vrlo ozbiljna. Bit će rata. Inače ne bih bio ovdje.'

Ti bi i inače bio ovdje', rekla je Helen. 'Baš kao što si prije tri godine bio u Svajcarskoj kad nisam htjela da se vratim. Ne dopada ti se što sestra jednog tako odanog člana partije neće da živi u Njemačkoj.'

Onda si uspio da me vratiš. Sad ostajem ovdje i neću više o tome da govorim.'

Georg je upravio pogled u nju. 'To je zbog ovog nitkova ovdje! On te je zaveo!'

Helen se nasmijala. 'Nitkov — otkad već to nisam čula. Vi stvarno imate neki pretpotopski rječnik! Ne, nije me taj nitkov zaveo. On je čak sve učinio da bih se vratila. Bolje nego ti. I s boljim razlozima.'

'Volio bih kad bih mogao nasamo da govorim s tobom', rekao je Georg.

'Ništa ti neće koristiti.'

'Mi smo brat i sestra.'

'Ti si uvijek rado zaboravljao da sam ja udata.'

'To nije krvna veza', izjavio je Georg. 'Nisi mi čak ni ponudila da sjednem', dodao je odjednom djetinjasto uvrijeđen. 'Čovjek prijeđe cio put od Osnabrika, pa još ima da stoji.'

'Ovo nije moja soba', odgovorila je Helen. 'Moj muž plaća stanarinu. Ovdje je on gospodar.'
'Sjedite', rekao sam, 'kad ste već ovdje.'

Georg me je bijesno pogledao i sjeo na jednu dotrajalu sofu koja je zaškripala. 'Želio bih nasamo da govorim sa svojom sestrom. Zar ne možete to da razumijete?' upitao je.

'Jeste li vi mene pustili da govorim nasamo s njom kad sam bio uhapšen?' uzvratilo sam pitanje.

'To je bilo nešto drugo', rekao je osorno Georg.

'Kod Georga i njegovih partijskih drugova uvijek je nešto drugo kad rade isto što i drugi ljudi', rekla je Helen. 'Kad zatvaraju ili ubijaju ljude koji ne misle isto kao oni, onda brane slobodu mišljenja; 117kada te pošalju u koncentracioni logor, onda brane ukaljanu čast svoje porodice... Georg uvijek ima pravo. On nikad ne sumnja, nikad nema grižnju savjesti. Nije li tako, Georg?'

'Otkud bih i imao? Ja uvijek stojim na pravoj strani.'

'Georg uvijek stoji na pravoj strani', objasnila je Helen. 'Uvijek na strani sile... Zar ne vidiš koliko smiješan utisak ovdje ostavljaš? Ti, oličenje netrpeljivosti u ovom tolerantnom gradu? Čak i u civilu još uvijek imaš čizme, da bi mogao njima da gaziš druge. Ali ovdje nemaš moći — još ne! Ovdje me ne možeš ugurati u svoje partijsko društvo što zaudara na znoj. Ovdje ne možeš motriti na mene kao na zarobljenika, ovdje mogu da dišem i ovdje hoću da dišem...'

"U nekom zatvoru! Uskoro!" prekinuo ju je Georg.

'Još uvijek radije ovdje nego kod vas!' rekla je Helen plahovito. 'Jer biste ubrzo morali da me zatvorite! Ne bih lutala kao nijema pošto sam jednom osjetila sladak dah slobode.'

Učinio sam jedan pokret. Znao sam šta misli i nisam htio da se izjašnjava pred tim nacionalsocijalističkim bukvanom koji je nikad neće razumjeti. Georg je to primijetio. Taj tu je kriv! zarezao je. 'Taj prokleti kosmopolit! On te je pokvario! Čekaj samo, pri-kane, mi ćemo se još obračunati!'

Ustao je. Ne bi mu bilo teško da me smoždi. Bio je znatno jači od mene, a moja desna ruka je ostala u laktu malo kruta poslije jednog dana nacionalnog odgoja u koncentracionom logoru. Ostao sam sjedeći. Helen je dohvatila tešku pepeljaru. 'Da ga nisi dirnuo!' rekla je veoma tiho.

'Zar moraš ti da braniš kukavicu?' upitao je Georg. 'Ne može to sam?''*

Svare se okrenu meni. „Čudnovata je to stvar sa fizičkom nadmoćnošću. Ona je nešto najprimitivnije što se može zamisliti, nema nikakve veze sa hrabrošću

118

i muškošću, potpuno se gubi pred revolverom u ruci nekog bogalja; tu su u pitanju samo funte i mišići, i ništa više. Pa ipak, čovjek se osjeća poniženim kad se suoči s njenom brutalnošću."

Potvrdio sam glavom. „Kao da je čovjek pretučen još prije no što ga istuku. Potpuno besmisleno, ali zato naročito uvredljivo."

„Ja bih se branio", reče Svare. „Naravno da bih..."

Podigao sam ruku. „Gospodine Svare, — čemu to? Meni nije potrebno da objašnjavate!"

Osmjehnuo se slabo. „To je tačno. Ali vidite koliko se to duboko žarilo da čak još i sad hoću da to objasnim? Kao udica u meso. Kad nestaje ta sitna muška sujeta?" •n „Sta se poslije desilo?" upitao sam.

„Helen je odjednom počela da se smije", produžio je Svare. 'Pogle' samo ovog užasnog glupana!' rekla je. 'Misli da ću se toliko razočarati u tvoju muškost ako te premlati, pa ću se pokajnički vratiti u zemlju gdje vlada zakon pesnice.' Onda se okrenula Georgu. 'Sta ti znaš o hrabrosti i kukavičluku! Taj tu' — pokazala je na mene — 'ima više hrabrosti nego što si ti uopće u stanju da zamisliš! Poveo me je.

Vratio se zbog mene i poveo me je.'

'Sta?' Georg me je razrogačeno pogledao. 'Kako?'

Helen se pribrala. 'Svejedno. Ja sam ovdje i neću da se vraćam.'

'Kako to poveo?' upitao je Georg. 'Ko mu je pomogao?'

'Niko', rekla je Helen. 'Htio bi opet na brzinu da pohapsiš nekolicinu, je li?'

Nikad je nisam takvu vidio. U njoj se nakupilo toliko otpora, gnušanja, mržnje i iskričavog likovanja što je odbjegli da je drhtala od siline osjećanja. I sa mnom je slično bilo, i u meni je svaki nerv podrhtavao dok sam gledao tog čovjeka koji me je poslao u logor. Znao sam g[^] još iz Osnabrika, gdje je imao vlast i širio teror. To je bila jednostavna reak-

119čija. Ali tu u Parizu pojavio se još jedan činilac — osveta. Tu nije imao nikakve vlasti. Nije mogao da zazviždi svom Gestapou. Bio je sam.

Odjednom me je zahvatila tolika pometnja da sam sebi nisam više vjerovao. Minut prije toga sam bio pribran. Sad mi se učinilo kao da sam neki drugi čovjek. Nisam htio da se tučem — htio sam prosto da uništim to stvorenje pred sobom__

Ustao sam. Čudio sam se što se nisam zateturio. Helen me je pažljivo pogledala. 'Najzad', rekao je Georg kad sam zatvorio vrata za sobom.

Sišao sam niza stepenice. Mirisalo je na ručak, bijeli luk i ribu. Na drugom spratu jedna vrata su bila otvorena. Soba je bila obojena svijetlozeleno, prozori otvoreni i sobarica je okretala duške. Čudnovato, šta sve čovjek vidi kad misli da od uzbuđenja ništa ne vidi!

Zakucao sam na vrata jednog poznanika koji je stanovao na prvom spratu. Zvao se Fišer, i jednom mi je pokazao revolver koji je nosio da bi sačuvaao dobro raspoloženje. Fišer je došao do zaključka da čovjek bolje živi i da je bezbrižniji kad ima neko sredstvo kojim može brzo prekratiti svoj život.

Fišer nije bio tu, ali je njegova soba bila otvorena. Nije imao šta da krije. Ušao sam da ga sačekam. Nisam znao šta u stvari hoću — mada sam znao da hoću da posudim od njega oružje. Naravno, bilo je besmisleno ubiti Georga u hotelu. To bi dovelo u opasnost Helenu i mene i ostale emigrante koji tu žive. Sjeo sam na stolicu i pokušao da razmišljam. Bilo je teško.

Disao sam polagano i pokušavao sebi da objasnim kako ništa ne mogu učiniti. Ali mi je u potiljku uporno i hladno ključala jedna misao koja nije popuštala: mogu uzeti revolver i pratiti Georga, ubiti ga na nekom mirnom uličnom uglu i onda pobjeći. Znao sam da je i to nemoguće. Bilo je podne, i odmah mi me uhvatili. Ne može se tek tako ubiti — kao kuharica kokoš u nedjelju. Ali ta misao nije popuštala.

Čak sam i ustao i počeo da tražim oružje. Učinio sam se sam sebi smiješan, pa sam ponovo sjeo. Osjetio sam da nisam zaboravio ništa do onoga što mi se dogodilo; bio sam to potisnuo, ah' sad se odjednom uzdiglo kao neki neočekivani ogroman val na mirnom moru.

Odjednom je počela da pjeva jedna kanarinka. Visila je u žičanom kavezu između prozora. Nisam je primijetio, pa sam se trgao kao da me je neko udario. Odmah zatim je ušla Helen. 'Šta radiš tu?' upitala je.

'Ništa. Gdje je Georg?' 'Otišao je.'

Nisam znao koliko sam vremena proveo u Fiše-rovoj sobi. Činilo mi se vrlo kratko. 'Hoće li opet doći?' upitao sam.

'Ne znam. Uporan je. Zašto si otišao iz sobe? Da nas ostaviš nasamo?'

'Ne', rekao sam. 'Ne zbog toga, Helen. Najednom vize nisam mogao da ga podnosim.'

Stajala je na vratima i promatrala me. 'Mrziš li me?'

'Ja da te mrzim?' upitao sam iznenađeno. 'Zašto?' 'Ne znam zašto. Palo mi je na pamet kad je Georg otišao. Da se nisi mnome oženio, mnogo šta ti se ne bi desilo.'

'Isto bi mi se desilo. Ili još gore. Možda je Georg na svoj način i imao obzira prema tebi.'

Odjednom sam iza Fišerovih prozora ugledao zeleno ljeto. U dvorištu je rastao veliki kesten kroz čije lišće je blistalo sunce. Grč u mom potiljku se ras-plinuo kao mamurluk u kasno popodne. Došao sam sebi. Znao sam koji je dan i da je napolju ljeto i da sam u Parizu. 'Mislio sam da ćeš ti mene mrziti', rekao sam. 'Ja?'

'Da. Sto ne mogu da spriječim tvoga brata. I. / Zašutio sam. Učinilo mi se da je moja krv duboko udahnula. Više ništa nisam htio da objašnjavam. Trenuci koji su maločas protekli bili su veoma daleko. Osvrnuo sam se oko sebe. 'Šta radimo mi ovdje?'

121 Popeli smo se uza stepenice. 'Sve što je Georg 'kazao tačno je', rekao sam. 'Znaš li to? Ako dođe do rata, onda smo, i kao izbjeglice, pripadnici jedne neprijateljske zemlje.'

Helen je otvorila prozore i vrata. 'Osjeća se na vojničke čizme i na teror', rekla je. 'Neka uđe au-gust! Ostavit ćemo prozore otvorene i otići. Je li vrijeme ručku?'

'Da. I vjerovatno je vrijeme da se napusti Pariz.'

'Zašto?'

'Georg će pokušati da me potkaže.'

'Ne misli on toliko daleko. On ne zna da ovdje živiš pod drugim imenom.'

'Dosjetit će se. Doći će ponovo.'

'Možda. Izbacit ću ga. Hajdemo napolje.'

Otišli smo u jedan mali restoran iza Palače pravde i ručali za jednim stolom na pločniku. Imali smo 'pate mezon', 'bef a la mod', salate i kamambera. Uz to smo pili 'vuvre'. Tačno se sjećam svega toga, čak i hljeba sa zlatastom korom i okrnjenih debelih kafenih šalica, jer sam toga dana bio gotovo iznuren od neke duboke, bezimene zahvalnosti. Bilo mi je .kao da sam se izvukao iz nekog mračnog, prljavog •kanala, u koji se nisam usuđivao ponovo da pogledam, jer sam i sam bio dio te prljavštine, iako to ranije nisam znao.

Izvukao sam se, i sad sam sjedio za stolom sa cr-venobijelim kariranim stolnjakom i osjećao sam se očišćen i izbaavljen. Sunce je bacalo žute odsjaje kroz vino, život za trenutak nije imao nikakve veze sa ubistvom i ratom i osvetom. Vrapci su čavrljali iznad gomile konjske balege, krčmareva mačka ih je sito i nezainteresirano promatrala, lak povjetarac je du-hao preko tihog trga, i život je ponovo izgledao onako lijep kakav je samo u našim snovima.

Kasnije smo duž kejova i pored dućana bukinista otišli do St. Sapela. U to vrijeme je sunce ispunjavalo taj mali visoki prostor neopisivom muzikom njegovih šarenih prozora. U mnogobrojnim blistavim odsjajima plavog i crvenog i zlatnog moglo se mirno sjediti kao u nekoj kupki nebeske svjetlosti.

122

Onda sam sa Helenom otišao do jedne male kro-jačnice pred čijim smo izlozima često stajali. 'Krajnje je vrijeme', rekao sam. 'Moraš dobiti novu haljinu.'

Sjedio sam mirno u jednoj sobi iza prostorije za probu.

Krojačica je donijela haljine, a Helen se ubrzo toliko zainteresirala da me je skoro zaboravila. Čuo sam glasove žena i ponekad u otvoru vrata vidio haljine što promiču ili Helenina naga preplanula leđa — i obavio me je blag umor, koji je u sebi imao nečeg od bezbolnog umiranja.

Probudio sam se kad se Helen odjednom pojavila preda mnom u veoma širokoj suknji i čvrsto pripijenom, kratkom crnom džemperu. Suknja se lelujala oko nje kao zvono i imala je boje St. Sapela — i plave i crvene. 'Tačno to!' rekao sam. 'Uzimamo.'

'Vrlo je skupo', rekla je Helen.

Krojačica je tvrdila da je to model, jedini svoje vrste — naravno, laž. Ali smo se poslije malo cjenkajući sporazumjeli. Bilo je fino jedanput kupiti nešto što čovjek ne može sebi da dozvoli. To nam je pružilo osjećanje slobode, a s time povezana lakomislenost ra-sterala je i posljednju Georgovu sjenku. Helen je svoju novu toaletu obukla uveče, a i u toku noći, kad smo još jednom ustali i naslonili se na prozor da promatramo grad na mjesecini, uvijek nanovo nezasitni, neobično budni, znajući da je sve još samo za kratko vrijeme."

„Sta ostaje?" Svare me je pogledao. „Već sad se skuplja kao košulja iz koje je ispran štirak. Više ne postoji perspektiva vremena. Ono što je bio predio sad je plosnata slika na koju padaju promjenljive svjetlosti. Čak nije više ni slika — fluidno sjećanje iz koga se izdvajaju nepovezane slike — hotelski prozor, jedno nago rame, šapat strasti koja sablasno dalje živi, svjetlost na zelenim krovovima, noćni miris vode, mjesečeva svjetlost na predanom licu, i zatim jedno drugo lice u Provansi i na Pirinejima, i onda

123ono ukočeno, posljednje, koje je dotle bilo potpuno nepoznato i koje odjednom potiskuje sva ostala, kao *ia je sve ono ranije bila samo zabluda."

Svare je podigao glavu. Lice mu je ponovo imalo izraz beznadne patnje, u koju je uzalud pokušavao da utisne osmijeh. Ostavljao je utisak mjesečara. „Samo je još ovdje", rekao je i pokazao na svoju glavu.

„Pa i tu je u opasnosti kao haljina u ormaru punom moljaca. Moram to spasti, zato vam i pričam. Vi ćete to dalje sačuvati, i kod vas je u sigurnosti. Vaše sjećanje ne pokušava to da uništi da bi se spasio, kao moje."

„Jeste li još ostali u Parizu?" upitao sam.

„Georg je još jednom dolazio", rekao je Svare. „Pokušao je sa sentimentalnošću i prijetnjama. Nisam bio tu kad je došao. Vidio sam ga samo kad je izlazio iz hotela. Zastao je preda mnom.

'Huljo jedna!' rekao je veoma tiho. 'Upropašću-ješ moju sestru! Ali čekaj samo! Uskoro ćemo te se mi dokopati! Imat ćemo vas oboje za nekoliko nedjelja! A onda ću se, momče, lično za tebe pobrinuti! Još ćeš ti klečati preda mnom i preklinjati me da svršim s tobom — ako još budeš uopće imao glasa!'

To mogu lako da zamislim', odgovorio sam.

'Ništa ti ne možeš da zamisliš', nastavio je on. 'Inače bi bježao što dalje možeš. Pružam ti još jednu šansu. Ako se moja sestra u roku od tri dana vrati u Osnabrik, onda ću ponešto zaboraviti. Za tri dana! Razumiješ?'

'Vas nije teško razumjeti', rekao sam.

'Nije? Onda zapamti da se moja sestra mora vratiti! Pa i ti to znaš, prokleti nitkove! Ili se praviš da ne znaš da je bolesna? Samo mi se s tim nemoj pojavljivati!'

Buljio sam u njega. Nisam znao da li je to izmislio ili je istina. 'Ne', rekao sam. 'To ne znam.'

124

'Ne znaš? Gle molim te! Neprijatno, a? Ona mora liječniku, lazove jedan! Smjesta! Pitaj Martensa! Taj zna! I on je nitkov!'

Vidio sam kako kroz svijetli dan prolaze dvije tamne prilike i stupaju na otvorena ulazna vrata. 'Za tri dana', prošaputao je Georg. 'Inače ćeš svoju prokletu dušu izbljuvati centimetar po centimetar! Uskoro sam opet ovdje!'

Progurao se između ona dva čovjeka, koji su sad stajali u predsoblju i izašao. Stajao sam i gledao za njim. Ona dva čovjeka su me zaobišla i krenula uza stepenice. Pošao sam za njima. Helen je stajala u svojoj sobi pored prozora. 'Jesi li ga još zatekao?' upitala je.

'Da. Rekao je da si bolesna i da se moraš vratiti!'

Odmahnula je glavom. 'Sta li sve njemu neće pasti na pamet!'

'Jesi li bolesna?' upitao sam.

'Koješta' rekla je. 'To je Georgova izmišljotina.'

'Rekao je da to i Martens zna.'

Helen se nasmijala. 'To je bio izgovor. Tako sam se onda bila dogovorila sa Martensom da bih mogla oputovati u Svajcarsku.'

'Nisi bolesna?'

'Izgledam li bolesna?'

'Ne', rekao sam. 'Ali to ništa ne znači. Nisi bolesna?'

'Nisam', odgovorila je. 'Je li inače Georg još nešto rekao?'

'Kao obično. Prijetnje. Sta je htio od tebe?'

'Isto. To je posljednji put. Ne vjerujem da će jofi jednom doći.'

'Zašto je uopće dolazio?'

Helen se osmjehnula. Osmijeh joj je bio čudnovat. 'Misli da njemu pripadam. Uvijek je bilo tako. Još u djetinjstvu.'

Iznenadeno sam je pogledao. 'Hoćeš da kažeš ...', upitao sam i zastao.

Slegla je ramenima. 'On to ne zna. A ni ja ne znam da li to ide tako daleko. Braća su takva češće 125nego što se misli. On smatra da tako postupa iz porodičnih obzira. Čak se ne vrijeđa kad kažem da se brine samo zato što ima na umu svoju karijeru.'

'To je tačno', rekao sam. 'Podnosi sve dok god mu se ne kaže ono jedno. Odvratno.'

Helen je klimnula glavom. 'Razumiješ li sad zašto tebe tako naročito mrzi? Ne samo zato što imate različita mišljenja.' Počekala je jedan trenutak. 'Mrzim ga', rekla je zatim.

'Zbog toga?'

'I zbog toga.'

'I to si mu rekla?'

'Rekla sam mu da ga mrzim.' Helen se okrenula. 'Nećemo više o tome da govorimo. Bit će rata. On zna.'

Zašutjeli smo. Buka automobila na keju Gran Ogisten kao da je postala još bučnija. Šiljak St. Sa-pela dizao se u vedro nebo iza Konsijeržerije. Čuli su se povici prodavača novina. Nadvikivali su motore kao galebovi krici šum mora.

'Neću moći da te zaštitim', rekao sam.

'To znam', odgovorila je Helen.

'Internirat će te.'

'A tebe?'

Slegao sam ramenima. 'To ne znam. Vjerojatno i mene.'

Klimnula je glavom.

'Zatvori u Francuskoj nisu sanatorijumi.'

'Nisu ni u Njemačkoj.'

'U Njemačkoj te ne bi zatvorili.'

Helen mi je žurno prišla. 'Ostajem ovdje', rekla je. 'Nemoj na to da misliš. Ostajem. To nema nikakve veze s tobom. Neću da se vratim.'

Nisam odgovorio.

'Neka ide do đavola opreznost', rekla je. 'I neka ide do đavola sigurnost! Dovoljno sam ih dugo imala.'

Zagrlio sam je. 'Lako je to reći, Helen. Ali se čovjek poslije može kajati.'

Odgurnula me je od sebe. 'Onda idi ti!' viknula je neočekivano. 'Idi i nećeš imati nikakve odgovornosti! Ostavi me samu! Idi! Snaći ću se sama.'

'To znam', rekao sam. 'I nećeš dugo ostati sama.'

126

Pogledala me je kao da sam Georg. "Sta ti uopće-znaš? Nemoj me gušiti svojom odgovornošću! Nisam zbog tebe otišla. Shvati to već jednom!'

'Shvatam.'

Ponovo mi je prišla. 'Moraš to vjerovati', rekla je tiho i priljubila se uz mene. 'Čak i ako sad ne shvataš. Bolje je za mene. Neću ništa drugo. Postoji to. I tako* treba. Zbog mene. Shvati već jednom! Nije sve uvijek u sigurnosti.'

'To je tačno', odgovorio sam. 'Ali je čovjek želi., kad nekog voli. Zbog tog drugog.'

Helen je odmahнула glavom. 'Sigurnost ne postoji. Ne postoji', ponovila je. 'Ne govori ništa. Ja to znam. O svemu sam tome razmišljala. Gospode, koliko sam o tome razmišljala! Nemoj da govorimo o tome, mili moj. Napolju je veće i čeka nas. Neće-ih biti još mnogo.'

'Zar ne bi mogla da odeš u Svajcarsku ako nećeš da se vratiš?'

'Možeš li ti?'

'Možemo pokušati.'

'Još ne. Još ćemo sačekati. Možda je Georg lagao. Otkud on može znati šta će se dogoditi? Jedanput je već izgledalo kao da će doći do rata. Onda je došao Minhen. Zašto ne bi došao drugi Minhen?'

Pogledao sam je. Nisam znao da li vjeruje u ono što govori. Čovjek tako lako vjeruje u ono čemu se nada. Te večeri sam i ja u to vjerovao. Kako bi Francuska mogla otpočeti rat? Nije naoružana. Mora popustiti. Zašto bi se borila za Poljsku? Nije se borila za Cehoslovačku. Deset dana kasnije granice su bile zatvorene.. Rat je počeo."

„Da li su vas odmah uhapsili, gospodine Svare?“1 upitao sam.

„Ostala nam je još nedjelja dana. Nismo smjeli da napuštamo grad. Bila je to čudna ironija: pet godina su me protjerivali — a sad odjednom nisu iiijei da me puste... Gdje ste vi bili?“

„U Parizu“, rekoh.

„Da li su i vas zatvorili u velodrom?“

127r

„Naravno.“

„Ne sjećam se vašeg lica.“

„U velodromu su se nalazile stotine emigranata, gospodine Svare. Ko može još tu da pamti? Koliko ste ostali tamo?“

„Ponekad čovjek i zapamti. Jeste li poznavali Lesera?“

Nasmijao sam se. „Ko ga nije poznavao? Bio je pravi klovn logora. Uvijek spreman na šalu. Sta je s njim bilo?“

„Objesio se kad su se Nijemci približili na deset kilometara. Posljednji njegov vic je bio da mu je majka još kao dečku uvijek proricala da će ga neko objesiti ako se ne promijeni. A sad se promijenio, pa mora sam da se objesi. Niko mu nije vjerovao. Učinio je to. Slijedećeg jutra je mirno visio o pojasu svoje kišne kabanice. Jeste li znali Marksa?“

„Onoga što je vrskao? Bila su dvojica.“

„Onog drugog. Nijemci su ga uhvatili.“

„Mnoge su uhvatili“, rekoh gorko. „Nisu se držali sporazuma o primirju.“

„Zar je bilo sporazuma?“

„Jeste. Po njemu, logori za interniranje nisu imali da budu pod kontrolom Gestapoa. Nego samo vojske. Vojska se toga pridržavala; Gestapo ne. Pojavili su se nekoliko dana prije vojne komisije i uhapsili koga su htjeli.“

„Znam to“, rekao je Svare.

„Vas također?“ upitao sam.

Svare potvrdi glavom.

„Kako ste im umakli?“

„Neko mi je pomogao. Vojska i Gestapo nisu uvijek bili složni. Sjećate li se onih posljednjih dana pred rat kad je u Parizu uvedeno zamračenje?“

„Da. Izgledalo je kao da se svijet pomračio.“

„Tih dana sam prodavao jedan Degaov crtež koji sam naslijedio od pokojnog Svarca. Htio sam da imamo gotovog novca uza se. Bilo je to loše vrijeme za prodavanje. Trgovac kome sam otišao ponudio je veoma malo. Odbio sam i zatražio da mi vrati crtež. Nije mi ga dao.

'Vi niste Francuz?' upitao je. 'Kakve to ima veze sa crtežom', odvratio sam. 'Policija...', odgovorio je neodređeno. 'Zaplijenit će — niste li izbjeglica? Bolje da što prije prodate!' 'Vratite mi crtež', rekao sam. 'Ja vam želim dobro. U stvari, čak sam i obavezan da prijavim ...', izjasnio se on. 'Prijavite!' rekao sam.

Htio je da sazna moje ime. Bilo mi je dosta te komedije. Obišao sam sto i posegao za crtežom. Čvrsto ga je držao. 'Ako se pocijepa, izbit ću vam sve zube', rekao sam. 'Dodat ću još pet stotina franaka', rekao je. 'Puštajte!' uzviknuo sam i podigao pesnicu. Pustio je. Pošao sam k vratima. 'Skleptat će vas policija!' prosiktao je za mnom. 'Svinjo švapska!'

Najzad sam prodao sliku jednom bogatom izbjeglici iz filmskog svijeta, koji je smatrao da je to sigurniji imetak nego novac. Posljednji crtež sam predao na čuvanje vlasniku hotela. Onda je došla policija. Njih dvojica. Dali su mi vremena da se oprostim sa Helenom. Stajala je preda mnom, blijeda, zažarenih očiju. 'To nije moguće', rekla je.

'Ipak', odgovorio sam. 'Moguće je. I po tebe će doći. Bolje je da zadržimo svoje pasoše.'

'Zaista je bolje', rekao je jedan policajac na dobrom njemačkom.

'Hvala', odgovorio sam. 'Mogu li nasamo da se oprostim?'

Policajac je pogledao ka vratima. 'Da sam htio da pobjegnem, mogao sam to danima ranije da uradim', rekao sam.

Klimnuo je glavom. Otišao sam s Helenom u njenu sobu. 'Drugačije je kad se stvarno dogodi nego kad se o tome unaprijed priča. Zar ne?' rekao sam zagrlivši je.

Oslobodila se. 'Kako mogu da dođem do tebe?'

Porazgovarali smo o onom uobičajenom. Imali smo dvije adrese: hotel i jednog Francuza. Policajac je zakucao na vrata. Otvorio sam ih. 'Ponesite jedan

- Noć u Lisabonu

129 pokrivač', rekao je. To je samo za dan-dva. Ipak ponesite pokrivač i nešto za jelo'.

'Nemam nikakvog pokrivača.'

'Ja ću ti ga donijeti', rekla je Helen. Na brzinu je spakirala nešto za jelo. 'Je li zaista samo za dan-dva?' upitala je.

'Najviše', izjavio je policajac. 'Uzimanje ličnih podataka i tako nešto. C'est la guerre, Madame.'

Svare izvadi iz džepa cigaru i zapali je. „Neću vam dosađivati činjenicama koje su vam poznate — jeste li i vi bili u dvorani Lepine?"

Potvrdio sam glavom. Dvorana Lepine je bila velika prostorija u prefekturi u kojoj su se obično prikazivali stručni filmovi za policiju. Imala je nekoliko stotina sjedišta i jedno filmsko platno.

„Bio sam dva dana tamo", odgovorio sam. „Noću su nas odvodili na spavanje u neki podrum s ugljenom. Izgledali smo kao dimnjačari."

„Mi smo danima sjedili na poredanim stolicama", reče Svare. „Bili smo prljavi i ubrzo smo stvarno izgledali kao zločinci, kakvim su nas i smatrali. Tu mi se Georg naknadno osvetio. Doznao je našu adresu u prefekturi, pa se sad neko tamo raspitivao. A Georg nije ni najmanje krio da je u partiji — te su me sad kao nacističkog špijuna saslušavali četiri puta dnevno o mojim vezama s Georgom i Nacional-socijalističkom strankom. Isprva sam se smijao: bilo je apsurdno. Zatim sam primijetio da i apsurdnost može postati opasna. Nije sitnica kad čovjeka za vrijeme rata smatraju špijunom.

Svakog dana su pristizale nove grupe zaplašanih ljudi. Još od objave rata nije na frontu poginuo nijedan čovjek — ali je već nad svima lebdjela sablasna atmosfera umanjenog respekta prema životu i ličnosti koju rat kao kugu donosi sa sobom. Ljudi nisu više bili ljudi. Njih su već unaprijed kategorizirali po vojnim mjerilima: na vojnike, sposobne, nesposobne — i neprijatelje.

130

Trećeg dana sam sjedio iscrpen u dvorani Lepine. Neke od nas su odveli. Ostali su šapatom razgovarali, spavali ili jeli. To je bio ugodan život u poređenju sa njemačkim koncentracijskim logorima. Munuli bi nas rukom ili nogom jedino kad ne bismo dovoljno požurili pri izlaženju. Vlast je vlast. I policajac je policajac — u svakoj zemlji svijeta.

Bio sam veoma umoran od saslušavanja. Na po-dijumu su u jednom redu — u uniformi, s raskrečnim nogama i pod oružjem — sjedili naši stražari. Polutama, turobna dvorana, prljavo, prazno filmsko platno, i mi dolje: to je odjednom izgledalo kao simbol života u kome je čovjek suzan j ili stražar, u kome od njega samog zavisi kakav će fum gledati na praznom platnu — poučni film, komediju ili tragediju — i u kome je na kraju ipak uvijek ostajalo prazno platno. Uvijek će tu stajati, pomislio sam. Ništa se neće promijeniti. I jedinom ćemo iščeznuti — i niko neće primijetiti. Bio je to jedan od onih časova koji su vam poznati — kad nada ugasne."

Potvrdio sam glavom. „Čas samoubistva. Tišina što gasi čovjeka. Više se ne branimo i skoro slučajno i nesvjesno činimo posljednji korak."

Svare me pogleda. „Kao Hazenklefer?"

„Kao Sanc i Bauer. I još neki drugi čija imena više ne znam. Samoubistvo emigranta je beznadnost — ne očajanje."

„Vrata su se otvorila", nastavio je Svare, „i zajedno sa žutom svjetlošću iz hodnika ušla je Helen. Nosila je košaru preko ruke. Poznao sam je po načinu na koji je držala glavu i koračala. Prošla je sasvim blizu mene — i nije me vidjela. 'Helen!' rekao sam.

Okrenula se. Ustao sam. 'Sta su radili s vama?' upitala je gnjevno.

'Ništa naročito. Spavali smo u jednom podrumu za ugljen. Kako si došla ovamo?'

131r

L

'Uhapsili su me', odgovorila je skoro gordo. 'Kao i tebe. Nadala sam se da ću te ovdje naći.'

'Zašto su te uhapsili?'

'A zašto tebe?'

'Drže me za špijuna.'

'I mene.'

'Otkud znaš?'

'Maločas su me saslušali. Jedan mali čovjek sa napomađenom kosom koji miriše na puževe. Je li to taj koji je tebe saslušavao?'

'Ne znam. Ovdje sve miriše na puževe. Hvala bogu što si ponijela pokrivače sobom.'

'Ponijela sam što sam mogla.' Helen je otvorila košaru. Zazvečale su dvije boce, 'Konjak', rekla je.

'Nije vino. Od svega sam ponijela ono najvažnije. Dobijate li ovdje jelo?'

'Možemo da naručimo sendviče.'

Izvadila je konjak. 'Zapušači su već izvađeni', rekla je. 'Posljednja ljubaznost vlasnika hotela. Smatrao je da ovdje neće biti otpušača. Uzmi da popiješ!'

Otpio sam ogroman gutljaj pa sam joj vratio bocu. 'Imam čak i jednu čašu', rekla je. 'Održavat ćemo civilizaciju dokle god možemo.'

Napunila je čašu i ispila. 'Ti mirišeš na ljeto i slobodu', rekao sam. 'Kako je napolju?'

'Kao za vrijeme mira. Kavane su pune. Nebo je plavo.' Izvadila je jednu paštetu iz košare. 'Od restoratera', rekla je. 'Sa mnogo pozdrava i poslovicom: La guerre — merde! To je pileća pašteta. Imam i viljuške i jedan nož. Živjela civilizacija!'

Odjednom sam se raspoložio. Helen je bila tu, ništa nije bilo izgubljeno, rat još nije počeo, a možda je istina da će nas uskoro pustiti.

Slijedeće večeri smo znali da će nas razdvojiti. Mene će poslati u sabirni logor u Kolombu, Helenu u zatvor 'La petit Rocket'. Ništa nam ne bi koristilo kad bi nam povjerovali da smo vjenčani. Razdvajali su i bračne parove.

Noć smo presjedili u podrumu. Neko je donio nekoliko svijeća. Bilo nas je otprilike pedesetero.

Revnost kojom su hvatali antifašiste u jednoj anti-

fašističkoj zemlji nije bila bez ironije; čovjek bi skoro mogao pomisliti da je u Njemačkoj.

'Zašto nas razdvajaju?' upitala je Helen. 'Ne znam, Iz gluposti, ne iz okrutnosti.' 'Kad bi muškarc i žene bili u istom logoru, ne bi bilo ničeg drugog osim ljubomore i scena', poučio me jedan mali starac pored mene. 'Zato vas razdvajaju. C'est la guerre!'

Bila je to čudna noć. Glasovi su se postepeno stišavali. Prestao je plač dviju neutješnih žena; samo pokatkad, kad bi se probudile, zajecale bi i zatim bi ponovo utonule u san kao u crnu vunu koja ih guši. Svijeće su se postepeno gasile. Helen je spavala naslonjena na moje rame. Obgrlila me je u snu rukama oko vrata i kad bi se probudila, šaputala bi mi riječi koje su ponekad bile riječi djeteta, a onda riječi dragane — riječi koje se po danu ne govore i koje se u sređenom životu čak i noću rijetko kazuju.

To su bile riječi nevolje i rastanka, riječi tijela koje neće da se odvoji, riječi kože, krvi i tugovanja — što ne možemo ostati zajedno, što uvijek mora jedno prvo otići i što nas smrt svakog sekunda vuče za ruke. Kasnije je lagano skliznula niz moje grudi na moja koljena. Držao sam joj glavu u rukama i u svjetlosti posljednje svijeće promatrao kako diše. Čuo sam kako ljudi ustaju i kreću se pipajući između hrpa ugljena. Slaba svjetlost je titrala i ogromne sjenke su prelijetale unaokolo — kao da smo u nekoj sablasnoj džungli i da je Helen leopard koga čarobnjaci svojim činima gone i traže.

Onda se ugasila i posljednja svjetlost i ostala je samo zagušljiva tama puna hrkanja. Osjećao sam Helenu kako diše pod mojim rukama. Jednom se trgla sa slabim, tankim krikom. Tu sam', prošaptao sam. 'Ne boj se. Sve je kao i dosad.'

Ponovo je legla ljubeći mi ruke. 'Da, tu si', pro-šaptala je. 'Moraš uvijek tu da ostaneš.'

'Uvijek ću ostati', šapnuo sam. 'I ako nas za kratko vrijeme razdvoje, uvijek ću te ponovo pronaći.'

'Doći ćeš?' promrmljala je tonući ponovo u san.

132

133r

'Uvijek ću doći. Uvijek! Gdje god bila, naći ću te.'

'Dobro', uzdahnula je kao dijete i okrenula lice tako da je počivalo u mojoj ruci kao u nekoj zdjeli.

Mirno sam spavao i nisam spavao. S vremena na vrijeme sam osjećao njene usne na svojim prstima, a jednom ml se učinilo kao da osjećam suze. Ali ništa nisam rekao. Bilo je tamno; njen dah se mirno prelivao preko mojih ruku. Mnogo sam je volio, a mislim da je nikad nisam volio više nego u toj prljavoj noći. Sjedio sam sasvim mirno, i ljubav je rastapala moje biće.

Zatim je došlo jutro — ona štura rana si voća koja svemu oduzima boju i otkriva kostur pod kožom, i odjednom mi se učinilo kao da je Helen na samrti i da je moram probuditi i zadržati. Probudila se i otvorila jedno oko. 'Misliš li da bismo mogli dobiti vruću kavu i kifle?' upitala je,

'Pokušat ću da podmitim nekog stražara', rekao sam veoma sretan.

Helen je otvorila i drugo oko i posmatrala me. 'Sta se desilo?*' upitala je. "Izgledaš kao da smo dobili glavni zgoditak. Hoće li da nas puste na slobodu?'

'Ne', odgovorio sam. Samo sam ja samog sebe pustio na slobodu.'

Sanjivo je pokrenula glavu u mojim rukama. 'Ne možeš li jednom sam sebi dati mira neko vrijeme?'

'Mogu', rekao sam. 'Čak i za vrlo dugo vrijeme, mislim. Neću više imati mnogo prilike da sam donosim odluke. Ako tako hoćemo, i to je neka utjeha.'

'Sve je utjeha', odgovorila je Helen zijevajući •Sve je utjeha dok živimo, zar još to ne znaš? Misliš li da će nas strijeljati kao špijune?'

'Neće. Zatvorit će nas.'

'Da li zatvaraju i izbjeglice koje ne smatraju špijunima?'

'Da. Sve zatvaraju.'

Helen se upola uspravila. 'U čemu je onda razlika?'

'Možda prve lakše puštaju na slobodu?'

114

'To se još ne zna. Možda će prema nama bolje postupati baš zato što vjeruju da smo špijuni.'

'To je besmislica, Helen.'

Odmahnula je glavom. 'Nije to besmislica. To je iskustvo. Zar još ne znaš da je nevinost u našem vijeku grijeh koji se uvijek najteže kažnjava? Ah, ti što uvijek sanjaš o pravdi! Ima li još konjaka?'

'Konjaka i pašteta!'

'Daj mi i jedno i drugo', rekla je Helen. 'Neobičan doručak. Ali se bojim da nas još čeka život pun avantura!'

'Dobro je što to tako shvataš', odgovorio sam.

'To je jedini način da se shvati. Ako izuzmeš pojam pravde, onda nije ni najmanje teško shvatiti to kao avanturu! Ne nalaziš!'

Divan miris starog konjaka i dobre paštete obavio je Helenu kao neki pozdrav života. Jela je s velikim uživanjem.

'Nisam znao da će to biti tako jednostavno za tebe, rekao sam.

'Samo se ti ništa ne brini za mene', odgovorila je tražeći bijeli hljeb u svojoj košari. 'Ja ću se već snaći. Ženama nije pravda uvijek toliko važna.'

'Sta je važno?'

'Ovo.' Pokazala je na hljeb i bocu i paštetu. 'Jedi, ljubljene. Već ćemo se mi progurati. I poslije deset godina će to biti jedna velika avantura i uveče ćemo o njoj pričati svojim gostima toliko često da će svima dodijati. Jedi, ljubljene! Ono što sad pojedemo ne moramo poslije da vučemo.'"

„Neću vam dosadivati sa svim pojedinostima", rekao je Svare. „Pa i sami poznajete put emigranata. Ostao sam samo nekoliko dana u Kolombu. Helen je bila prebačena u 'Petit Raket.' Posljednjeg dana je u logor došao vlasnik našeg hotela. Vidio sam ga samo izdaleka. Nije bilo dozvoljeno razgovarati sa posjetiocima. Ostavio je jedan mali kolač i jednu veliku bocu konjaka. U kolaču sam pronašao cedulju: 135'Madam je zdrava i dobro raspoložena. Nije u opasnosti. Očekuje transport za ženski logor Riekro-sir-Mand. Pisma preko hotela. Madame est formidable! La guerre — merde alors!' — Unutra je bila savijena ceduljica sa Heleninim rukopisom: 'Ne brini, više nema nikakve opasnosti. Ostaje avantura. Do viđenja. Volim te.'

Uspjela je da probije nebrzičljivu blokadu. Kako

— nisam mogao zamisliti. Kasnije mi je pričala da je izjavila kako mora ići po isprave koje joj nedostaju. Poslali su je s jednim policajcem u hotel. Doturila je hotelijeru ceduljicu i došapnula mu kako će mi je poslati. Policajac je imao razumijevanja za ljubav, pa je prešao preko toga. Nije ponijela sobom nikakve dokumente, ali je zato ponijela parfem, konjak i jednu košaru sa jelom. Voljela je da jede. Kako je pri tome ostajala vitka — to mi je uvijek bilo neobjašnjivo.

Kad bih se, u vrijeme kad smo još bili slobodni, probudio i kad je ne bih našao pored sebe, dovoljno je bilo samo da odem tamo gdje smo držali namirnice

— tu bi na mjesecini, nježna i tanana kao silfida u bljedojoj svjetlosti, i sa osmijehom samozaborava glo-ckala neku ogromnu kost ili se do guše kljukala slatkišima koje je sklonila prethodne večeri. Uz to bi pila vino iz boce.

Bila je kao mačka koja noću ogladni. Pričala mi je da je, kad je bila uhapšena, pustila policajce da čekaju dok hotelijer ne ispeče paštetu koju je baš bio stavio u pećnicu. To je bila njena omiljena pašteta, pa je htjela da je ponese. Policajci su gundajućki kapitulirali pošto je jednostavno odbila da ranije pođe.

Slijedećeg dana smo bili prebačeni. U La Verne. Otpočela je beznadna i uzbuđljiva odiseja straha, komike, bjekstva, birokracije, očajanja i ljubavi."

„Kad ste ponovo našli svoju ženu?" upitao sam.

„Dugo je trajalo. Jeste li bili u La Verneu?"

„Nisam. Ali znam da je to bio najgori francuski logor."

Svare se osmjehnuo. „Sta je gore — to je uvijek pitanje stupnjevanja. Znae li priču o rakovima koji

136
su bačeni u lonac hladne vode da se skuhamu? Kad se voda ugrijala na pedeset stupnjeva, jadikovali su da ne mogu izdržati i kukali za divnim vremenom sa četrdeset stupnjeva — a kad je bilo šezdeset, kukali su za divnim vremenom kad je bilo pedeset — onda, kod sedamdeset, za vremenom kad je bilo šezdeset — i tako dalje — stvar je stupnjeva, ako se tako uzme. La Verne je bio bolji od ma kog njemačkog koncentracionog logora!"

„Glavno je ostati živ, zar ne?" upitao sam.

„Baš o tome ne bih sad želio da govorim", odgovorio je Svare.

Klimnuo sam glavom.

„Ubrzo je zahladnilo“, rekao je on. „A mi nismo imali ugljena, niti dovoljno pokrivača. Nevolje su uvijek teže kad se čovjek mrzne, zar ne?“

„Izgleda teže.“

„To je isto kad se proživljuje“, rekao je Svare. „Neću vam dosađivati opisivanjem zime u logoru. Da smo Helen i ja izjavili da smo nacisti — bolje bismo prošli. Bili bismo prebačeni u specijalni logor. Dok smo mi gladovali i dobijali prolive, u novinama smo gledali fotografije interniranih njemačkih zarobljenika — oni su imali noževe i viljuške, stolice i stolove, pokrivače, pa čak i vlastitu trpezariju. Listovi su se ponosili time kako se pristojno postupa s neprijateljima. S nama se nije moralo oprezno postupati — mi nismo bili opasni.“

Privikao sam se. Isključio sam pojam pravde, kao što mi je Helen savjetovala. To me je spasilo. Iz večera u veče sam poslije rada sjedio u svom dijelu barake — imao sam nešto slame, pola metra širine, dva metra dužine — i trenirao sam se da to vrijeme smatram kao neki prijelaz koji nema ničeg zajedničkog s mojim bićem. Događaji se zbivaju; imao sam na njih da reagiram kao neka dovitljiva životinja. Jad je ubijao isto onako kao dizenterija. Pravda je bila luksuz za mirna vremena.“

„Vjerovali ste stvarno u to?“ upitao sam.

„Ne“, odgovori Svare. „Samo sam se zavaravao. Iz časa u čas. Bila je to mala pravda kojom saro

13Tr

morao da se zavaravam. Ne velika. Čovjek je morao da se zavarava malom, svakodnevnom, da ne bi u svom ogorčenju izgubio onu veliku.“

„Vjerujete u veliku?“

Svare se zagleda u mene. „Zar još možete da pitate! Sve što pričam nije ništa drugo nego to! Zar bismo inače postojali? A mora se postojati!“ On se naže k meni. „Znate li šta ostaje?“ prošaptao je. „Sreća! Samo sreća! Ne nesreća!“

„Ne?“ upitao sam. Na licu mu se ponovo ukazao onaj fanatični izraz, „Nisam znao da nešto ostaje“, rekao sam.

„Sreća“, odgovori Svare. „Ali to su samo riječi. Sreća, nesreća — sve je to tako zbrkano“, izjavi on odjednom kao neko dijete i zagleda se preda se u sto.

„Znači da ste živjeli kao neka dovitljiva životinja?“ upitao sam.

„Tako sam živio dok nije stiglo prvo pismo od Helene“, reče Svare. „Došlo je dva mjeseca kasnije na adresu našega hotelijera u Parizu. Bilo je kao kad se u nekoj mračnoj prostoriji otvori prozor. Život je na drugoj strani, ali je tu.“

Pisma su stizala neredovno: ponekad nedjeljama nijedno, a onda dva ili tri odjednom. Pisala je da je dobro, da radi u kuhinji, a kasnije u kantini. Istovremeno je iz tih pisama počelo da me gleda jedno drugo lice. U kojoj mjeri je to trebalo pripisati odsutnosti, mojim vlastitim željama i obmanama mašte — to ne znam.

Vi znate koliko se sve uveličava, skoro do nestvarnog, kad je čovjek zatvoren nema ništa osim nekoliko pisama. Jedna nenamjerna rečenica koja, napisana pod drugim okolnostima, ne bi ništa značila, može postati munja koja čovjeku razara život — a isto tako mu može druga nedjeljama zračiti toplinom, mada je bila isto tako nenamjerna kao i prva. Mjesecima prevrćemo po nečemu što je onaj drugi već zaboravio kad je zalijepio pismo. Jednom je stigla i jedna fotografija. Helen je stajala pred svojom ba-

rakom s još nekom ženom i jednim čovjekom. Pisala je da su to Francuzi koji pripadaju, osoblju logora.“

Svare me pogleda. „Kako sam proučavao lice tog čovjeka! Zbog toga sam od jednog urara posudio lupu. Nisam shvatio zašto mi je Helen poslala tu sliku. Je li vam poznato tako nešto?“

„Svakome je poznato“, odgovorio sam. „Zatvorenička psihoza nije nikakav usamljen slučaj.“

Vlasnik krčme pride s računom. Bili smo jedini gosti. „Možemo li negdje još sjediti?“ upita Svare.

Vlasnik nam pomenu jedan lokal i opisa nam put do njega. „Ima tamo i ženskih“, reče. „Nisu skupe ...“

„Nema ništa drugo?“

„Ja ne znam ništa drugo.“ Čovjek je obukao svoj kaput. „Ako hoćete, otpratit ću vas. Sad sam slabodan.“

„Može li se tamo i bez žena sjediti?“

„Bez žena?“ Vlasnik nas pogleda ne shvatajući. Zatim mu preko lica preletje brz osmijeh. „Shvatam! Naravno, gospodo. Ali tamo su same žene.“

Gledao je za nama dok smo izlazili na ulicu. Bilo je divno, sasvim rano jutro. Sunce još nije bilo izašlo, ali je miris soli postao jači. Sve svjetlosti su sad bile ugašene. Nekoliko uličica dalje kloparala su nevidljivo neka kola, ribarski čamci su kao žute i crvene vodene ruže cvjetali na nemirnom Tajui, a dolje je, sad blijed i miran, ležao brod, Noina lađa, posljednja nada, i mi smo silazili k njoj.

Lokal je bio prilično sumoran ćumez. Nekolik« nedotjeranih i gojaznih žena igralo je karte i pušilo. Učinile su jedan bezvoljan pokušaj, pa su nas onda ostavile na miru. Pogledao sam na sat. Svare je to primijetio. „Neće još dugo trajati“, rekao je. »A konzulati se ne otvaraju prije devet.“

Znao sam to isto kao i on. Ali on nije znao da slušanje i pričanje nisu jedno isto.

138

1291

„Jedna godina izgleda kao beskonačno dugo vrijeme“, reče Svare. „A onda nam odjednom ne izgleda tako dugo. Pokušao sam da pobjegnem u januaru, kad su nas poslali na vanjske radove.“

Našli su me poslije dva dana, poručnik K. me je udario korbačem po licu, pa su me na tri nedjelje strpali u samicu, na hljeb i vodu. Prilikom drugog pokušaja odmah su me uhvatili. Onda sam odustao; ionako je bilo skoro nemoguće opstati bez karata za snabdijevanje i isprava. Svaki žandarm je mogao da sklepta čovjeka. A put do Riekroa je bio dug.

To se promijenilo kad je rat stvarno počeo i završio se četiri nedjelje kasnije. Nalazili smo se u ne-okupiranoj zoni, ali se govorilo da će logore kontrolirati jedna komisija Gestapoa. Poznata vam je panika koja je poslije toga izbila?“

„Da“, rekoh. „Panika, samoubistva, predstave da nas prije toga puste i aljkavost birokracije, koja je to često sprečavala. Ne uvijek. Bilo je logora u kojima je komandant bio razuman i na vlastitu odgovornost pustio emigrante da se rasture. Neke od njih su kasnije uhvatili u Marseju ili na granici.“

„U Marseju! Tu smo već imali otrov“, odgovori Svare. „Male ampule. One su davale čovjeku fatalistički mir. Prodao mi ih je neko u logoru. Dvije ampule. Nisam tačno znao šta je to bilo, ali sam mu vjerovao da čovjek brzo i skoro bezbolno umre kad ih uzme.“

Bili smo poredani kao golubovi za gađanje. Poraz je došao suviše iznenadno. Niko nije to očekivao.

Nismo znali da Engleska neće zaključiti mir. Jedino smo vidjeli da je sve izgubljeno.“

„Čudna je to stvar — beznadnost“, produžio je Svare. „Kad se izbjegne samoubistvo — a ono se skoro uvijek izbjegne! Ponekad zapadnemo u nešto što pomorci opisuju kod tajfuna: u potpunu tišinu, usred jezgra vrtloga. Predajemo se — postajemo kao bubu

140

što se pretvara da je mrtva. Ali nismo mrtvi. Samo smo se odrekli svakog drugog napora osim da sačuvamo goli život — da bismo ga sačuvali. Pretvorili smo se u budnu, usredsređenu krajnju pasivnost.

Nemamo ništa više da rasipamo. Nema više straha, nema očajanja — oni su bili luksuz koji ne smijemo sebi dozvoliti. Nismo ništa više osim oko i olabav-ljena, sasvim pasivna pripravnost. Čovjeka prožima neka čudna, spokojna jasnoća. Tih dana sam se osjećao kao indijski jogi, koji također odbacuje sve što je povezano s njegovim svjesnim bićem da bi...“ Svare zastade.

„Tražio boga?“ upitao sam.

„Našao boga. Pa uvijek ga tražimo. Ali to je kao kad bismo htjeli da plivamo pa skočimo u vodu sa puno odijela, opreme i prtljaga. Moramo goli da budemo. Tako goli kao ja u onoj noći kad sam napustio sigurnu tuđinu da bih se vratio u opasni zavičaj, kad sam preplivao Rajnu kao rijeku sudbine — uzan, mjesečinom obasjan djelić života.“

Tada sam često mislio na tu noć. Ali nisam osjećao nikakvo kajanje. I nisam postajao slabiji misleći na to — postajao sam jači. Učinio sam ono što je moj život zahtijevao. Nisam pretrpio neuspjeh. Stekao sam drugi, s neba pali život i Helenu, i što me je očajanje ponekad pohodilo u snu, to je bilo samo stoga što je postojalo i ono drugo. Pariz, Helen i ono nedokučivo osjećanje da nisam sam. Negdje je živjela Helen, možda s nekim drugim čovjekom — ali je živjela. Koliko strahovito mnogo to može da bude u jednom vremenu kad nečiji život znači manje nego mrav pod nogom!“

Svare je zašutio. „Jeste li našli boga?“ upitao sam. Bilo je to grubo pitanje, ali mi je odjednom postalo tako značajno da sam ga morao postaviti.

„Ne, nisam ga našao. A što bismo s time i počeli da smo ga našli? Nismo više bili ljudi. Ali mi smo ljudi, izbjeglice, u potrazi za izgubljenom domovinom, svi, svi, ne samo vi i ja — i naši gonitelji i mučitelji.“

141, „U to je teško vjerovati“, odgovorio sam, „I kad bi tako bilo, ne bih vjerovao. To bi oduzelo zube pravdi i osvete.“

„Pravdi i osvete.“ Svare se odjednom nasmija. Tako iznenada da sam se trgao. „Kombinacija našin protivnika“, reče Svare.

„Znam to. Ali nisam toliko prečišćen da bih uvrstio i praštanje.“

„Razumijevanje“, reče Svare. „Ne praštanje.“

„Još gore“, odgovorio sam.

„Ja nisam imao ni vremena ni snage za tako nešto“, objasni Svare. „Osveta! Ona mnogo proždire. Ne bih znao šta s njom da počnem. Bio sam suviše duboko dolje. Nisam više mislio na osvetu — mislio sam na ono što volim. Krug se zatvorio. Ne razumijete? Bila je to ona situacija na rijeci. Ponovila se. I ponovo je sve zavisilo samo od mene.“

Osmjehnuo se. „Možda sam to uobražavao. Ne znam. Danas mi ponekad tako izgleda. Danas, kad uopće više ne zavisi od mene.

Kad to stanje dođe, čovjek skoro ništa ne može da učini. A nije ni potrebno. Stvari se dešavaju same od sebe. Iz komične izoliranosti čovjeka vraćamo se pod bezimenu zakon zbiljanja. I jedino što treba, to je: da budemo spremni da pođemo kad nas dodirne nevidljiva ruka. Treba samo slijediti. Dok god ne pitamo, zaštićeni smo. Vjerojatno mislite da govorim mistične besmislice?"

Odmahnuo sam glavom. „I ja to poznajem. To čovjek iskusi i u trenucima velike opasnosti."

„Uradio sam ono što je nemoguće", reče Svare. „Izgledalo je kao nešto najprirodnije na svijetu. Spakirao sam ono malo svojih stvari i zaputio se jednog dana, u punoj svjetlosti vedrog jutra, ka velikoj kapiji ... izjavio stražarima da sam otpušten... posegao u džep, dao novac obojici vojnika i rekao im da popiju koju u moje zdravlje!

To su bili vojnici, a ne mobilna garda. Izgledalo je tako isključeno da neko može biti toliko drzak i bez dozvole javno napustiti logor, da dva uniformi-

142

rana seljačeta, onako iznenađena, nisu ni pomišljali da mi zatraže otpusnicu.

Lagano sam pošao bijelom cestom. Nisam potrčao, mada mi se već poslije dvadeset koraka učinilo da se logorska kapija iza mene pretvara u zmajevu ralje koje su se razjapile na mene. Mirno sam stavio u džep pasoš pokojnog Svarca, kojim sam nehajno mahnuo tamo-amo pred očima stražara, i pošao dalje. Mirisalo je na ružmarin i majčinu dušicu. Bio je to miris slobode.

Malo poslije sam se pretvarao kao da imam da privežem nešto na cipeli. Sagnuo sam se i pri tom pogledao unazad. Cesta je bila prazna. Pošao sam brže.

Nisam imao nijednu od mnogobrojnih isprava, koje su se u to vrijeme tražile. Govorio sam donekle francuski, pa sam se nadao da će me držati za Francuza.

Došao sam do jedne male gostionice, koja je imala baštu s nekoliko stolova, a pozadi povrtnjak sa povrćem i voćkama. Odaja je bila popločana kamenom i mirisala je na staro vino, svjež hljeb i kavu. Posluživala me je jedna djevojka bosih nogu. Prostrla je stomjak s bijelo-crvenim kockama i stavila vrč, šalicu, tanjur, med i kifle. Bio je to besprimjeran luksuz.

Napolju, iza prašnjave živice, navirao je i prov lazio razbijeni svijet. Ovdje, u hladovini drveća, održavao se jedan ustreptali kutak mira sa zujanjem pčela i zlatnom svjetlošću poznog ljeta.

Na stanici je stajao žandarm. Pošao sam natrag. Mada nisam vjerovao da se već saznalo za moje bjekstvo, ipak sam riješio da se klonim željeznice. Dok smo tu, žao im je i onog komada hljeba što nam daju, ali ništa nije skupo kad nas treba ponovo uhvatiti: za to se mobiliziraju čitave čete...

Htio sam u Riekro, i nisam htio ništa drugo. Htio sam Heleni. To nije bila nikakva pretjerana sentimentalnost niti podređenost. To čak nisam osjetio ja, nego je nešto što je prije mene postojalo odlučilo da tako treba biti i opredijelilo me tamo kao magnetnu iglu. Činilo mi se kao nešto tako prirodno da se uopće nisam dvoumio. Nije bilo ni potrebno da objašnjavam sebi. To pokušavam tek sad kad pričam. To uspijevam najbolje ako shvatim da je moj život tada u stvari bio otpisan. Ali sam baš iz toga crpao neku neobičnu slobodu. A iz te slobode je poticalo gotovo mjesečarski sigurno djelovanje. Odjednom sam imao u rukama komad poklonjenog vremena; trebalo je da ga utrošim na ono što mi je najdraže. Ali to nisam bio ja — sa sobom sam raskrstio. To je bila Helen. I k njoj sam htio, najkraćom linijom, kao što ptica leti.

Našao sam neki kamion koji me je poveo djelić puta. Vozač je psovao rat, Nijemce, francusku vladu, američku vladu i boga, ali je podijelio sa mnom svoj ručak prije nego što sam sišao. Produžio sam cestom jedan sat dok nisam stigao do slijedeće željezničke stanice. Pošto sam naučio da čovjek ne treba da se krije ako neće da postane sumnjiv, zatražio sam kartu prve klase do slijedećeg mjesta.

Službenik je oklijevao. Predviđao sam da će zatražiti isprave, pa sam ga preduhitrio obrecnuvši se na njega. Zbunio se, izgubio sigurnost i dao mi kartu. Otišao sam u kavanu i čekao tamo na polazak vlaka, koji je, zakasnivši jedan sat, najzad stigao.

Uspio sam da za tri dana dođem u Riekro. Na jednog žandarma koji me je zaustavio razvikao sam se na njemačkom poturivši mu Svarcov pasoš pod nos. Ustuknuo je preplašen i bio je zadovoljan što sam ga ostavio na miru. Austrija je pripadala Njemačkoj, a njemački pasoš je djelovao kao posjetnica Gestapoa. Čudno je bilo šta se sve moglo postići dokumentom pokojnog Svarca. Poznajete li logor Riekro?"

„Ne", odgovorio sam. „Znam samo da je bolji nego La Verne."

144

„To je logor za žene. Manji nego Ger. Čovjek se mora popeti uz jedno brdo, između metlica, smilja, ružmarina i šumaraka. Stigao sam po podne. Logor je bio ograđen žicom, ali nije ostavljao onako turoban utisak kao La Verne. Skoro sve žene su imale šarene marame na glavi u vidu neke vrste turbana i nosile su šarene haljine; djelovalo je gotovo veselo. Opazio sam to još iz šume.

Odjednom sa mpostao malodiusan. Očekivao sam turobnost u koju ću prodrijeti kao neki Don Kihot, a sad je izgledalo kao da ovdje uopće nisam potreban. Logor je ostavljao utisak kao da je dovoljan sam sebi. Ako je Helen tu, onda me je odavno zaboravila.

U suton se jedna žena približila ogradi. Onda ih je došlo više. Ubrzo ih je bilo mnogo. Mirno su stajale i jedva da su među sobom razgovarale. Kroz žicu su gledale očima koje ništa ne vide. Ono što su htjele da vide nije bilo tu — sloboda. Nebo je postalo ljubičasto, sjenke su se prikradale iz doline i tu i tamo su se pojavljivale svjetlosti. Žene su se pretvorile u sjenke koje su izgubile svoje boje, pa čak i svoju tjelesnost. Blijeda bezoblična lica lebdjela su u nepravilnom nizu iznad plosnatih, crnih silueta iza žice. Onda se niz prorijedio. Trenutak očajanja je prošao. U logoru su ga nazivali 'trenutak sjećanja', kako sam kasnije saznao.

Jedna žena je stajala sasvim uz žičanu ogradu. Oprezno sam se približio. 'Nemojte se uplašiti', rekao sam na francuskom.

'Uplašiti?' rekla je poslije male pauze. 'Od čega?'

'Htio bih nešto da vas zamolim.'

'Nemaš šta da moliš, svinjo jedna', odgovorila je. 'Zar nema ničeg drugog u vašim sumanutim kostima?'

Iznenadeno sam je pogledao. 'Šta mislite time?'

'Ne pravi se luđi nego što jesi! Idi do đavola!'

Shvatio sam šta je mislila. 'Varate se', rekao sam. 'Moram da govorim s jednom ženom koja je tu u logoru!'

tO Noć u Lisabonu

145'Svi vi to morate! Zašto s jednom? Zašto ne sa dvije? Ili sa svima?'

'Slušajte!' rekao sam. 'Moja žena je tu. Moram da govorim sa svojom ženom!'

'I ti?' Žena se nasmijala. Nije izgledalo da je ljuta, samo umorna. 'Neki novi trik! Svake nedjelje vam padne nešto drugo na pamet!'

'Ja sam ovdje prvi put!'

'Onda si prilično nasrtljiv. Idi do đavola!'

'Ta saslušajte me', rekao sam na njemačkom. 'Želio bih da obavijestite jednu ženu u logoru da sam ovdje. Ja sam Nijemac. Bio sam i sam zatvoren! U La Verneu!'

'Gle ti njega', rekla je žena mirno. 'I njemački zna. Prokleti Alzašanin! Pa zar nemate baš nikakvih osjećanja, svinje jedne? Zar ne vidite šta radite? Ostavite nas na miru! Ostavite nas na miru!' rekla je glasno i grubo. 'Zatvorili ste nas, zar to nije dovoljno? Ostavite nas na miru!' vrisnula je.

Noć sam proveo u šumi. Nisam znao kuda bih. Ležao sam između stabala i promatrao kako se mjesec penje iznad predjela, blijed kao bijelo zlato i već sa maglom i isparenjima i svježinom jeseni. Ujutru sam ponovo sišao dolje. Našao sam nekog koji je za moje odijelo dao plavi monterski kombinezon. Vratio sam se u logor. Stražarima sam rekao da moram da pregledam električno osvjetljenje. Prilično dobro sam govorio francuski, pa su me pustili unutra ne raspitujući se dalje. A ko bi i ulazio dobrovoljno u logor za interniroe?

Oprezno sam krstario logorskim ulicama. Žene su stanovale kao u nekim velikim sanducima koji su bili pregrađeni zavjesama. Barake su imale donji i gornji sprat. Sredinom je išao hodnik, a sa obje strane su bile zavjese. Išao sam kroz polumračne barake, a žene su prestajale da rade i gledale za mnom. 'Vijesti?' upitala me je jedna.

'Da — za jednu ženu koja se zove Helen.'

Žena se zamislila. Prišla je još jedna. 'Da nije to ona nacistička profuknjača što radi u kantini?' upitala je. 'Ona što se vucara sa poručnikom?'

'Ona nema nikakve veze sa nacistima', rekao sam.

'Ni ona u kantini nema', odgovorila je prva žena. 'Ako je to ona. Mislim da se zove Helen.'

'Jesu li ovdje nacisti?' upitao sam.

'Naravno. Ovdje je pravi vašar. Gdje su sad nacisti tamo napolju? Dokle su stigli?'

'Nisam nijednog vidio.'

'Komisija Kunt! Jeste li tamo dolje čuli nešto o tome?'

'Nisam.'

'Ona treba da dođe. Ali i Gestapo. Ništa niste čuli?'

'Ništa od juče.'

'Od koga je poruka za Helenu Svare?'

Oklijevao sam. 'Od njenog muža. Na slobodi je.'

Druga žena se nasmijala. 'Taj ima da se načudi!'

'Može li se otići u kantine?' upitao sam.

'Zašto da ne? Vi niste Francuz?'

'Alzašanin.'

'Bojite se?' upitala je druga žena. 'Zašto? Morate nešto da krijete?'

'Postoji li danas iko koji nema ništa da krije?' uzvratilo sam. 'U ovom prokletom vijeku kulture i napretka u ubijanju?'

'Sasvim ste tačno rekli', odgovorila je prva žena. Druga nije ništa rekla. Motrila me je kao da sam špijun. Njen parfem koji je nametljivo mirisao na đurđice obavijao ju je kao neki oblak.

'Hvala', rekao sam. 'Gdje je kantina?'

Prva žena mi je opisala put. Prošao sam kroz polutamu baraku kao da trčim kroz šibu. S obje strane su se pomaljale lica i ispitivačke oči. Zatim je došla ulica, sunce i onaj umorni miris sužanjstva koji prekriva sve logore kao neka siva glazura.

Bio sam kao slijep. Nikad još nisam mislio na Heleninu vjernost ili nevjernost. To je bilo suviše sporedno, suviše beznačajno. Ali sam sad stajao među

146

10«

147 njenim drugaricama. Prethodne večeri sam ih vidio kraj ograde, a sad sam ih ponovo vidio — gladne žene, već mjesecima same —

Pošao sam ka kantini. Jedna blijeda žena sa crvenom kosom stajala je tu među drugima koje su kupovale namirnice. 'A šta vi hoćete?' upitala je.

Zatvorio sam oči i učinio jedan pokret glavom. Onda sam se sklonio. Ona je hitro prešla pogledom preko svojih mušterija. 'Za pet minuta', prošaptala je. 'Dobre ili rđave?'

Shvatio sam da pita donosim li dobre ili rđave vijesti. Podigao sam ramena. 'Dobre', rekao sam i izašao.

Malo kasnije je žena izašla i mahnula mi. 'Moramo da budemo oprezni', rekla je. 'Za koga imate poruku?'

'Za Helen. Je li ona ovdje?'

'Zašto?'

Zašutio sam. Vidio sam joj pjege na nosu i nemirne oči. 'Da li ona radi u kantini?' upitao sam.

'Šta vi hoćete?' uzvratila je 'Obavještenje? I to monter? Za koga?'

'Za njenog muža.'

'Prošli put se neko isto tako raspitivao za jednu drugu ženu', rekla je žena. 'Poslije tri dana je bila odvedena. Dogovorile smo se da nam pošalje poruku ako je dobro prošlo. Nikad nismo dobili nikakvu poruku, monteru,*

'Ja sam njen muž', rekao sam.

'A ja sam Greta Garbo', rekla je žena.

'Zašto bih inače pitao?'

'Za Helenu Svare su se često raspitivali', rekla je žena. 'Čudnovati ljudi. Hoćete li da znate istinu?'

Helen Svare je mrtva. Umrula je prije dvije nedjelje. Eto vam istine. Mislila sam da-donosite vijesti spolja.'

'Mrtva je?'

'Mrtva. A sad me ostavite na miru.'

'Nije mrtva', rekao sam "U barakama to bolje znaju.'

'U barakama se mnogo priča. Sad odlazite!'

148

Pogledao sam crvenokosu ženu, "Hoćete li da joj predate jedno pismo? Idem — ali bih htio da ostavim jedno pismo.'

'Zašto?'

'Jedno pismo ne znači ništa. Ne ubija i ne odaje.'

'Istina?' rekla je žena.

'Možete li mi prodati komad papira i olovku?'

"Tu vam je i jedno i drugo', rekla je žena i pokazala na stočić. 'Zašto hoćete da pišete jednoj pokojnici?'

'Zato što se to danas često događa.'

Napisao sam na jednoj cedulji: 'Helen, ovdje sam. Napolju. Večeras. Kod ograde. Čekam.'

Nisam zalijepio pismo. 'Hoćete li joj predati?' upitao sam ženu.

'Danas ima mnogo luđaka', odgovorila je.

'Da ili ne?'

Pročitala je pismo koje sam joj pružio. "Da ili ne?" ponovio sam.

'Ne', rekla je.

Stavio sam pismo na sto. 'Bar ga nemojte uništiti', rekao sam.

Nije ništa odgovorila. 'Vratit ću se i ubiti vas ako spriječite da ovo pismo dođe u ruke moje žene', rekao sam odjednom i protiv svoje volje.

'Imate li još nešto?' upitala je žena promatrajući ine upalim, zelenim očima na iznurenom licu.

Odmahnuo sam glavom i pošao k vratima. 'Ona nije ovdje?' upitao sam i okrenuo se još jednom. Žena me je promatrala i nije odgovorila. 'Zadržat ću se još deset minuta u logoru', rekao sam. 'Doći ću još jednom da pitam.'

Pošao sam logorskom ulicom. Nisam ništa vjerovao onoj ženi. Znao sam samo da moram izvjesno vrijeme pričekati i zatim se vratiti u kantinu da potražim Helenu. Mistični ogrtač nevidljive zaštite od jednom me je napustio. Osjetio sam se golim i bespomoćnim, pa sam se morao sakriti. Nasumice sam ušao na jedna vrata. 'Šta tražite?' upitala me je jedna žena.

149'Treba da pregledam električnu instalaciju. Je li ovdje neki kvar?' rekao je neko pred mene, a taj neko bio sam ja sam.

'Ovdje nije nikakav kvar. Ali ovdje nikad ništa nije kako treba.'

Vidio sam da žena nosi neku vrstu bijele bluze. 'Je li ovo bolnica?' upitao sam.

'Ovdje je ambulanta. Jesu li vas uputili ovamo?'

'Poslala me je moja firma odozdo. Treba da se pregledaju električne instalacije.'

'Pregledajte šta hoćete', rekla je žena.

Naišao je jedan čovjek u uniformi. 'U čemu je stvar?'

Žena u bijeloj bluzi mu je objasnila. Promatrao sam čovjeka. Učinilo mi se da ga odnekud poznajem.

'Elektrika', rekao je on. 'Više medicine i vitamina bilo bi bolje.' Bacio je svoju kapu na sto i izašao.

Odjednom sam osjetio da moram brzo napustiti logor. Negdje je vrebala opasnost.

'Ovdje je sve u redu', rekao sam ženi u bijelom. 'Ko je to bio?'

'Liječnik, ko bi drugi? Pa drugi ni o čemu ne vode brigu!'

'Imate li mnogo bolesnika?'

'Dosta.'

'A mrtvih?'

Pogledala me je. 'Zašto hoćete to da znate?'

'Onako samo', odgovorio sam. 'Zašto su ovdje svi tako nepovjerljivi?'

'Onako samo', ponovila je žena. 'Iz kaprica, vi bezazleni anđele što imate domovinu i pasoš! Ne. Već četiri nedjelje nismo imali mrtvih. Ali smo ih dosta imali. A neki su mrtvi — mada još žive.'

To posljednje nisam više čuo. Prije četiri nedjelje sam još primio jedno pismo od Helene. Morala je, dakle, još biti tu. 'Hvala', rekao sam.

'Šta ima tu da se zahvaljuje', rekla je žena gorko. 'Bolje da zahvalite bogu što su vam roditelji dali domovinu koju možete da volite, pa i kad je nesretna i u svojoj nesreći zatvara ome još nesretnije da bi ih
150

stavila na raspolaganje zvijerima — onim istim zvijerima koje su unesrećile vašu zemlju. Strašna gorka ironija u doba u kome se od ironije ne smije nego umire... A sad dajte još svjetlosti', dodala je i pokazala na nekoliko sijalica. 'Bilo bi bolje kad bi se ona pojavila u glavama!'

'Da li je ovdje već bila njemačka komisija?' upitao sam brzo.

'Sto hoćete to da znate?'

'Moram nekog da upozorim.'

'Koga?' upita žena uspravivši se. \$)• 'Helenu Svare', odgovorio sam.

Žena me je pogledala. 'Odakle?' upitala je zatim.

'Da li je poznajete?'

'Zašto?'

Ponovo se ispriječio zid nepovjerenja, koji sam tek kasnije razumio. 'Ja se zovem Svare', rekao sam.

'Možete li to da dokažete?'

Izvadio sam pasoš pokojnog Svarca.

'Njemački', rekla je žena. 'To sam i mislila. Zašto to radite?'

Izgubio sam strpljenje. 'Da bih se vidio sa svojom ženom. Ona je ovdje. Sama mi je pisala.'

'Imate li to pismo?'

'Nemam. Uništio sam ga kad sam pobjegao. Zašto se ovdje sve nešto krije?'

'To bih i ja željela da saznam', rekla je žena. 'Ali od vas.'

Vratio se liječnik. 'Jeste li potrebni ovdje?' upitao je ženu.

'Nisam.'

'Onda pođite sa mnom... Jeste li gotovi?' upitao je mene.

'Nisam još. Sutra ću ponovo doći.'

Vratio sam se u kantinu. Crvenokosa žena je stajala sa još dvije kraj jednog stola i prodavala im donje rublje. Čekao sam i osjećao kako moja sreća nestaje. Moram otići — ako još uopće namjeravam da izađem iz logora! Straža će se smijeniti, a novoj bih morao još jednom sve objašnjavati. Helenu nisam vidio. Crvenokosa žena je izbjegavala moj pogled. Odu-

151govlačila je cjenkanje. Onda su pridošle još neke žene; vidio sam jednog oficira koji je prošao ispred prozora. Napustio sam kantinu.

Stara straža je još bila na izlazu. Pustila me je da prođem. Išao sam i imao isto ono osjećanje kao u La Verneu: da će me pratiti kako bi me uhvatili. Oblio me je znoj.

Jedan stari kamion naišao je uz cestu. Nisam se mogao nigdje skloniti, pa sam i dalje išao ivicom ceste s pogledom prikovanim za zemlju. Kamion se zaustavio neposredno iza mene. Odupro sam se iskušanju da potrcim. Kamion se mogao lako okrenuti, a tada ne bih imao nikakvih izgleda. Za sobom sam čuo hitre korake. Neko je doviknuo: „Hej, monteru!”

Okrenuo sam se. Prišao mi je jedan stariji čovjek u uniformi. 'Razumijete li se nešto u motore?'

'Ne. Ja sam električar.'

'Možda i jeste upaljač. Hajde pogledajte.'

'Da, hajde pogledajte', rekao je tada šofer.

Digao sam pogled. To je bila Helen. Stajala je iza vojnika, promatrala me netremice i držala prst na ustima. Imala je na sebi hlače i džemper, i bila vrlo mršava.

'Hajde pogledajte', ponovila je i pustila me da prođem pored nje. 'Pazi!' promrmljala je. 'Pravi se kao da se razumiješ. Ništa se nije pokvarilo.'

Vojnik se klatario za nama. 'Odakle dolaziš?' prošaptala je Helen.

Otvorio sam škripavi poklopac motora. 'Pobjegao iz La Vernea. Kako te mogu naći?'

Nagnula se zajedno sa mnom nad motor. 'Kupu* jem za kantinu. Preksutra. Budi u selu! U prvaj kafani lijevo. Ujutru u devet.'

'A prije toga?'

'Hoće li to dugo trajati?' upitao je vojnik.

Helen je iz džepa na hlačama izvadila paklič cigareta i pružila mu. 'Još nekoliko minuta. Ništa važno.'

Vojnik je upalio svoju cigaretu i sjeo na ivicu ceste. 'Gdje?' upitao sam Helenu nagnut nad motorom. 'U šumi? Kod ograde? Juče sam bio tamo. Večeras?'

Oklijevala je jedan trenutak. 'Dobro. Večeras. Ne mogu prije devet.'

'Zašto ne možeš?'

'Onda druge odlaze. U devet. Inače prekosutra ujutru.'

'Inače sutra uveče u devet', rekao sam.

'Da. Budi oprezan!'

'Kakvi su ovdje žandarmi?'

Vojnik je prišao. 'Nije tako rđavo', rekla je Helen na francuskom. 'Ali se mora paziti, zar ne?'

'Pa stara su kola', odgovorio sam.

Vojnik se nasmijao. 'Nova imaju Švabe. I ministri. Gotovo?'

'Gotovo', rekla je Helen.

"Dobro što smo vas sreli", rekao je vojnik.

'U automobile se razumijem samo toliko da troše benzin.'

Popeo se na kamion. Helen za njim. Upalila je motor. Vjerojatno je sama isključila upaljač. Motor je radio: 'Hvala', rekla je i nagnula se sa sjedišta k meni. Usne su joj izgovarale nečujne riječi. 'Vi ste prvoklasan stručnjak', rekla je onda i krenula.

Stajao sam nekoliko sekundi u plavom dimu od ulja. Nisam skoro ništa osjećao. Onda sam polagano, dok sam automatski išao dalje, počeo da razmišljam, a sa mislima su naišli nemir i sjećanje na ono što sam čuo i tihi, treperavi, prodoran bol sumnje.

Ležao sam u šumi i čekao. Zid plača — kako je Helen nazvala žene koje su tiho i slijepo gledale u veće — bio se prorijedio. Postalo je mračno i vjetrovito. Posmatrao sam stupove ograde. Pretvorili su se u sjenke. I onda se između njih pojavila jedna nova, tamnija sjenka.

Mosefe!' prošaptala je Helen.

153'Tu sam!'

Prišao sam joj pipajući. 'Možeš li da izadeš?' upitao sam.

'Da. Kasnije. Kad sve odu. Pričekaj.'

Odšuljao sam se natrag u šumu, legao na zemlju i udisao jak miris mrtvog lišća. Oko mene je šuštalao kao da ka meni gamižu stotine špijuna. Oči su mi se sve više privikavale na mrak, i sad sam vidio Heleninu sjenku i neodređeno njeno blijedo lice. Lebdjela je kao neka crna biljka sa bijelim cvijetom u bodljikavoj žici. Nešto dalje sam ugledao još jednu ženu, koja je stajala kao i Helen, a zatim treću i četvrtu malo dalje — kao friz karijatida koje nose nebo tuge i nade.

Bilo je skoro neizdržljivo, pa sam skrenuo pogled. Kad sam ponovo tamo pogledao, one tri druge su bešumno nestale; vidio sam da se Helen sagnula i da vuče bodljikavu žicu. Hitro sam joj prišao. 'Razdvoj je', rekla je ona.

Stao sam na donju žicu i podigao gornju.

'Čekaj!' prošaptala je Helen.

Svukla je svoju bluzu i suknju i dodala mi kroz žicu. 'Rupe', rekla je. 'Ne smiju da se pocijepaju. Nemam druge.'

Osjetio sam toplu odjeću u svojim rukama. Helen se sagnula i oprezno se provukla kroz žicu. Ogrebla je rame. Krv je izbila iz kože kao veoma tanka, crna zmija.

'Možemo li da pobjegnemo?' upitao sam.

'Kuda?'

Nisam znao odgovor. Kuda? 'U Španjolsku', rekao sam. 'U Portugaliju. U Afriku.'

'Hodi', rekla je Helen. 'Hodi i nemoj o tome da govorimo.'

Ušla je ispred mene u šumu. Izgledala mi je strana i tajanstvena i veoma lijepa. Od Helene, moje žene, preostao je samo neki nagovještaj, tek dovoljan da je slatko i bolno poznam pod patinom prošlosti. Ali je zato sad tu bila uzbudljiva žena, gotovo

154

još bez imena, koja je sišla sa friza karijatida, okružena otuđenošću težom od dvadesetogodišnje otuđenosti u normalnom životu."

„Bila je to noć u kojoj smo malo govorili", nastavio je Svare. „Rasprostro sam svoj kaput, a kad je zahladilo, pokrili smo se Heleninom suknjom i bluzom i mojim džemperom. Helen je zaspala i ponovo se probudila. Jednom sam u polusnu imao osjećanje da plače. Zatim je opet bila puna plahe nježnosti i maženja koje kod nje nisam poznavao. Ništa je nisam pitao, niti sam joj išta pričao o onome što sam čuo u logoru.

Volio sam je mnogo — a ipak sam na neki čudno hladan način bio udaljen od nje. Sa nježnošću se mijesala tiha tuga. Bilo je kao da smo sasvim priljubljeni uz onaj drugi svijet, suviše daleko da bismo se ikad vratili, ikad prispjeli nekud, samo još bijeg i pri-ljubljenost i očajanje — baš to: očajanje!

'Zar ne bismo mogli pobjeći?' upitao sam još jednom prije nego što se Helen ponovo provukla natrag kroz bodljikavu žicu.

Nije odgovorila. Tek kad je bila na drugoj strani, prošaptala je: 'Ne mogu. Dođi opet! Dođi opet sutra uveče. Možeš li sutra uveče opet doći?'

'Ako me prije toga ne uhvate.'

Gledala me je netremice. 'Sto je nastalo od našeg života, Jozefe? Sta smo učinili da nam život postane ovakav?'

Dodavao sam joj njenu bluzu i suknju. 'Jesu li to tvoje najbolje haljine?' upitao sam.

Klimnula je glavom.

'Hvala ti što si ih obukla', rekao sam. 'Siguran sam da ću sutra uveče biti ovdje. Krit ću se u šumi!'

'Moraš jesti. Imaš li nešto?'

'Imam nešto. A možda u šumi ima jagoda. I pe-čuraka.'

155'Možeš li izdržati do sutra uveče? Onda ću nešto ponijeti.'

Obukla je suknju. Bila je široka i svijetloplava sa bijelim cvjetovima; navukla ju je i zakopčala kao da se priprema za neki okršaj. 'Volim te', rekla je očajnički. 'Volim te mnogo više nego što ikad možeš i naslutiti. Ne zaboravi to! Nikad!'

To je govorila gotovo svaki put prije nego što (bismo se rastali. U to vrijeme smo bili nezaštićena divljač za svakoga: za francuske žandarme, koji su iz nekog pomahnitalog osjećanja reda tragali za nama, kao i za Gestapo, koji je prodro u logor, iako se tvrdilo da je sa Petenovom vladom zaključen sporazum koji to zabranjuje. Nikad nismo znali ko će nas šče-pati — i svaki rastanak u jutru uvijek je bio posljednji. Stoga smo često govorili riječi kojih bismo se ranije pomalo stidjeli. Ili smo bili nijemi. Helen mi je donosila hljeba i voća, a ponekad komad kobasice ili sira. Više nisam imao smjelosti da siđem u varošicu i da tamo stanujem. Doduše, mogao sam pokušati sa svojim pasošem. Ali nisam htio da se izlažem opasnosti od kontrole. Smjestio sam se u šumi i sagradio sebi kolibu. Preko dana sam spavao ili čitao što mi je Helen donosila, i promatrao cestu iz jednog šibljaka. Helen mi je donosila vijesti i novosti.

Pri svemu tome bio je to skoro paničan život. Strah je s vremena na vrijeme navirao, gorak kao želučani sok. Ali je uvijek nanovo pobjeđivala navika da živim samo za taj trenutak. Vrijeme je bilo lijepo, a nebo noću obasuto zvijezdama. Helen je nabavila jedno šatorsko krilo na kome smo ležali i osluškivali šumove noći. 'Kako to da toliko možeš da ostaneš van logora?' upitao sam je jednom.

'Imam kao neko povjerljivo mjesto', odgovorila je poslije male pauze.

'Da li zato možeš da nabavljaš hranu za mene?' upitao sam.

156

'Nabavljam je u kantini. Tamo smijemo nešto da kupujemo dok god imamo novca i dok god nečeg ima.'

'Ne plašiš se da bi te neko mogao vidjeti ili odati?'

Osmjehnula se. 'Samo za tebe.'

Iduće večeri nije došla. Zid plača se rasuo, došuljao sam se bliže, barake su ležale crne u slaboj svjetlosti, čekao sam, ali ona nije došla. Preko dana sam ostao u šumi. Nisam znao šta joj se moglo dogoditi. Ponovo sam mislio na ono što sam čuo u logoru — i na neki čudno izopačen način to mi je za trenutak bilo utjeha. Sve je bolje nego da je bolesna ili transportirana ili mrtva.

Te tri mogućnosti su bile tako blizu jedna drugoj da su sve značile smrt, a naš život mi je izgledao tako bezizlazan da je sve zavisilo samo od jednog: ne izgubiti ga i iz vrtloga dospjeti u neki tihi zaliv, kao da bismo onda još mogli sve zaboravit i ponovo početi iznova.

Čovjek nikad ne može iznova početi, ne može, ni pored sve ljubavi, sveg sažaljenja, sve dobrote, sve nježnosti. Znao sam to, a nisam htio da vjerujem. Ležao sam u šumi i posmatrao titrave leševе šarenog lišća koje se odvajalo od grana. Saputao sam: 'Neka živi! Neka živi, a ja nikad neću pitati. Život jednog ljudskog bića je mnogo veći od zapleta u koje dospijeva! Neka živi... izgubljeni smo, ali neka još živi! Pa toliko želi da živi.' I ako mora biti bez mene, pa neka živi bez mene — ali neka živi!

Nije došla ni slijedeće noći. Ali sam zato uveče vidjeo dva automobila koja su cestom došla do logora. Prišuljao sam se u širokom luku i opazio uniforme. Nisam mogao vidjeti da li su uniforme ase-sovske ili Vermahta. Proveo sam jednu užasnu noć. Automobili su došli oko devet sati, a otišli su tek poslije jedan. S obzirom da su došli noću, bilo je skoro sigurno da su esesovci.

Kad su odlazili, nisam mogao vidjeti da li je poveden neko iz logora. Lutao sam po šumi, cestom i 157oko logora sve do jutra. Onda sam htio ponovo pokušati da uđem u logor kao monter, ali sam vidio da je straža udvostručena i da uz nju sjedi jedan civil sa spiskovima.

Izgledalo je kao da dan nema kraja. Kad sam po stoti put prolazio pored bodljikavih žica, odjednom sam opazio — na dvadesetak koraka od žice — jedan paket zavijen u novine. U njemu su bili komad hljeba, dvije jabuke i jedna ceduljica bez potpisa: večeras. Mora da ga je Helen dobacila.

Pojeo sam hljeb klečeći, toliko sam se odjednom osjetio slab. Onda sam otišao u svoju kolibu i zaspao. Po podne sam se probudio. Dan je bio vrlo vedar, ispunjen zlatnom svjetlošću kao vinom. Lišće je svake noći dobijalo jaču boju. Na toplom popodnevnom suncu koje je obasjavalo moj proplanak, bukve i jedna lipa bile su tako žute i crvene kao da ih je neki nevidljivi slikar pretvorio u buktinju dok sam ja spavao. To popodne sam dugo ležao nepomičan. Onda sam odjednom vidio kako u potpunoj tišini, bez ijed-nog daška, lišće na stotine polagano pada sa drveća kao da se pokorava nekoj mističnoj zapovijesti. Polagano je klizilo kroz kristalan zrak; nešto lišća je i na mene palo. U tom trenutku sam shvatio slobodu smrti i njenu ogromnu utjehu.

Znao sam, ne donoseći nikakvu odluku, da bih mogao učiniti kraj svom životu ako bi Helen umrla. Da ne moram ostati sam poslije nje i da je to ekvivalent koji nam je dat prema dimenzijama ljubavi što prevazilaze dimenzije ljudskog bića. I dok sam o tome mislio, — u jednom višem smislu, više nije bilo potrebno umrijeti.

Helen nije stajala u redu zida plača. Došla je tek kad su ostale otišle. Imala je na sebi par kratkih hlača i bluzu, i dodala mi je kroz žicu jednu bocu vina i paket. Tako neuobičajeno odjevena izgledala je vrlo mlada. 'Zapušač je izvučen', rekla je. 'Evo i čaše.'

158

Primijetio sam da joj je kosa podrezana; bila je kraća nego ranije. 'Sta se desilo?' upitao sam. 'Mislio sam da su te odveli ili da si na samrti, a ti dolaziš kao da si bila u nekom salonu za uljepšavanje. Jesu li te i manikirali?'

'To sam sama uradila.' Digla je ruke i nasmijala se. 'Daj da pijemo vino.'

'Sta se desilo? Je li Gestapo dolazio?'

'Nije. Jedna vojna komisija. Ali tu su bila i dva namještenika Gestapoa.'

'Jesu li nekog odveli?'

'Nisu', odgovorila je. 'Daj mi da pijem.'

Opazio sam da je veoma uzbuđena. Ruke su joj bile vrelе, a koža tako suha kao da će početi da prska.

'Bili su', rekla je. 'Došli su da naprave spisak nacista u logoru. Žele da budu vraćene u Njemačku.'

'Imate li ih mnogo?'

'Dosta. Nismo vierovale da ih ima toliko. Neke to nikad nisu priznale. Jedna koju sam poznavala odjednom je istupila i izjavila da pripada partiji, da je sakupila dragocjena obavještenja, da hoće natrag u domovinu, da su gadno postupali prema njoj, da je odmah povedu sobom. Dobro sam je poznavala. Suviše dobro. Ona zna...'

'Helen je naglo ispila čašu i pružila mi je. 'Sta zna?' upitao sam.

'Ne znam više tačno. Ima toliko mnogo noći punih očajanja. Onda čovjek ponekad govori. Zna ko sam...'

'Digla je glavu. 'Nikad se neću vratiti, nikad! Obećaj mi da ćeš me ubiti ako budu htjeli da me odvedu.'

'Neće te odvesti. Zašto bi? Ko zna gdje je Georg... ne zna on sve. I zašto bi ta žena to odala? Za nju to ne predstavlja ništa!'

'Obećaj da nećeš pustiti da me vrate.'

'Obećavam ti', rekao sam. Bila je suviše uzrujana da bih mogao nešto drugo učiniti. Kasnije još uvijek ima vremena da o tome govorimo.

159'Volim te', rekla je onim promuklim, uzbuđenim glasom. 'Volim te. I ma šta se dogodilo, u to moraš uvijek vjerovati.'

'Vjerujem', odgovorio sam i vjerovao sam i nisam vjerovao.

Malaksalo se oslonila na leđa. 'Pobjeći ćemo', rekao sam. 'Još noćas.'

'Kuda? Kuda s našim sumnjivim ispravama kojima je istekao rok, bez ulazne ili izlazne dozvole, bez dozvole za boravak, bez vize, bez karata za snabdijevanje? Imaš li još svoj pasoš?'

'Da. Otkupio sam ga od nekog ko je radio u kancelariji gdje su držane isprave interniraca. Zar ne bi i ti mogla to da učiniš?'

Nije odgovorila. Jedno vrijeme je zurila pred sebe. 'Bila je tu jedna jevrejska porodica', rekla je zatim. 'Muž, žena i dijete. Dijete je bolesno. I oni su se prijavili. Žele da se vrate u Njemačku. Kapetan ih je upitao da nisu Jevreji. Nijemci su, rekao je muž, hoće da se vrate. Kapetan je htio nešto da im kaže, ali su tu bila ona dvojica iz Gestapoa. 'Zaista hoćete da se vratite?' upitao je on još jednom. "Zapišite ih, kapetane", rekao je jedan gestapovac i nasmijao se. 'Kad toliko čeznu za domovinom, učinit ćemo im tu uslugu.'

Zapisali su ih. S njima se uopće ne može govoriti. Kažu, dalje ovako ne mogu. Dijete je bolesno. Ostali Jevreji će ionako uskoro biti odvedeni; bolje je prijaviti se ranije. Kažu da smo u klopki. Da je bolje otići dobrovoljno. Kao da su gluhe mazge. I sad je svršeno, kraj. Hoćeš li da govoriš s njima?'

'Sta im ja mogu reći?'

'Bio si tamo. Bio si u jednom logoru. Vratio si se. '

'Gdje to da im kažem?'

'Ovdje. Doved ću muža. Znam gdje je. Odmah. Već sam mu rekla. Još se može spasti.'

Poslije četvrt sata je dovela jednog mršavog čovjeka koji je odbio da se provuče kroz bodljikavu žicu. On je stajao na logorskoj strani, a ja na drugoj. Malo poslije je došla žena. Bila je vrlo blijeda i nije 160

progovorila ni riječi. Oboje su zajedno sa djetetom bili uhvaćeni prije desetak dana. Bili su u različitim logorima, pa su pobjegli, i muž je našao ženu — nekim čudom. Svuda su po putevima ostavljali svoja imena. Poznata vam je 'Via dolorosa'? Pružala se od Belgije pa sve do Pirineja. Nastala je početkom rata. Poslije upada njemačkih trupa otpočelo je veliko bje-žanje. Prvo automobilima, natovarenim pokućstvom i posteljama. Zatim vozilima svih vrsta — biciklima, taljigama sa konjima, taljigama koje ljudi vuku, dječjim kolicima — ka jugu, progonjeni štukama-bom-barderima, kroz francusko ljeto. Jedva da je bilo mogućnosti pronaći se međusobno.

Nastao je sistem uličnih novina. Po zidovima, po uglovima raskrsnica1 stajali su pozivi za pomoć ljudskih bića koja su se međusobno tražila. Tada su emigranti prvi put imali izvjesnu prednost. Još prije više godina su stvorili jedan lanac uporišta koja su se pružala od Niče do Napulja, Pariza i Ciriha. Bili su to ljudi koji su tamo stanovali, prenosili vijesti, razmjenjivali adrese, davali savjete, ljudi kod kojih se čovjek mogao skloniti za nekoliko noći. Pri tom su skoro svi funkcionirali kao male novinske agencije i svako je sa svakim razmjenjivao novosti.

Interniranje je prekinulo taj srednjovjekovni sistem litalica, ali su se njegovi ostaci još svuda nalazili.

Tako se dogodilo da je Hans Levi ponovo pronašao svoju ženu Rut i svoje dijete.

Dok je sa mnom razgovarao, neprestano je bacao pogled na svoju blijedu, šutljivu ženu, kao da se plaši da idućeg trenutka više neće biti tu,

'Ako ostanemo, ponovo će nas razdvojiti', rekao je on. 'Ovo je ženski logor. Zajedno smo dovedeni, ali samo na nekoliko dana. Već su mi saopštili da će me nekud poslati, u neki muški logor. To ne možemo da podnesemo. Oni propadaju — moja žena i dijete. Hoćemo zajedno da propadnemo.'

Ništa se s njim nije moglo učiniti. O svemu je razmislio. Bolje je ovako, rekao je. Da pobjegnju, ne ; to su već pokušali. Zamalo što tada nisu umrli

Noć u Lisabonu

161od gladi. Sad je dijete bolesno, žena iscrpna — a ni on sam više nema snage. Bolje je otići dobrovoljno; mi ostali smo još samo kao stoka u halama klaonice, Odvodit će nas prema potrebi i čudi. 'Zašto nas nisu pustili da odemo dok je još bilo vremena?' rekao je na kraju — blag, mršav čovjek sa mršavim licem i malim tamnim brkovima.

Niko nije znao odgovor. Nisu nas htjeli, a nisu htjeli ni da nas puste da odemo — to je u slomu jedne nacije bio beznačajan paradoks kome su poklanjali malo pažnje oni koji su ga mogli izmijeniti. Slijedećeg popodneva cestom su došla dva kamiona. Istog trenutka sam opazio kako je oživjela bodljikava žica. Žene su — njih desetak — pomagale jedne drugima da se provuku. Rasule su se po šumi. Ostao sam skriven dok nisam opazio Helenu.

Žurno mi je prišla. 'Upozorila nas je prefektura. Došli su Nijemci da povedu one koje žele da se vrate. Ne zna se šta se još može dogoditi. Zato nam je dozvoljeno da dođemo u šumu dok oni ne odu.'

Osim onog trenutka na cesti, sad sam je prvi put vidio po danu. Dugačke noge i lice su joj bili preplnili, ali je bila tanka. Oči su bile suviše krupne i suviše sjajne, a lice suviše u(?ko. 'Daješ mi svoju hranu, a sama gladuješ', rekao sam.

'Imam dovoljno da jedem', odgovorila je. 'Za to su se pobrinuli. Evo* — zavukla je ruku u džep — 'evo čak i komad čokolade. A juče smo imali paštetu od gušćje džigerice i vina.'

'Odlaze li Levijevi?' upitao sam.

'Da...'

Pogledala me je. Preko lica joj je odjednom prešao trzaj. 'Nikad se neću vratiti, Jozefe', rekla je onda.

'Nikad! To si mi obećao!'

Klimnuo sam glavom. Sudbina Levijevih bila je slična našoj. Izgubili su se i ponovo se našli i nisu htjeli da ikad više budu razdvojeni.

'Neću da me uhvate', prošaptala je Helen. 'Ali kako to možeš spriječiti?'

162

Kamioni su otišli poslije jednog sata. Žene su pjevale. Razvijani zvuči himne su dopirali do nas:

'Njemačka, Njemačka iznad svega...'

Te noći sam dao Heleni jedan dio otrova koji sam dobio u La Verneu.

Poslije dva dana je čula da je Georg saznao gdje se ona nalazi.

'Ko ti je to rekao?' upitao sam,

'Logorski liječnik.'

Vrlo dobro sam se sjećao liječnika. 'Je li ti rekao šta treba da radiš?'

'Može me na nekoliko dana sakriti u ambulatnoj baraci. Ne dugo.'

'Onda moraš ići iz logora. Može li ti pomoći da dođeš do isprava?'

Helen nije odgovorila.

'Neće?' upitao sam. 'Od koga je došla opomena da se one među vama koje su u opasnosti sakriju u šumu?'

'Od prefekta.'

'Dobro', rekao sam. 'Ako sutra uveče ne budeš imala isprave i otpusnu listu, pobjeći ćemo. Spremi šta ćeš ponijeti.'

Očistio sam svoje odijelo koliko god sam mogao i ujutru napustio šumu. Moglo se dogoditi da padnem u ruke njemačkim patrolama ili francuskim žandar-mima — s tim sam morao računati. Ali s time smo od sada uvijek morali računati.

Uspio sam da dođem do prefekta. Blefirao sam jednog žandarma i jednog pisara, kojima sam se predstavio kao njemački tehničar koji želi da se raspita o postavljanju jednog električnog voda za vojne svrhe. Kad uradi nešto neočekivano, čovjek ponekad uspijeva — to sam naučio. Kao izbjeglicu bi me žandarm odmah uhapsio. Ta vrsta ljudi najbolje reagira na izdiranje.

Prefektu sam rekao istinu. Isprva je htio da me izbaci napolje. Onda ga je zabavljala moja drskost.

163 Poslužio me je cigaretom i rekao mi da idem do đavola, neće uopće da zna za mene. Poslije deset minuta je izjavio da ne može ništa učiniti, da Nijemci imaju spiskove i da će ga pozvati na odgovornost ako nešto nedostaje. On ne želi da završi u nekom njemačkom koncentracionom logoru.

'Neće vas pozvati na odgovornost', rekao sam. 'Postoji ugovor prema kome Francuska ne mora da predaje izbjeglice.'

On se osmjehnuo. To je ugovor da se spolja spasi čast Petenove vlade. Mislite da se Gestapo na te obazire:'

'Ne', rekao sam. 'Ali se onda ni vi ne morate obazirati. Kad Gestapo zvanično ne smije da odvodi zatvorenike koji ne žele dobrovoljno da idu, onda ih ni vi ne morate stavljati na raspolaganje. Zar time ne biste postali sluga Gestapoa?'

Izgledalo je kao da će me ščepati za gušu. 'Gospodine prefekte*, brzo sam rekao, 'znam da ste štitili zatvorenike. Isto tako znam da se morate pokoravati naređenjima. Ah' vi i ja isto tako znamo da se Francuska nalazi u haosu poraza, da današnja naređenja mogu postati sutrašnja sramota i da se, kad se konfuzija izopači u besmisleni svirepost, kasnije za to teško može naći opravdanje. Zašto biste vi, protiv svoje volje, držali nevine ljude u kavezu od bodljikavih žica, spremne za torture i koncentracione logore? Možda je u vrijeme dok se Francuska još branila postojala neka sjenka prava da se stranci zatvaraju u logore za Interniranje — bez obzira na to da li su za ili protiv napadača. Ali su pobjednici prije nekoliko dana povelili svoje pristalice. Ono što sad imate u logoru to su ljudi koji svakog dana umiru od straha da će biti odvedeni u smrt. Žrtve koje se — bog zna — ni iz kog razloga ne mogu smatrati kao opasnost po Francusku. Trebalo bi da vas molim za sve njih — ja vas molim samo za jednu od njih. Ako se bojite zbog spiskova, onda je upišite kao da je pobjegla —

164

upišite je kao da je umrla, što se mene tiče, kao samoubicu, ako hoćete, onda ne možete imati nikakve odgovornosti l"

Dugo me je promatrao. 'Dođite ponovo sutra', rekao je zatim. Znao sam da sam mu neprijatan. Dirnuo sam u njegovu savjest i čast, i nisam mu smio dozvoliti da traži druge razloge. Bilo ih je dovoljno. Naređenja je dobio iz Viši ja i mogao se pozvati na to da se tamo mora raspitati. 'Ne znam u čijim rukama ću sutra biti', rekao sam. 'Učinite to danas,'

'Bit ćete slobodni do sutra.'

'To možete garantirati samo za francusku policiju.'

'Dođite ponovo za dva sata.'

'Čekat ću pred vašim vratima', rekao sam. 'To je najsigurnije mjesto koje poznajem.'

Odjednom se osmjehnuo. 'Quelle affaire d'amour'* rekao je. 'Oženjeni ste, a morate da živite kao da ste neoženjeni. Obično se događa suprotno,'

Odahnuo sam. 'Ne uvijek', rekao sam. 'Bračni parovi sa istim, ispravnim pasošima često žive kao da nisu u braku.'

Nasmijao se. Poslije jednog sata pozvao me je unutra. 'Telefonirao sam upravi logora', rekao je. 'Ta-čno je da se neko raspitivao za vašu ženu. Ako bismo je otpustili, onda bi vas oboje tražili. Bolje da bude kao da je umrla. Onda ćete imati mira.'

Klimnuo sam glavom. Obuzeo me je neki čudan, hladan strah — neki ostatak sujeverja da ne izazivam sudbinu. Ali zar nisam i ja sam odavno umro i zar ne živim s ispravama jednog pokojnika?

'Do sutra će sve biti gotovo', rekao je prefekt.

'Učinite danas', odgovorio sam. 'Jednom sam dvije godine sjedio u logoru zato što sam propustio samo jedan dan da pobjegnem.'

Odjednom sam bio potpuno iscrpen. On je to sigurno opazio. Bio sam siv i samo što se nisam onesvjestio. On je poslao po konjak. 'Kave', rekao sam

* Kakva ljubavna Istortja.

165i srušio se na jednu stolicu. Soba se okretala u ljubičastim i sivim sjenkama. Ne smijem pasti, govorio sam sebi kad je počelo zujanje u ušima. Helen je slobodna. Moramo otići odavde!

U zujanje i lepršanje umiješali su se jedno lice i glas koji je vikao, isprva nerazumljivo, a zatim glasno, pun bijesa. Pokušavao sam da se zadržim na njemu, na njemu i na licu — postepeno sam shvatio: 'Da ne mislite slučajno da mi je ovo milo, merde alors et merde, merde encore! Sta, do đavola, znači sve to? Nisam ja bolničar za internirce, ja sam pošten čovjek, bestraga vam glava svima i svakome ...'

Glas mi je opet izmakao, i ne znam da li se zaista toliko derao ili je samo u mojim ušima toliko jako odjekivalo. Donijeta je kava. Oteturao sam iz sobe i svalio se na klupu. Poslije izvjesnog vremena je neko došao i rekao da treba da čekam. Ionako ne bih otišao.

Kasnije je došao prefekt i rekao mi da je sve u redu. Izgledalo mi je da je moj napad slabosti koristio isto koliko i sve moje riječi. Riječi malo znače u naše vrijeme. Čovjek svakog dana čita toliko gadosti i čuje toliko mnogo o desetinama hiljada ubistava, stotinama hiljada mrtvih, milionima ubijenih da su oči i uši otupjeli — isto kao i na riječi mir, demokracija i oslobođenje, koje već odavno znači još samo rat, diktatura i hapšenje. Ali ako se na cesti ugleda ra-sporeno tijelo, to ipak još ponekad probudi savjest. 'Je li vam bolje?' upitao je prefekt. 'Ne treba toliko da me se plašite. Ja sam samo jedan mali francuski provincijski prefekt.'

'To je više nego bog', odgovorio sam. 'Bog mi je dao samo jednu prilično opću dozvolu za boravak na zemlji kojom ništa ne mogu da počnem. Meni je potrebna dozvola za boravak u ovom kotaru ovdje, a nju mi niko ne može dati osim vas.'

'Ako vas budu tražili, onda ste ovdje ovako blizu logora najviše u opasnosti.'

'Ako me budu tražili, onda sam u Marselju više u opasnosti nego ovdje. Pretpostavljat će da sam tamo,

166

a ne ovdje. Dajte nam dozvolu za nedjelju dana. Za to vrijeme ćemo krenuti na pohod kroz Crveno more.'

'Sta to znači?' upitao je.

„To se tako kaže među izbjeglicama. Mi živimo kao Jevreji prilikom izlaska iz Egipta. Iza nas su njemačka armija i Gestapo, sa obje strane more francuske i španjolske policije, a pred nama obećana zemlja Portugalija sa lisabonskim pristaništem za još obećani ju zemlju Ameriku.'

'Imate li američku vizu?'

'Dobit ćemo je.'

'Izgleda da vjerujete u čuda.'

'Moram. Nemam drugog izbora. A jedno se danas i dogodilo.'

Čudno je kako čovjek u bijedi može postati proračunat. Tačno sam znao zašto sam rekao posljednju rečenicu i zašto sam prije toga polaskao prefektu upoređujući ga sa bogom. Mogao sam isposlovati dozvolu za kratak boravak. I kad je potpuno upućen na druge ljude, čovjek postaje psiholog koji tačno proračunava, čak i ako od napora jedva još može da diše, a i baš zato. Jedno nema nikakve veze s dru-

gim, a oba funkcioniraju zasebno ne nanoseći štetu jedno drugom. Strah je stvaran, bol je stvaran, proračunavanje je stvarno — svi imaju isti cilj: spasenje.

Dobili smo dozvolu za boravak za nedjelju dana. Stajao sam na kapiji logora da dočekam Helenu. Bilo je kasno popodne. Rominjala je sitna kiša. Trgla se kad me je vidjela. Nije me očekivala. Pored nje je bio liječnik. Za jedan trenutak mi je bila potpuno tuđa — lice koje ne poznajem. Bilo je kao da sa ulice zavirujem u sobu kad to niko ne sluti. Onda me je opazila.

Liječnik me je pažljivo pogledao. 'Vaša žena je vrlo bolesna', rekao je.

'To nije istina', odgovorila je odmah Helen.

'Otpustit ćemo je u bolnicu', rekao je on.

Helen se osmjehnula. 'Da. Tamo ću umrijeti. To je najjednostavnije.'

'Činite zločin', rekao je liječnik. 'Vašoj ženi je mjesto u bolnici.'

167 'Zašto odavno nije tamo kad joj je tamo mjesto?' upitao sam.

'Nisam bolesna i ne idem u bolnicu', rekla je Helen.

'Možete li je vi smjestiti u neku bolnicu?' upitao sam liječnika.

'Ne.'

Helen se nasmijala. 'Kakav glup razgovor. Zbogom, Zane.'

Krenula je cestom ne rekavši više ništa. Htio sam da pitam liječnika šta joj je, ali nisam mogao. On me je pogledao, zatim se brzo okrenuo i ušao u logor.

Sustigao sam Helenu. 'Imaš li pasoš?' upitao sam. Klimnula je glavom. 'Daj mi tvoju torbu', rekao sam.

'Nema mnogo unutra.'

'Ipak mi je daj.'

'Još imam večernju haljinu koju si mi kupio u Parizu.'

Silazili smo cestom. 'Jesi li bolesna?' upitao sam.

'Da sam bolesna ne bih mogla da idem. Imala bih groznicu. Nisam bolesna. On laže. Htio je da ostanem. Pogledaj me. Izgledam li bolesna?'

Sad sam znao da je bolesna; i znao sam da mi to nikad neće priznati. 'Da li bi ti pomoglo da si u bolnici?'

'Ne!' rekla je. 'Ni najmanje! To mi moraš vjerovati. Ako bih bila bolesna i ako bi mi bolnica mogla pomoći, ja bih otišla u bolnicu. Vjeruj mi to!'

'Vjerujem ti.'

Sta sam drugo mogao učiniti? Odjednom sam bio užasno malodušan. 'Možda bi više voljela da si ostala u logoru', rekao sam najzad.

'Ubila bih se da nisi došao.'

Išli smo dalje. Kiša je počela jače da pada. Ličila je na sivi veo od finih kapljica koji leprša oko nas.

'Gledat ćemo da dođemo u Marsej', rekao sam. 'Odande u Lisabon, a onda u Ameriku.'

Tamo ima dobrih liječnika, govorio sam u sebi. Možda ću moći da radim. 'Zaboravit ćemo Evropu* kao rđav san', rekao sam.

Helen nije odgovorila."

„Otpočela je odiseja", rekao je Svare. „Putovanje kroz pustinju. Prolaz kroz Crveno more. Sigurno je i vama to poznato."

Klimnuo sam glavom. „Bordo. Sela. Juriš na Marsej. Juriš na troma srca i bjekstvo od barbara. Između toga ludilo pobjesnjelog birokratizma. Emigrantu nisu davali dozvolu za boravak — ali ni dozvolu za izlazak. I kad ju je najzad dobio, u međuvremenu je istekla španjolska tranzitna viza, koju je opet mogao dobiti samo ako je imao ulaznu vizu za Portugaliju, što je značilo da sve mora otpočeti iz početka — ono čekanje pred konzulatima, tim mjestima neba i pakla! Začarani krug bezumlja!"

„Prvo smo dospjeli u zavjetrinu", nastavio je Svare. „Helen je prve večeri pretrpjela nervni slom.

Dobio sam sobu u jednoj zabačenoj gostionici. Prvi put smo ponovo bili legalni. Poslije tolikih mjeseci prvi put smo ponovo imali zasebnu sobu — ne više masovne barake. To je kod nje izazvalo napad plača. Poslije toga smo šuteći sjedili u vrtiću gostionice. Bilo je već vrlo svježe, ali još nismo htjeli da legnemo.

Pili smo bocu vina i promatrali cestu koja vodi za logor i koja se iz vrta mogla vidjeti. Dušu mi je skoro bolno ispunjavala duboka zahvalnost. Time je sve bilo izbrisano, čak i strahovanje da je Helen bolesna. Poslije napada plača izgledala je spokojna i vrlo mirna, kao neki predio poslije kiše, i bila je onako lijepa kao što se ponekad viđaju lica na starini kamejama.

168

169 Druge večeri smo vidjeli kako utmuti farovi jednog automobila gmižu uz cestu ka logoru. Helen se uznemirila. Preko dana jedva da smo izašli iz sobe. Ponovo imati postelju — to je bio doživljaj kojeg se nismo mogli nasititi. A i oboje smo osjećali koliko smo bili umorni i iznureni. Ja se nedjeljama ne bih maknuo iz gostionice. Ali je Helen odjednom htjela da odemo. Nije više htjela da vidi cestu. Bojala se da će je Gestapo ponovo tražiti.

Spakirali smo ono malo naših stvari. Bilo je pametno da idemo dalje dok još imamo dozvolu za boravak u našem kotaru. Ako bi nas uhvatili u nekom drugom mjestu, u najgorem slučaju bi nas mogli ovamo vratiti, ali nas ne bi mogli odmah uhapsiti — bar smo se tako nadali.

Ja sam htio u Bordo. Ali smo uz put saznali da je za to već odavno prekasno. Uz put nas je poveo jedan mali dvosjed 'sitroen', pa nam je vozač savjetovao da pokušamo da se smjestimo negdje u blizini.

Možda možemo tu logorovati preko noći. Sto se njega tiče, on ide dalje za Konjak.

Nije nam ništa drugo preostalo. Pred veče nas je vozač skinuo. Pred nama je u sivoj svjetlosti ležao mali zamak, čiji su prozori bili mračni i bez zavjesa. Popeo sam se uz vanjske stepenice i gurnuo vrata. Bila su otvorena i nosila tragove nasilnog otvaranja. Moji koraci su odjekivali u sumračnom holu. Viknuo sam i dobio razbijeni odjek kao odgovor. Prostorije su bile potpuno prazne. Bilo je odneseno sve što se moglo odnijeti. Ali su ostale prostorije u stilu osamnaestog stoleća, obloženi zidovi, plemeniti razmjeri prozora, tavanice i graciozne stepenice.

Polagano smo prošli kroz prostorije. Niko se nije odazvao na naše pozive. Potražio sam električne prekidače. Nije ih bilo. Mali zamak još nije imao električno osvjetljenje. Ostao je onakav kakav je bio sagrađen. Jedna mala trpezarija bila je u zlatnom i bijelom, jedna spavaća soba u svijetlozelenom i zlatnom. Ni jednog komada namještaja. Vlasnici su ga sigurno ispraznili i pobjegli.

170

U jednoj sobi na mansardi našli smo sanduk. U njemu je bilo nekoliko maski, šarenih, jeftinih kostima, koji su sigurno ostali sa neke priredbe, i nekoliko paketa svijeća. Ali bolji je bio jedan gvozdeni krevet sa dušekom. Tražili smo dalje i pronašli u kuhinji nešto hleba, nekoliko kutija sardina, vezicu bijelog luka, polupraznu teglu meda, a u podrumu nekoliko funti krompira, nekoliko boca vina i gomilu drva. Bila je to začarana zemlja!

Gotovo svuda u kući bilo je kamina. Pomoću nekih kostima koje smo pronašli zastrli smo prozor u jednoj sobi, koja je vjerojatno bila spavaća. Ponovo sam obišao oko kuće i pronašao voćnjak i povrtnjak. Po drveću su visile jabuke i kruške. Ubrao sam ih i umio u kuću.

Kad se smrklo toliko da se više nije moglo vidjeti kako se penje dim, založio sam vatru u kaminu, pa smo počeli da jedemo. Atmosfera je bila avetinjska i začarana. Odsjaj vatre prelivao se preko impozantne drvene oplate, a naše sjenke su po njoj leljule kao duhovi iz nekog sretnog svijeta.

Postalo je toplo, pa se Helen presvukla. Raspa-kirala je svoju večernju haljinu iz Pariza i obukla je. Ja sam otvorio bocu vina. Nismo imali čaša, pa smo pili iz boce. Helen je počela da izvodi igru sjenki. Kasnije se ponovo preobukla u jedan kostim — domino sa polumaskom, i trčala preko mračnog stepeništa. Dozivala je odozgo i odozdo i hitro se kretala. Njen glas je odjekivao sa svih strana. Nisam je više mogao vidjeti. Samo sam čuo njene korake — dok neočekivano u mraku nije stala iza mene, pa sam osjetio njen dah na svom potiljku.

'Pomislio sam da sam te izgubio', rekao sam i čvrsto je zagrlio.

'Nikad me ne gubiš', prošaptala je kroz svoju usku masku.

'Nikad se ne gubi ono što se ne može zadržati', odgovorio sam i ne hoteći, i odmah sam se pokajao.

Odmahnula je glavom, 'čovjek uvijek gubi ono što želi čvrsto da zadrži. Posjedovati već znači izgubiti — zar ne znaš to? Ali ti nikad nisi htio da me čvrsto zadržiš kao seljak njivu. I najbriljantniji čovjek je u poređenju s tim dosadan.'

'Ja nisam briljantan čovjek, bog mi je svjedok', rekao sam.

Još smo stajali na stepeništu. Kroz odškrinuta vrata spavaće sobe tračak lepršave svjetlosti obasjavao je bronzane ornamente na ogradi stepeništa, i Helenina ramena i usta. Oči su joj blistale iza razreza na maski, i ponovo mi se učinila strana kao onog trenutka prije nego što me je opazila kako stojim pred logorom.

'Ti i ne znaš šta si', prošaptala je i promatrala »e blistavim očima koje kroz masku, kao neka zmija, nisu imale ničeg bijelog, samo su bile ukočene i blistave. 'Ali treba da znaš kako su očajni svi ti Don Zuani. Kao haljine koje se jedanput oblače. Ali ti — ti si samo srce.'

Možda nam je zbog kostima koje smo nosili bilo lakše da upotrebljavamo takve riječi. Obukao sam, kao i ona, jedan domino, pomalo i protiv svoje volje, ali su moje ostale stvari, kao i njene, bile mokre i sušile su se pored kamina. Neuobičajene haljine u avetinjskoj okolini iz 'belle epoque' izmijenile su i nas i otvarale nam usne više no obično. Vjernost i nevjernost izgubile su svoju građansku težinu i svoju jednostranost. Jedno je moglo biti drugo. Nije postojalo samo jedno ili drugo, nego mnogi prelivi, a riječi su izgubile svoj smisao.

„Mi smo pokojnici", šaputala je Helen. 'Više nemamo nikakvih zakona. Ti si mrtav, sa mrtvim pasošem, a ja sam sahranjena prije nekoliko dana u podnožju jednog logora za ljudska bića, čiji se zločin sastoji u tome što vole slobodu. Pogledaj naše haljine! Kao šareni i zlatni slijepi miševi lebdimo u jednom umrlom stoljeću. Nazivali su ga lijepim stoljećem, a to je i bilo sa svojim menuetima, svojim gracijom, svojim rokoko nebom — ali je na njegovom kraju stajala giljotina, kao što uvijek svuda stoji, poslije svake svetkovine, u hladnom jutru, blistava i neumoljiva. Gde će naša stajati, najmiliji?'

'Ostavi to, Helen', rekao sam. 'Negdje će stajati', šaputala je. 'Gdje je giljotina za pokojnike? Ona nas više ne može posjeći, svjetlost se ne može posjeći, niti sjenka. Ali zar nisu htjeli da nam polome ruke, neprestano? Drži me, ovdje u ovoj začaranosti i srebrnoj tami — i možda će nešto od toga ostati u nama i obasjati jadan trenutak našeg posljednjeg daha...

'Nemoj tako govoriti, Helen', rekao sam i osjetio laku jezu.

'Sjećaj me se uvijek ovako kao sad', šaputala je ne slušajući me. 'Ko zna šta će s nama još biti —'

'Otići ćemo u Ameriku, a i ratu će jednom doći kraj', rekao sam.

'Ja ne jadikujem', odgovorila je, sasvim uz moje lice. 'Kako bih mogla jadikovati? Šta bi inače bilo od nas? Jedan osrednji, dosadan par, koji u Osnabriku vodi srednji, dosadni život, sa osrednjim osjećanjima i putovanjem na odmor jedanput godišnje...' Morao sam se nasmijati. 'Može se i tako shvatiti.* Bila je vrlo vesela te večeri i proslavljala ju je kao neki praznik. Sa jednom svijećom i zlatnim papučicama, koje je u Parizu kupila i usprkos svemu sačuvala, otrčala je u podrum i donijela još jednu bocu vina.

Stajalo sam gore na stepenicama i posma-trao je kako se penje kroz tamu — obasjano, ka meni podignuto lice ispred mnogostrukih senki. Bio sara sretan, ako se može nazvati srećom ogledalo u kome se ogleda jedno voljeno lice, čisto i savršeno ispred mnogih sjenki.

Umorila se kao neko dijete. Spavala je na mont ramenu, pokrivena našim stvarima. Vatra se polagano ugasila. Bilo je to čudna noć.

Četiri dana smo bili sami. Onda sam morao ići u obližnje selo po nabavku. Saznao sam da iz Bordoa treba da krenu dva broda. 'Zar nisu tu Nijemci?' upitao sam.

'I tu su, i nisu', odgovorili su ini. 'Zависи od toga ko ste.'

Razgovarao sam o tome sa Helenom. Na moje iznenađenje, bila je prilično ravnodušna. 'Brodovi!'

173

-L

rekao sam. 'Ma kuda. U Afriku. U Lisabon. Odande možemo dalje.'

'Hajde da ostanemo ovdje', odgovorila je. 'U ba-šti ima voća i nešto povrća. Mogu da kuham dok nam traju drva. Hljeba dobijamo u selu. Imamo li još novaca?'

'Imamo još nešto. A imamo i još jedan crtež.'

'Onda ga prodaj pa da ostanemo ovdje.'

'Kamo sreće da možemo!'

Zaljubila se u tu kuću. Na jednoj strani je bio mali park, a iza voćnjak i povrtnjak. Bio je tu čak i ribnjak i sunčani sat. Helen je voljela tu kuću, a kao da je i kuća nju voljela. Bila je okvir koji joj je odgovarao. Život u kostimima i u atmosferi vedre prošlosti budio je u meni neku neodređenu nadu u život poslije smrti — kao da smo već prebrodili prvu probu na pozornici. I bilo bi mi pravo ako bi to tako trajalo nekoliko stotina godina.

Mislio sam na brodove u Bordou. Izgledalo mi je nevjerovatno da mogu isploviti — ali to je bilo vrijeme polurata. Francuska je imala primirje, ali još ne mir. Imala je jednu okupiranu zonu i jednu slobodnu zonu, ali nije imala nikakve moći da brani ugovore. A pored toga, tu su bili njemačka armija i Gestapo, ali nisu uvijek složno saradivali.

'Moram vidjeti kako stvari stoje', rekao sam. 'Ti ostani ovdje, a ja ću pokušati da stignem do Bordoa.'

Helen je prebljedia. 'Ne ostajem ovdje sama. Idem s tobom.'

Razumio sam zašto je Helen htjela da pođe sa mnom. Više nisu postojale opasne i bezopasne zone.

Čovjek se mogao živ izvući iz neprijateljskog generalštaba — i biti uhvaćen na nekom zabačenom ostrvu! Sva nekadašnja mjerila su se poremetila.

Do Bordoa smo stigli na one neočekivane načine koji su vam poznati. Kad kasnije čovjek o tome razmišlja, ne shvata kako je to bilo moguće: pješice, kamionom — jednom smo čak dio puta jahali

174

dva široka dobroćudna tegleća konja, koja je seljak vodio na prodaju.

U Bordou su bile njemačke trupe. Sok je bio snažan. Svakog trenutka smo očekivali da će nas uhapsiti.

Helen je nosila sivi kostim koji je, pored večernje haljine, dva para hlača i dva džempera, sačinjavao cjelokupnu njenu garderobu. Ja sam nosio montersko odijelo. Imao sam u ruksaku još jedno.

Ostavili smo stvari u jednoj krčmi. Svuda je bilo upadljivo imati prtljag, iako su se i mnogobrojni Francuzi vidali sa koferima. 'Otići ćemo u neki putnički biro', rekao sam. U gradu nikoga nismo poznavali.

Stvarno je u gradu postojao jedan biro. U prozorima su bili okačeni šareni plakati: 'Provedite jesen u Lisabonu' — 'Alžir, biser Afrike' — 'Odmor u Floridi' — 'Sunčana Granada'. Plakati su većinom već bili pozu t jeli, samo su oni u Lisabonu i Granadi još bili blistavo šareni.

Nismo morali čekati da stignemo do šaltera. Obavještenje nam je dao jedan dvanaestogodišnji stručnjak. Ono o brodovima nije bilo tačno. Takvi glasovi su se već nedjeljama širili. U stvari, mnogo prije

okupacije bio je tu jedan engleski brod da povede Poljake koji su se prijavili za poljsku legiju — dobrovoljački odred koji je organiziran u Engleskoj. Zasad ne odlazi nijedan brod.

Upitao sam šta tu traže svi ti ljudi. 'Isto što i vi', odgovorio je stručnjak.

'A vi?' upitao sam.

'Ja sam digao ruke od odlaska', rekao je. 'Tuđom bijedom zarađujem svoj hljeb. Ja sam tumač, savjetodavac, stručnjak za veze, ekspert za smještaj...'

Nisam se čudio. U nevolji se rano sazrijeva, a sentimentalnost i predrasude ne pomućuju pogled mladima. Otišli smo u jednu kavanu, pa mi je dao pregled situacije. Bordo je za dozvolu za boravak nepodesan, a za vizu loš. Bajona se trenutno smatra kao podesna za španjolsku vizu, ali je prepuna.

Izgleda da je najpodesniji Marsej. Ali to je tek bio put —

175-•duž Pirineja, od Atlantika do Sredozemnog mora. Svi smo prošli njime, kasnije.

Naravno, pokušao sam sa američkim konzulatom u Bordou, Odbili su nas. Helen je imala ispravan njemački pasoš iz nacističkog vremena. Kako smo onda mogli dokazati da smo u smrtnoj opasnosti? Izgledalo je da su Jevreji, koji bez isprava i puni straha obijaju pragove, u većoj opasnosti. Naši pasoši su svjedočili protiv nas, čak i pasoš pokojnog Švarca.

Bili smo odbijeni i vratili smo se u naš mali zamak. Zandarmi su nas dvaput zadržali. Oba puta sam iskoristio opću potištenost. Obrecnuo sam se na žandarme, podnio im pasoše pod nos i pozvao se na vojnu upravu. Helen se smijala. Smatrala je da je sve to vrlo komično.

Otpočelo je kad smo u krčmi htjeli da uzmemo svoj prtljag. Gostioničar je rekao da uopće nije primio prtljag od nas. 'Ako želite, možete i policiju pozvati', rekao je on piljeći u mene i osmjehujući se. 'Ali to tek sigurno nećete?!'

'To mi nije ni potrebno', odgovorio sam. 'Ovamo stvari!'

Gostioničar je mahnuo rukom momku iza šanka 'Anri, gospodin bi želio da ide.'

Anri je prilazio zasukanih rukava. 'Ja bih na vašem mjestu razmislio, Anri', rekao sam mu. 'Ili gori te od želje da vidite kako iznutra izgleda njemački koncentracioni logor?'

'Ta queule',* uzviknuo je Anri i podigao ruke prema meni.

'Pucajte, narednice', rekao sam oštro i uperio pogled pored njegove glave.

Anri se uhvatio na to. Osvrnuo se. I kako je još imao podignute ruke, udario sam ga svom snagom u cjevanicu. Zaurao je i sručio se na pod. Krčmar je zgrabio jednu bocu i zaobišao šank. Dohvatio sam

• Kuš, jezik za zube.

bocu 'dibonea' sa cinkane površine Šanka, tresnuo je o ivicu i zadržao supčasti ostatak u ruci. Krčmar je zastao. Iza mene se rasprsla još jedna boca. Nisam se osvrnuo. Nisam smio ispustiti krčmara iz očiju.

'Ja ću ga već natjerati', rekla je Helen i dreknula na krčmara: 'Propalico, ovamo stvari ili ćeš sad ostati bez lica!'

Zaobišla je oko mene, sa razbijenom bocom u ruci, i pognuta jurnula na krčmara. Zadržao sam je. Mora da je to bila boca 'pernoa', jer je odjednom sve mirisalo na anis. Na krčmara se izlila bujica lučkih psovki. Polupognuta, Helen se trzala pokušavajući da se oslobodi. Krčmar se povukao iza šanka.

'Sta se ovdje događa?' upitao je neko sa vrata na njemačkom.

Krčmar je počeo da se cereka. Helen se okrenula. Narednik koga sam maločas zbog Anrija izmislio sad je stvarno tu stajao.

'Je li povrijeđen?' upitao je narednik. 'Ova svinja ovdje?' Helen je pokazala rukom na Anrija, koji se još valjao na podu stežući pesnice uz tijelo i savijenih koljena. 'To nije krv! To je „di-bone“.'

'Vi ste Nijemci?' upitao je narednik. 'Da', odgovorio sam. 'I pokradeni smo.' 'Imate li isprave?'

Krčmar se cerio, izgleda da je razumio nešto njemački. 'Naravno', prosiktala je Helen. 'I molim vas da nam pomognete da dođemo do svojih stvari!' Podigla je visoko svoj pasoš. 'Ja sam sestra oberšturmbranfirera Jirgensa. Evo.' — Pokazala je datum na svom pasošu. 'Stanujem u zamku ...', rekla je neko

ime koje nikad nisam čuo, '----i dovezli smo se na

jedan dan u Bordo. Svoje stvari smo ostavili ovdje kod ovog lopova. On sad tvrdi da ih uopće nije dobio. Molim vas, pomozite nam!'

Ponovo je pošla prema krčmaru. 'Je li to tačno?' upitao je narednik krčmara.

'Naravno da je tačno! Njemačka žena ne laže!' citirala je Helena jednu od idiotskih parola režima. 'Ko ste vi?' upitao me je narednik.

176

IZ Noć u Lisabonu

177i

'Šofer5, rekao sam i pokazao na svoje montersko odijelo.

'Ovamo stvari!' dreknuo je narednik na krčmara.

Čovjek iza šanka je prestao da se ceri. 'Hoćemo li da zatvorimo ovu jazbinu?' upitao je narednik.

Helen je sa velikim uživanjem prevodila i još dodala bezbroj „salauds“ i „sales etrangers“.* Ovim posljednjim sam naročito bio ushićen. Nazvati jednog Francuza smrdljivim strancem u njegovoj vlastitoj zemlji — u tome je potpuno mogao uživati samo neko ko je i sam dosta često tako nazivan. 'Anri!' zauriao je krčmar. 'Gdje si ostavio stvari? Ja ništa o tome ne znam', rekao je naredniku. 'Sigurno je momak to učinio.'

'Laže', prevela je Helen. 'Prebacuje krivicu na onog gorilu tamo. Ovamo stvari', rekla je krčmaru.

'Smjesta! Inače ćemo pozvati Gestapo.'

Krčmar je udario Anri ja, i ovaj se odvuкао. 'Izvinite', rekao je krčmar naredniku. 'Nesporazum. Po volji čašica?'

'Konjaka', odgovorila je Helen. 'Najboljeg.'

Krčmar je stavio jednu čašu na šank. Helen ga oštro pogleda. Izvadio je još dvije. 'Vi ste hrabra žena', rekao je narednik.

'Njemačka žena se ničega ne boji', citirala je Helen nacističku ideologiju i ostavila na stranu razbijenu bocu 'pernoa'.

'Kakva kola vozite?' upitao me je narednik.

Čvrsto sam pogledao u njegove sive oči. 'Njemačka, razumije se!'

Klimnuo je glavom. 'Lijepo je ovdje, a? Ne kao kod kuće — ali ipak lijepo, zar ne?'

'Vrlo lijepo. Ne kao kod kuće, jasno.'

Ispili smo čaše. Konjak je bio odličan. Došao je Anri sa našim stvarima. Dok ih je stavljao na stolicu promatrao je moje noge. Pregledao sam stvari. Sve je bilo tu.

'U redu', rekao sam naredniku.

* Propalice I prljavi stranci.

178

'Momak je kriv', rekao je krčmar. 'Otpušten si, Anri! Tornjaj se!'

'Hvala, narednice', rekla je Helen. 'Vi ste pravi čovjek i kavaljer.'

Narednik je salutirao. Nije imao ni dvadeset pet godina. 'Tu bi još bio račun za razbijeni „dibone“ i „pemo“', rekao je krčmar, koji se ponovo ohrabrio.

Helen je prevela. 'Nije nikakav kavaljer', dodala

je-

Narednik je uzeo najbližu bocu sa šanka. 'Dozvolite', rekao je galantno. 'Na kraju krajeva, nismo badava pobjednici!'

'Madam ne pije „koantro“', rekao sam. 'Uzmite onaj „kalvados“ odande.'

Narednik je uzeo „kalvados“. Metnuo sam ga u ruksak. Rastali smo se pred vratima. Bojao sam se da će narednik htjeti da nas otprati do naših kola. Ali je Helen to sjajno udesila. 'Tako nešto se kod nas ne može dogoditi', rekao je mladić ponosno na rastanku. 'Kod nas vlada red.'

Gledao sam za njim. Red, mislio sam. Sa spravama za mučenje, mecima u potiljak i masovnim ubistvima! Više volim sto hiljada malih varalica kao što je ovaj krčmar.

Helen se nasmijala. 'Kako se osjećaš?' upitala je.

'Dobro. Nisam znao da umiješ tako psovati.'

'Laknulo mi je. Jedna godina internacije spala mi je sa leđa. Gdje si naučio da se tučeš razbijenim flašama?'

'U borbi za prava čovjeka', odgovorio sam. 'Imitiramo vlade. Vodimo rat radi održavanja mira.'

Gotovo je bila tako. Čovjek je bio prinuđen da laže i obmanjuje da bi se branio i održao u životu.

Slijedećih nedjelja krao sam seljacima voće sa drveća i mlijeko iz podruma. Pri svemu tome to nisu bili nesretni dani. Bili su beznadni, ali ne nesretni. Bili su opasni, smiješni, bezizgledni i komični — ali nikad gorki. Maločas sam vam ispričao incident sa krčmarom. Ubrzo je bilo \ više takvih situacija.

Shvatio sam. Pored Helene. Bila je kao biće bez prošlosti. Ono što sam u sebi ponekad osjećao kod

12*

179nje je bilo stvarnost. Kod nje se prošlost svakog dana odlamala kao led iza jahača na Bodenskom jezeru. Zato se sve sabijalo u sadašnjost. Ono što se kod drugih raspoređuje na cio život kod nje se koncentriralo na sadašnji trenutak. Ali to nije bila neka kruta koncentracija. Bila je potpuno

oslobodena: vedra kao Mocart i neumoljiva kao smrt. Pojmovi moral i odgovornost više nisu postojali u onom skućenom smislu. Na njihovo mjesto došli su viši, gotovo eterični zakoni. Za one druge više nije imala vremena. Vrcala je kao vatromet, bez pepela. Nije htjela da se spašava. Zнала je da se ne može spasti. Ali kako sam ja na tome insistirao, pustila je, pa sam je vukao preko Golgote — svih dvanaest etapa: od Bordoa i Bi-jarica, preko Marseja, kroz Pirineje, dovde.

Kad smo se vratili, mali zamak je bio zauzet. Vidjeli smo uniforme, vojnike kako dovlače drvene stolove, i nekoliko oficira u blistavim visokim čizmama kako se šepure kao neki čudnovati pauni.

Promatrali smo ih iz parka, skriveni iza jednog žbuna i jedne mramorne boginje. 'Kad ne bi bilo uniformi, bilo bi manje ratova', prošaptala je Helen posmatrajući jednog oficira koji je, pored veoma ši-

rokih hlača i naročito uskih Čizama na sare, nosio ogromnu šapku sa blistavim viziorom, nisku orden ja, šarene oznake i crvene lampase.

Nasmijao sam se i morao sam se sjetiti jednog lugalice koga sam upoznao u Parizu. Bio je mali, grbav i zvao se Ervin Leb.

'Kao što su drugi ljudi žedni ljepote', govorio je on, 'tako je rodoljubiv Nijemac žedan jednog para visokih čizama. Nije sretan dok ih nema na nogama. Naročito danas, u vrijeme natčovjeka — da bi bolje gacao kroz prljavštinu.'

Bilo je kasno popodne. 'Imamo li tamo još nešto?' upitao sam.

'Jabuke na drveću, zrak, zlatan oktobar i svoje snove', rekla je Helen.

'Njih smo svuda ostavili za sobom', odgovorio sam. 'Kao paučinu u jesen.'

Oficir na terasi je sa nekoliko riječi nešto oštro komandirao. 'Glas dvadesetog stoljeća', rekla je Helen. 'Hajdemo odavde. Gdje ćemo noćas spavati?'

Vojnici su kruto stajali na terasi u stavu mirno. Stav našeg prokletog stoljeća, mislio sam. Jedan paun zakrešti, a ostali to smatraju glasom božjim i pokoravaju se.

'Spavat ćemo negdje u sijenu', rekao sam. 'A možda i u nekoj postelji. No u svakom slučaju za-jedno.'"

„Sjećate li se trga pred portugalskim konzulatom u Bajoni?" upitao je Svare. „Četverostrukih redova izbjeđlica, koji se zatim rasipaju i u panici blokiraju ulaz, očajnički ječe i plaču i bore se za mjesto?"

„Sjećam se da su davali ceduljice za mjesta u redu", odgovorio sam. „To je bilo nešto čovječnije.

Cedulje su nam davale pravo da čekamo napolju. Gomila je ipak blokirala ulaz. Kad bi se prozori otvorili, jecanje bi se pretvorilo u dreku i urlikanje. Pasoše su bacali odozgo kroz prozore. Ona šuma ispruženih ruku!"

Ljepša od one dvije žene koje još nisu otišle da legnu prišla nam je zijevajući. „Sad moramo da spavamo. Ako još hoćete negdje da sjedite — sve krčme u gradu rade."

Otvorila je vrata. Unutra je prodrlo bijelo i jarko jutro. Sunce je blistalo. Žena je ponovo zatvorila vrata. Pogledao sam na sat. „Brod ne polazi danas po podne", rekao je Svare. „Raspitao sam se. Polazi sutra uveče."

Nisam mu vjerovao. On je to primijetio. „Hajdemo tamo da pitamo", rekao je.

Buka je bila skoro nepodnošljiva u prvom trenutku. Svare je zastao. „Kakva jurnjava i buka!"

Promatrao je jedan čopor djece koja su prenijela košaru sa ribama. „Bez prestanka. Kao da niko ne nedostaje!"

180

181 Siffler smo na pristanište. More je bilo uzburkano, vjetar hladan i jak, sunce britko i bez topline, jedra su kloparala, a svako je bio intenzivno zauzet jutrom, radom i samim sobom. Prolazili smo kroz svu tu užurbanost kao dva uvela lista. „Još mi ne vjerujete da brod tek sutra odlazi?" upitao je Svare.

U nemilosrdnoj svjetlosti izgledao je veoma umoran i oronuo.

„Ne mogu", odgovorio sam. „Suviše je važno za mene."

„I za mene je bilo tako. Odjednom više nije važno."

Nisam odgovorio. Pošao sam dalje. Mogao sam zamisliti šta će još biti u njegovoj priči. Najedanput sam postao luđački nestrpljiv. Uzavreli, treperavi život doziva. Noć je prošla. Našto još dozivati sjenke?

Svare je zastao pred jednom radnjom okićenom prospektima. U izlogu je stajala bijela ploča na kojoj je pisalo da je odlazak broda odložen.

„Već sam pri kraju", rekao je Svare.

Dobio sam jedan dan. I pored obavještenja, pokušao sam da otvorim vrata. Bila su zaključana. Promatralo me je desetak ljudi. Približili su se sa raznih strana nekoliko koraka kad sam pritisnuo kvaku. Bili su to emigranti. Kad su vidjeli da su vrata još zaključana, okrenuli su se i ponovo se pretvarali da promatraju izloge.

„Vidite da još imate vremena", rekao je Svare i predložio da na pristaništu popijemo kavu.

Ušli smo u jednu od mnogih ribarskih krčmi. Svare je neko vrijeme sjedio šuteći. Žurno je pio vrelu kavu obuhvatajući šoljicu rukama kao da mu je hladno. „Koliko je sati?" upitao je zatim.

„Pola osam."

„Jedan sat", promrmljao je. „Oni će doći za jedan sat. A ono još nikako nije tu! Još nikako ga nemam." Pogledao me je. „Neću da vam pričam nikakvu tu-govanku. Da li tako zvuči?" Ne"

„11 C."

„Kako zvuči?"

Oklijevao sam. „Kao povijest jedne ljubavi."

182

Sa njegovog lica je nestao napregnuti izraz. „To je", prošaptao je. „Baš suprotno tugovanki. Nešto što..." Utonuo je u misli. „To moram da pronađem. Kad ga nađem, ostatak će nepromijenjeno. Zauvijek. Neće mi više iskliznuti. Ostatak će."

Pribrao se: „Otpočelo je u Biaricu. čuo sam da iz Sen-2an-de-Lisa treba da otplovi brod. Kad sam se vratio u pansion, zatekao sam Helenu kako leži na podu zgrčenog lica. 'Grč', prošaptala je. 'Odmah će proći. Ostavi me!' 'Idem po liječnika.'

'Nikako liječnika', drhtala je. 'Nepotrebno. Odmah će proći! Idi! Dođi za pet minuta. Ostavi me samu! Učini kako ti kažem! Nikako liječnika! Ta odlazi već jednom!' vrisnula je. 'Znam šta govorim. Vrti se za pet minuta. Onda možeš ...'

Dala mi je znak da idem. Nije više mogla da govori. Ali su joj oči bile tako pune neshvatljivog preklinjanja da sam izašao. Stajao sam napolju i promatrao ulicu. Onda sam se raspitao za liječnika. Rekli su mi da dr Diboa stanuje samo nekoliko ulica dalje. Otrčao sam tamo. Obukao se i pošao sa mnom. Kad smo došli Helen je ležala na postelji. Lice joj je bilo vlažno od znoja. Ali je bila mirnija. 'Doveo si liječnika', rekla je s tolikim negodovanjem kao da sam joj najgori neprijatelj.

Doktor Diboa je ušao poigravajući. 'Nisam bolesna', rekla je Helen.

'Madam', odgovorio je Diboa, osmjehujući se, 'ne biste li tu konstataciju prepustili liječniku?'

Otvorio je svoju torbu i izvadio instrumente. 'Ostavi nas same', rekla mi je Helen.

Izašao sam zbunjen iz sobe. Sjetio sam se šta mi je rekao liječnik u logoru. Išao sam ulicom gore-dolje i ukočeno promatrao reklamu 'Mišlen' na garaži preko puta. Debeli čovjek na reklamama, načinjen od gumениh crijeva, pretvorio se u mračan simbol nači-njen od crijeva iz utrobe i gmizavih bijelih crva. Čuo sam udaranje čekića u garaži kao da neko kuje li-

183meni mrtvački sanduk. I odjednom sam znao da opasnost već odavno lebdi nad nama — kao neka pepeljava pozadina prema kojoj je naš život dobio oštrije obrise.

Najzad je došao Diboa. Imao je šiljastu bradicu i vjerojatno je bio kupališni liječnik koji prepisuje sitnice protiv kašlja i mamurluka. Kad sam vidio kako skakućući prilazi, obuzelo me je očajanje. "Gospođa vaša supruga..." rekao je.

Ukočeno sam ga gledao. 'Sta?' rekao sam. "Recite, do đavola, istinu, ili nemojte ništa reći."

On me je pogledao. Jedan mali, veoma lijep osmijeh potpuno ga je za trenutak preobrazio. "Evo", rekao je, izvadio blok za recepte i napisao nešto, onim nečitkim rukopisom koji je omiljen kod liječnika iako niko ne zna zašto pišu nečitko. 'Evo', rekao je. 'Učinio sam sve što se može. Tražite da vam vrate ovaj recept kad god uzmete lijek. Možete ga uvijek nanovo upotrijebiti. To sam notirao.'

Uzeo sam recept. Piljio sam u njega. 'Sta je?' upitao sam.

'Ništa što biste mogli izmijeniti', odgovorio je. 'Nemojte to nikad zaboraviti! Ništa što biste mogli izmijeniti.'

'Zašto ste, do đavola, liječnik?' upitao sam. 'Da govorite u zagonetkama?'

Na to nije odgovorio. 'Kad vam je potreban, otidite u apoteku', rekao je. 'Dat će vam.'

'Sta je?'

'Jedno sredstvo za umirenje. Ali se dobija samo po liječničkom receptu.'

Uzeo sam recept. 'Sta sam vam dužan?'

'Ništa.'

Otišao je skakućući. Na uglu ulice se okrenuo. 'Nikad ni riječi!' prosiktao je. 'Nikad ni riječi. Uzmite ga i ostavite negdje gdje ga vaša žena može naći! Ali nikad ni riječi!'

'Helen', rekao sam joj. 'Sta sve to znači? Bolesna si. Zašto nećeš sa mnom o tome da govoriš?'

'Nemoj me mučiti', odgovorila je. 'Pusti me da živim onako kako hoću.'

'Nećeš sa mnom o tome da razgovaraš?'

Odmahnula je glavom. 'Nema šta da se govori.'

'Ne mogu ti pomoći?'

'Ne, mili', odgovorila je. 'Ne možeš mi pomoći. Kad bi mogao, ja bih ti rekla.'

'Imam još posljednjeg Dega. Mogu ga ovdje prodati. U Biaricu ima još nekoliko bogatih ljudi. Dobit ćemo dovoljno novca da se smjestiš u neku bolnicu.'

'Neću u bolnicu.'

"Zar je tako loše?"

Pogledala me je tako izmučeno i beznadno daje više nisam pitao. Odlučio sam da kasnije odem do Diboa i da ga još jednom pitam."

Svare je zašutio. „Je li imala rak?" upitao sam.

Klimnuo je glavom. „Odavno sam to morao naslutiti. Bila je u Svajcarskoj i tada su joj rekli da bi je mogli operirati. Ali ne bi ništa koristilo. Jedanput je bila operirana. To je bio onaj ožiljak koji sam vidio. Profesor joj je tada najzad rekao istinu. Mogla je da bira između besciljne operacije i kratkotrajnog, života bez bolnice. Također joj je objasnio da se ne može sa sigurnošću reći da li će joj bolnica produžiti život. Odlučila se protiv bolnice."

„Nije htjela da vam kaže?"

„Nije. Mrzila je bolest. Trudila se da je ignorira. Osjećala se uprljanom kao da crvi u njoj gamižu.

Imala je utisak da je ta bolest neka ljigava životinja koja u njoj živi i raste. Mislila je da će u meni iza-

zvati gađenje ako saznam. I mislim da se još uvijek nadala da će ugušiti bolest ako ne obraća pažnju na nju."

„Jeste li s njom razgovarali o tome?"

„Jedva", rekao je Svare. „Razgovarala je sa Di-boom, a ja sam ga kasnije primorao da mi sve kaže.

On joj se divio. Od njega sam dobio ono sredstvo.

Rekao mi je da će se bolovi pojačati. Ali se također može dogoditi da se sve brzo i milosrdno svrši. Sa

184

185.

•Helenom nisam razgovarao. Nije htjela. Prijetila je da će se ubiti ako je ne ostavim na miru. Onda sam se pravio kao da joj vjerujem — kao da su to bezopasni grčevi.

Morali smo otići iz Bijarica. Međusobno smo se obmanjivali. Helen je motrila na mene, a ja na nju, ali je obmana ubrzo stekla neku čudnovatu moć. Isprva je uništila ono čega sam se najviše bojao — pojam vremena. Podjela na nedjelje i godine se rastočila, pa je strah od kratkoće vremena koje nam još preostaje na taj način postao proziran kao staklo. Nije više zastirao, — prije bi se moglo reći da je štitio naše dane. Sve što bi ga moglo poremetiti odbijalo se od njega, nije više prodiralo unutra. Mene bi obuzimalo očajanje kad je Helen spavala. Onda bih netremice promatrao njeno lice koje tiho diše, i svoje zdrave ruke, i shvatao onu užasnu osamu koju nam nameće naša koža, onu razdvojenost koja se nikad tie može premostiti. Ništa od moje zdrave krvi nije moglo spasti voljenu bolesnu krv.

Trenutak je postao sve. Sutrašnjica je ležala u beskrajnoj daljini. Dan je počinjao kad se Helen probudi. A kad je spavala i kad sam je osjećao pored sebe, počinjalo je osciliranje nade i beznadnosti, planova izgrađenih na zidinama snova, pragmatičnih čuda i neke filozofije trenutnog posjedovanja i zatvaranja očiju, koja se u praskozorje gasila i utapala u maglu.

Zahladnjelo je. Pirineji su surovi. Nosio sam sobom Dega, koji je predstavljao novac za put u Ameriku, ali sam sad želio da ga prodam. Međutim, u varošicama i selima na rubu planina nije bilo nikog ko bi za to nešto platio. U nekim mjestima smo radili. Naučio sam poljske radove. Kopao sam i okopavao.

Nismo bili jedini. Vidio sam profesore kako stružu drva i operске pjevače kako vade repu. Seljaci su bili kao seljaci: iskorišćavali su priliku da dođu do jeftine radne snage. Poneki su nešto plaćali; drugi su nam davali hranu i dozvoljavali da noću negdje spavamo; a neki su nas tjerali. Tako smo se potucali ka Marseju.

'186

Marsej je bio lovište za žandarme i Gestapo. Hvatili su ispred konzulata emigrante kao zečeve. Otpočeo je lov na ljude. I nas su uhvatili." „Ko nije bio tamo?" upitao sam. „I nas su uhvatili", ponovio je Svare. „Prefekt u marsejskom odjeljenju za strance činio je sve što je mogao da spase emigrante. Ali su ih hvatali pred konzulatima. Još me je jednako progonila želja da dobijem američku vizu. Činilo mi se da bi ona čak i rak zaustavila. Poznat vam je propis da vizu ne može dobiti niko ko ne dokaže da je u najvećoj mjeri ugrožen — a za to se morala imati još i američka garancija — ili koga Amerika nije stavila na spisak poželjnih umjetnika, naučenjaka ili intelektualaca. Kao da nismo svi bili ugroženi — i kao da čovjek nije čovjek? Zar razlika između izuzetnih i običnih ljudi nije bila neka daleka paralela sa natčovjekom i nižim čovjekom?"

„Ne mogu sve primiti", odgovorio sam ne razmišljajući.

„Ne mogu?" upitao je Svare. Nisam odgovorio. Sta je tu imalo da se odgovori? Da i ne značili su isto.

„Zašto onda ne one najnapuštenije?" upitao je Svare. „One bez imena i bez zasluga?"

Opet nisam odgovorio. Svare je imao dvije američke vize — šta još hoće? Zar ne zna da Amerika daje vizu svakome za koga neko tamo garantira?

On je to rekao u slijedećem trenutku. „Tamo nikoga ne poznajem. Ali mi je neko dao jednu adresu u Njujorku. Pisao sam tamo. Pisao sam i na druge adrese. Opisao sam našu situaciju. Onda mi je neko rekao da sam pogrešno radio: bolesne ne primaju u Sjedinjene Američke Države. Neizlječive bolesnike uopće nikako. Helenu moram predstaviti kao zdravu, rekli su. Helen je čula jedan dio razgovora. To se nije moglo izbjeći — niko ni o čemu drugom nije govorio u onoj sumornoj košnici — Marseju.

Te večeri smo sjedili u jednom restoranu u blizini Kanebijere. Vjetar je brisao ulicama. Nisam bio 187Obeshrabren. Nadao sam se da 61 naći nekog liječnika koji će poslije površnog pregleda dati Heleni uvjerenje da je zdrava.

Još smo igrali istu igru: da jedno drugom vjerujemo, da ništa ne znamo. Pisao sam prefekturama naših logora da nam potvrde kako smo ugroženi. Našli smo jednu sobicu; dobio sam dozvolu za sedmodnevni boravak, a noću sam bez dozvole radio u jednom restoranu gdje sam prao sudove; jedan apotekar mi je na Diboav recept dao deset ampula morfijuma — dakle, trenutno smo imali sve što nam je bilo potrebno.

Sjedili smo kraj prozora restorana i promatrali ulicu. Mogli smo sebi dozvoliti taj luksuz jer se nismo morali kriti. Helen se odjednom trgla i zgrabila me za ruku. Ukočeno je gledala u vjetrovit sumrak.

'Georg', prošaptala je.

'Gdje?'

IJ jednom otvorenom automobilu. Poznala sam ga. Baš sad je prošao.'

'Jesi li sigurna da je on?'

Klimnula je glavom.

Izgledalo mi je gotovo nemoguće. Pokušavao sam da u nekim automobilima koji su prolazili vidim ljude. Nisam uspio. Ali me to nije umirilo. Znao sam da nas on traži. I poznavao sam ga dovoljno dobro i znao da neće popustiti.

'Moramo otići odavde', rekao sam.

'Kuda?'

'U Španjolsku.'

'Zar u Španjolskoj nije još opasnije?'

Govorilo se da je Gestapo u Španjolskoj kao kod svoje kuće i da emigrante u Španjolskoj hapse i izručuju — ali u to vrijeme je kružilo bezbroj glasova, pa se nije moglo u sve vjerovati.

Ponovo sam pokušao da idem starim putem: da dobijem španjolsku tranzitnu vizu, koja se daje samo ako postoji portugalska viza — a ta opet zavisi od vize za neku drugu zemlju. Povrh svega postojalo je ono

188

zagonetnije od svakog birokratskog šikaniranja — viza za izlaz iz Francuske.

Jedne večeri smo imali sreće. Neki Amerikanac nas je oslovio. Bio je malo pripit i tražio je nekog s kim će govoriti engleski. Poslije nekoliko minuta sjedio je za našim stolom i častio nas pićem. Imao je oko dvadeset pet godina i čekao je na brod da se vrati u Ameriku. 'Zašto i vi ne pođete?' upitao je. Jedan trenutak sam šutio. To naivno pitanje kao da je razdvojilo stolnjak među nama. Tu je sjedilo biće sa neke druge planete. Ono što je za njega bilo jednostavno kao disanje, za nas je bilo nedostižno kao Sedam Vlašića.

'Nemamo vize', rekao sam na kraju. 'Pa uzmite ih sutra. U Marseju ima konzulat. Vrlo prijatni ljudi.' Poznavao sam te prijatne ljude. To su bili polubogovi: moralo se na ulici čekati da se vide njihovi sekretari.

'Idem ja sutra s vama tamo', rekao je Amerikanac.

'Dobro', odgovorio sam, ali mu nisam vjerovao. 'Da popijemo nešto u to ime.' Popili smo. Promatrao sam svježe, bezazleno prosječno lice pred sobom, i gotovo ga nisam mogao podnositi. Helen je bila skoro prozirna te večeri kad nam je Amerikanac pričao o brodejskom moru svjetlosti — bajke u jednom mračnom gradu. Promatrao sam Helenu kako sluša zvučna imena glumica, kazališnih komada, lokala, čitavog onog prijatnog meteža jednog grada koji nikad nije iskusio rat. Bio sam potišten, a ipak sam se radovao što sluša, jer je dotada na sve što se odnosi na Ameriku odgovarala sa šutljivom pasivnošću. U toj krčmi je u dimu od cigareta njeno lice postajalo sve živahnije, smijala se i obećala mladiću da će s njim ići da vidi neki komad koji je on naročito volio; pili smo i znali da će sutra sve biti zaboravljeno.

Nije bilo zaboravljeno. U deset sati je Amerikanac zakucao na vrata da nas povede. Ja sam bio maturan, a Helen je odbila da pođe s nama. Padala je

189kiša. Stigli smo do gusto zbijene gomile emigranata. Bilo je kao san: prošli smo kroz gomilu, rasklopila se pred nama kao Crveno more pred izraelskim emigrantima faraona. Zelena knjižica je bila zlatan ključ iz bajke koji otvara svaka vrata.

Dogodilo se ono neshvatljivo. Kad je čuo šta je posrijedi, mladić je nonšalantno izjavio da će garantirati za nas. Izgledalo mi je apsurdno. Bio je tako mlad. Činilo mi se da bi za tako nešto morao biti stariji od mene. Ostali smo oko jedan sat u konzulatu. Još nedjeljama ranije napisao sam zašto smo ugroženi. S mukom sam posredstvom drugih i trećih lica preko Svajcarske dobio potvrdu da sam bio u koncentracionom logoru u Njemačkoj, i drugu — da Georg traži Helenu i mene da bi nas vratio. Rekli su mi da ponovo dođem poslije nedjelju dana.

Napolju mi je mladi Amerikanac snažno protre-sao ruku. 'Milo mi je što smo se upoznali. Evo...', izvadio je posjetnicu, 'pozovite me telefonom kad budete tamo stigli.'

Mahnuo mi je rukom i htio da ode. 'A ako se nešto dogodi? Ako mi još budete potrebni?' upitao sam.

'Pa šta bi se još moglo dogoditi? Sve je u redu.' Nasmijao se. 'Moj otac je prilično poznat. Čuo sam da sutra kreće jedan brod za Oran; htio bih da ga uhvatim prije nego što se vratim. Ko zna kad ću opet doći ovamo. Bolje odmah iskoristiti što se može. I mi odande ćemo ipak kad-tad biti uvučeni.'

Nestao je. Okružilo me je pet-šest emigranata: tražili su njegovo ime i adresu! naslućivali su šta se dogodilo, pa su to i za sebe željeli. Kad sam im rekao da ne znam gdje u Marseju stanuje, grdili su me. Stvarno nisam znao. Pokazao sam im posjetnicu sa američkom adresom. Zapisali su je. Rekao sam im

da je to beskorisno, da mladić odlazi u Oran. Rekli su da će ga onda sačekati kod broda. Vratio sam se kući u dvojakom raspoloženju. Da nisam sve pokvario time što sam pokazao posjetnicu? Ali sam u onom trenutku bio neodlučan — i što sam dalje išao, tim beznadnije mi je sve izgledalo.

190

Rekao sam to Heleni. Ona se osmjehnula. Bila je vrlo krotka te večeri. U našoj sobici, koju smo od jednog podstanara uzeli u pazakup — pa i vi znate za one adrese što se prenose od usta do usta — pjevala je jedna neumorna zelena kanarinka; obavezali smo se da ćemo je njegovati. Jedna tuđa mačka je neprestano dolazila s okolnih krovova i čučala na prozoru, uporno piljeći žutim očima u pticu, čiji je žičani kavez visio o tavanici. Bilo je hladno, ali Helen, je željela da prozor bude otvoren. Znao sam da je imala bolove. To je bio jedan od znakova...

Kuća se tek kasno stižala. 'Sjećaš li se još malog zamka?' upitala je Helen.

'Sjećam ga se kao da mi je neko o tome pričao', odgovorio sam. 'Kao da to nisam bio ja, nego neko drugi.'

Pogledala me je. 'Svako ima više ličnosti u sebi', rekla je zatim. 'Ali se čovjek uvijek vraća! Zar se ne vraća?' upitala je žustro.

'Ja nikad nisam imao više ličnosti u sebi', rekao sam. 'Uvijek sam jednolično isti.'

Odmahnula je glavom. 'Kako se varaš. I tek ćeš kasnije uvidjeti kako se varaš. Tamo. Ali ćeš biti sam.' 'Kako to misliš?'

'Zaboravi to. Pogledaj mačku na prozoru. I bezazlenu pticu. Kako žrtva radosno klikće!'

'Neće je se nikad dočepati. Ptica je sigurna u svom kavezu.'

Prsnula je u smijeh. 'Sigurna u svom kavezu', ponovila je. 'Ko želi da bude siguran u kavezu?'

Pred zoru smo se probudili. Nastojnica je grdila i vikala. Otvorio sam vrata, odjeven i spreman za bjekstvo, ali nisam nigdje opazio policiju. 'Krv!' vikala je nastojnica. 'Zar nije to mogla da uradi na nekom drugom mjestu? Kakva svinjarija! Sad će još i policija doći! Sve to dolazi zbog čovjekoljublja? Ljudi to iskorišćavaju! I najamninu je dužna za pet nedjelja!'

U uskom hodniku gurali su se u svojoj svjetlosti stanari iz drugih soba i zavirivali u susjednu prosto-riju. Tamo je jedna šezdesetogodišnja žena izvršila samoubistvo. Presjekla je vene na lijevoj ruci. Krv se nečujno razlivala po postelji. 'Pozovite liječnika', rekao je Lahman, emigrant iz Frankfurta, koji je u Marseju trgovao brojanicama i ikonama.

'Liječnika!' kriještala je nastojnica. 'Satima je već mrtva, zar ne vidite? Tako je to kad čovjek prima protuhe! Sad će doći policija! Sve treba da vas po-hapsi! Pogledajte krevet! Ko će to oprati?'

'Mi možemo oprati', rekao je Lahman. 'Nemojte tu miješati policiju!'

'A najamninu? Sta će s njom biti?'

'Možemo da sakupimo', odgovorila je jedna stara žena u crvenom kimonu. 'Pa kuda bismo mogli otići? Budite milosrdni!'

'Bila sam ja milosrdna! čovjeka samo iskorišćavaju, to je sve! Sta je uopće imala od stvari? Ništa?'

Nastojnica je počela da pretražuje. Gola svjetlost jedine sijalice u sobi bila je žučkasta i štura. Ispod postelje je stajao kofer od najjeftinije vještačke kože. Nastojnica je klekla na donji kraj postelje, gdje se "krv nije izlila, i izvukla je kofer. Njena debela zadnjica, umotana u prugastu domaću haljinu, djelovala je kao zadnjica nekog ogromnog gnusnog insekta spremnog da proždere svoju žrtvu.

Otvorila je kofer. 'Ništa! Nekoliko krpa! Iznošene cipele.'

'Evo!' rekla je ona stara žena. Zvala se Luci Leve i prodavala je ispod ruke defektne čarape i lijepila razbijeni porculan.

Nastojnica je otvorila jednu kutijicu. Na ružičastoj vati ležali su lančić i prsten sa malim kamenom.

'Zlato?' upitala je debela žena. 'Sigurno samo pozlaćeno.'

'Zlato', rekao je Lahman.

'Da je zlato, ona bi ga prodala', rekla je nastojnica. 'Prije nego što je ovo ovdje učinila.'

'Ne radi se to uvijek samo zbog gladi', odgovorio je Lahman mirno. 'Ovo je zlato. A kamenčić je rubin. Vrijedi najmanje sedam do osam stotina franaka.'

192

'Koješta!'

'Ako hoćete, mogu ga prodati za vaš račun.'

'Pa da me nasamarite, a? Ne, dragi moj, mene ne.'

Morala je pozvati policiju. Emigranti koji su stanovali u kući nestali su za to vrijeme. Otišli su većinom na svoje uobičajene poslove — u konzulate ili da nešto prodaju. Ostali su dreždali u obližnjoj crkvi i čekali da im donese vijesti jedan od njih koga su ostavili na uglu kao na osmatračnici.

U crkvi je još trajala služba. Ispred ispovijeda-onica u pobočnim prolazima klečale su žene u crnim haljinama kao mali tamni humci. Svjeće su gorjele ne trepereći. Orgulje su brujale. I svjetlost se presijavala na zlatnom kaležu koji je svećenik visoko držao i u kome se nalazila Kristova krv, kojom je spa-

sao svijet za krvave križarske pohode, vjerski fanatizam, mučilišta inkvizicije, spaljivanje vještica i ubijanje heretika — sve u ime ljubavi prema bližnjem.

'Hoću da se ispovjedim', rekla je Helen neočekivano.

'Zašto?'

'Čekaj ovdje. Idem tamo.'

Nisam znao zašto hoće da se ispovijeda. Bila je rođena kao katolkinja, ali nikad nisam primijetio da obraća pažnju na vjerske obrede. Poslije izvjesnog vremena vratila se osmjehujući se. 'Nemoj me ništa pitati', rekla je. 'Nije bilo ono što si mislio.'

'Ništa nisam mislio.'

Negdje je našla utjehu, i bilo je svejedno gdje. 'Kako bi bilo da odemo na stanicu?' upitao sam. 'Tamo u čekaonici je toplije.'

'Odmah.'

Otišla je do jedne klupe ispod propovjedaonice i tamo klekla. Ne znam da li se molila i kome — vjerojatno sebi samoj. Mislio sam na onaj dan kad sam je čekao u katedrali u Osnabriku. Našao sam jedno potpuno strano ljudsko biće, pa čak i sad mi je svakim danom postajala sve više strana i tajanstvena. Izmicala mi je — to sam osjećao — u neku oblast koja više ne zna za ime, nego samo za tamu

Noć u Llsabonu

1931, možda, nepoznate zakone tame. Ona to nije htjela, i vraćala se. Ali više nije pripadala meni, a možda nikad i nije meni pripadala...

Ko uopće kome pripada i šta znači pripadati jedno drugom — te građanske riječi beznadne iluzije? Ali sam uvijek nanovo, kad se vraćala, za jedan čas, za jedan pogled, za jednu noć, sam sebi izgledao kao knjigovođa koji ne treba da računa, nego ne pitajući da prima ono što mu daje jedna luralica, nesrećnica, osuđenica na smrt. Znam da za to postoje druga imena, jeftina, površna i omalovažavajuća — ali ona mogu odgovarati drugim okolnostima i ljudima koji svoje egoističke zakone smatraju zavjetnim pločama božjim. Usamljenost traži saputnika i ne pita ko je on. Ko to ne zna, taj nikad nije bio usamljen — nego samo sam.

'Za što si se molila?' upitao sam i odmah se pokajao.

Pogledala me je čudnovatim pogledom. 'Za vizu za Ameriku', odgovorila je zatim, a ja sam znao da je slagala.

Jedan trenutak sam mislio da se molila baš za suprotno, jer sam uvijek nanovo osjećao pasivan otpor koji je pružala tom putovanju.

'Amerika?' rekla je jednom noću. 'Sta ćeš tamo? Našto bježati dalje? U Americi će se opet naći neka druga Amerika kuda ćeš htjeti da ideš, a onda opet Evropa — zar to ne uviđaš?' Nije htjela više ništa novo. Ni u šta više nije vjerovala. Smrt, koja je u njoj harala, nije više htjela da bježi. Vladala je njome kao neki vivisektor koji ispituje šta se događa kad se jedan organ i još jedan i jedna ćelija i još jedna mijenja i razara.

Bolest je s njome izvodila jezivu maskaradu, kao što smo mi u zamku igrali bezazlenu igru s kosti-mima, i ponekad me je iz uske lubanje plamenim očima promatralo jedno ljudsko biće koje me mrzi, ponekad biće koje mi je beznadno odano, ponekad užasno hrabar kockar; ponekad žena sačinjena samo od gladi i očajanja, ali uvijek ljudsko biće koje ima

194

satno mene da bi se vratilo iz tame i koje je zbog toga zahvalno u svom zastrašenom i istovremeno neustrašivom užasu od smrti.

Špijun je došao i javio da je policija otišla. 'Bolje da smo otišli u muzej', rekao je Lanman. 'Tamo se malo loži.'

'Zar ovdje postoji muzej?' upitala je jedan grbava mlada žena čijeg su muža žandarmi unvatili i koja je već šest nedjelja čekala na njega.

'Naravno. Muzej...'

Morao sam pomisliti na pokojnog Svarca.

'Hoćemo li da odemo tamo?' upitao sam Helenu.

'Ne sad. Hajde da se vratimo.'

Nisam želio da ponovo vidi onu mrtvu ženu, ali je nisam mogao zadržati. Kad smo stigli, nastojnica se već bila umirila. A možda je i dala da joj se procijene lančić i prsten. 'Sirota žena', rekla je. 'Sad nema čak ni imena.'

'Zar nije imala nikakve isprave?'

'Imala je jednu objavu. Ostali su je uzeli i vukli za nju kocku pomoću šibica. Dobila ju je ona mala sa crvenom kosom.'

'A tako, naravno. Sigurno joj je bilo milo.'

'Hoćete li da je vidite?'

'Ne', rekao sam.

'Da', rekla je Helen.

Ušao sam s njom. Pokojnica je bila potpuno iskrvarila. Kad smo ušli, dvije emigrantkinje su je pra-le. Baš su je okretale kao neku bijelu dasku. Kosa joj je visila do zemlje. 'Napolje!' prosiktala je jedna od njih na mene.

Izišao sam. Helen je ostala. Malo kasnije sam se vratio da je izvedem. Stajala je sama u sobičku, u dnu postelje. Netremice je promatrala bijelo, upalo lice, na kome jedno oko nije bilo sasvim zatvoreno.

'Hajde sad', rekao sam.

'Tako se tada izgleda', prošaptala je. 'Gdje će je sahraniti?'

'Ne znam. Tamo gdje se sahranjuje sirotinja. Ako nešto stoji, nastojnica će već za to sakupiti. Dovoljno da nešto i za sebe zadrži.'

13«

195Helen nije ništa odgovorila. Hladan zrak je prodirao kroz otvoren prozor. 'Kad će biti sahranjena?' upitala je.

'Sutra ili prekosutra. A možda će je odnijeti i na obdukciju.'

'Zašto? Zar ne vjeruju da se ubila?'

'To će svakako vjerovati.'

Nastojnica se popela gore. 'Sutra će je odnijeti na neku kliniku radi autopsije. Mladi liječnici se na takvim leševima uče da operiraju. Pa njoj je svejedno, a ovako ništa ne košta. Hoćete li šalicu kave?'

'Ne', rekla je Helen.

'Meni je potrebna', odgovorila je nastojnica. 'Komično, kako čovjeka to uzbuđuje, a? A ipak svi moramo umrijeti.'

'Da', rekla je Helen. 'Ali niko u to neće da vjeruje.'

Noću sam se probudio. Sjedila je u postelji i izgledalo je kao da osluškuje. 'Osjećaš li i ti?' upitala je. 'Sta?'

'Pokojnicu. Osjeća se. Zatvori prozor.'

'Ne osjeća se, Helen. To ne ide tako brzo.'

'Osjeća se.'

'Možda je to šiblje.' Emigranti su sakupili novac i stavili kraj pokojnice rukovet lovorovih grančica i svijeću.

'Zatvori prozor. Opet osjećam.'

Ustao sam i zatvorio prozor. Napolju se vidio svijetao mjesec, a pored prozora je čučala mačka.

Frknula je i odskočila kad ju je okrnulo krilo prozora. 'Sta je to bilo?' upitala je Helen iza mene.

'Mačka.'

'I ona osjeća, vidiš?'

Okrenuo sam se. 'Ona sjedi ovdje svake noći i čeka da kanarinka izađe iz kaveza. Spavaj, Helen.

Sanjala si. Stvarno se ništa ne osjeća iz druge sobe.'

'Onda sam ja ta koja se osjeća?'

Pogledao sam je zaprepašćeno. 'Niko se ne osjeća, Helen, ti si sanjala.'

196

'Ako nije ona, onda mora biti da sam ja. Ostavi se laganja!' odgovorila je odjednom oštro. 'Znam šta misliš da ja imam. I gadiš se mene! Zašto nisi pošten i ne kažeš to?'

Jedno vrijeme sam stajao vrlo miran. Ako je imala još nešto da kaže, neka kaže. Ali ona je šutjela.

Osjećao sam kako dršće. Sjedila je u postelji, kao nejasan, blijed, naprijed povijen luk, oslanjajući se na ruke, sa očima koje su ležale u dupljama, velike i tamne, i jako našminkanim ustima — već danima ih je mazala i pred spavanje — koja su izgledala crna u slaboj svjetlosti, i gledala je ukočeno u mene kao kakva ranjena zvijer koja se sprema da skoči na mene.

Dugo joj je trebalo da se umiri. Naposljetku sam zakucao na vrata kod Bauma, na prvom spratu, i kupio od njega bocu konjaka. Sjedili smo na postelji, pili iz nje i čekali jutro. Ljudi su došli rano da nose les.

Popeli su se uza stepenice trupkajući teškim cipelama. Njihova nosila su udarala o zidove uzanog hodnika. Kroz tanak zid čule su se prigušeno njihove dosjetke. Jedan sat kasnije došli su novi stanari.

Nekoliko dana sam trgovao kuhinjskim potrebama, limenim trenicama, noževima, ljuštačima i stvarčicama za koje nije bio potreban kofer što izaziva sumnju. Dvaput sam se vratio ranije u našu sobu i nisam zatekao Helenu. Čekao sam i uznemirio sam se, ali mi je nastojnica rekla da niko nije dolazio po nju. Otišla je prije nekoliko sati.

Vratila se kasno uveče. Lice joj je bilo zatvoreno. Nije me gledala. Nisam znao šta da radim, ali bi bilo čudnije da je ne pitam nego da je pitam.

'Gdje si bila, Helen?' ipak sam je upitao.

'Setala se', odgovorila je. 'Da, i po ovakvom vremenu. Nemoj me kontrolirati!'

197'Ja te ne kontroliram', rekao sam. 'Samo sam se brinuo da te policija nije uhvatila.'

Jetko se nasmijala. 'Policija me neće više uhvatiti.'

'Volio bih da vjerujem u to.'

Oštro me pogledala. 'Ako i dalje budeš pitao, opet ću otići. Ne mogu da podnesem da neko stalno motri na mene, zar ne shvataš? One kuće napolju ne motre na mene. Ravnodušna sam ljudima koji prolaze pored mene. Ne pitaju me i ne promatraju me!'

Bilo je jasno šta misli. Napolju nije niko ništa znao o njenoj bolesti. Nije bila pacijent; bila je žena. A ona je htjela da ostane žena. Htjela je da živi — a biti pacijent značilo je za nju lagano umirati.

Noću je plakala u snu. Ujutru bi sve zaboravila. Polutamu nije mogla da podnosi. Obavijala se kao otrovna paukova mreža oko njenog zastrašenog srca. Primijetio sam da joj je bilo potrebno sve više i više narkotičnih sredstava. Pitao sam Levija, koji je ranije bio liječnik, a sad je sastavljao horoskope. Rekao mi je da je kasno za bilo šta drugo. To isto mi je rekao i Dibo.

Otada je često kasno dolazila kući. Bojala se da je ne pitam. Nisam je pitao. Jednom, kad sam bio sam kod kuće, stigao je veliki buket crvenih ruža. Izašao sam, a kad sam se vratio, iščezao je. Počela je da pije. Neki su smatrali potrebnim da mi saopće kako su je vidjeli u baru, ne samu. Grčevito sam se držao američkog konzulata. Sad mi je bilo dozvoljeno da čekam u predsoblju; ali su dani prolazili i ništa se nije dogodilo.

Tada su me uhvatili. Policija je iznenada blokirala emigrante na dvadeset metara od konzulata. Pokušao sam da dospijem u konzulat, ali sam zbog toga postao još sumnjiviji. Ko se našao u konzulatu, bio je spašen. Vidio sam kako je Lahman nestao u vratima, otrgao sam se, probio se i srušio preko podmetnute noge jednog žandarma. 'Tog mladića svakako!' rekao je nasmijani mladi čovjek u civilu. 'Sumnjivo je koliko mu se mnogo žuri.'

198

Pregledali su nam isprave. Nas šestoricu su zadržali. Policija se povukla. Odjednom nas je opkolio izvjestan broj civila. Potjerali su nas, natovarili u zatvoreni kamion i prebacili u neku kuću u predgrađu, koja je prilično usamljena ležala u vrtu.

Danas mi izgleda pravo čudo što me ranije nisu uhvatili. Znao sam da Georg neće prestati da nas traži. Nasmijani mladi čovjek mi je to i rekao kad su mi oduzimali isprave. Na nesreću, bio je tu i He-lenin pasoš — ponio sam ga u konzulat. 'Najzad smo upecali jednu našu ribicu', rekao je ushićeno. 'I druga će uskoro doći.' Osmjehnuo se i udario me po licu rukom punom prstenja. 'Ili možda mislite drukčije, Svare?'

Obrisao sam krv koja mi je od udarca rukom s prstenjem potekla sa usne. U sobi su bila još dva čovjeka u civilu. 'Ili ćete nam možda i sami reći adresu?' upitao je nasmijani mladić.

'Ja je ne znam', odgovorio sam. 'I sam tražim svoju ženu. Posvađali smo se prošle nedjelje, pa je otišla.' 'Posvađali? Ala je to ružno, srce moje!' Mladić me je ponovo udario po licu. Desni očni kapak mi je prsnuo. 'Eto ti, za kaznu!'

Osjetio sam njegov parfem dok je stajao tako blizu mene. Nisam se ni makao. Znao sam da je besciljno pružiti otpor, a još besciljnije ispoljavati hrabrost. I stoga sam se prilikom slijedećeg udarca štapom ječeći srušio na pod. Začuo se smijeh. 'Razgali ga, Mileru', rekao je mladić nježnim glasom.

Miler je povukao dim iz svoje cigarete, sagnuo se ka meni i prinio cigaretu mom povrijeđenom očnom kapku. Bol je bio takav kao da je sipao vatru u oko. Njih trojica su se smijala. 'Ustaj, momče', rekao je onaj nasmijani.

Ustao sam posrćući. Tek što sam stao na noge, ponovo me je udario.

'Ovo su samo vježbe da se zagriješ', rekao je. 'Imamo dovoljno vremena, čitav život — čitav vaš život, Svare. Prilikom idućeg simuliranja imamo za

199r

vas jedno čudotvorno iznenađenje. Poletjet ćete uvis sa sve četiri.'

'Ne simulirani', odgovorio sam. 'Ja sam težak srčani bolesnik. Može se dogoditi da idući put uopće više ne ustanem pa ma šta vi radili.'

Nasmijani se obratio onoj dvojici agenata. 'Naš dečkić ima bolesno srce, da mu povjerujemo?'

Ponovo me je udario, ali sam osjetio da sam ostavio utisak. Mrtvog me nije mogao predati Geor-gu.

'Jeste li se prisjetili adrese?' upitao je. 'Jednostavnije je da je kažete sad negoli kasnije kad više ne budete imali vremena.'

'Ne znam je. Volio bih da je znam.'

'Naš mali se herojski drži. Ala je to lijepo! Šteta što to niko ne vidi osim nas.'

Gazio me je dok se nije umorio. Ležao sam na podu i trudio se da zaštitim svoje lice.

'Tako', rekao je najzad, 'sad ćemo zatvoriti našeg momčića u podrum. Onda ćemo večerati, pa ćemo tek poslije toga početi kako treba. Fina noćna sjednica!'

Ona dva agenta su me odvušla u podrum. Pozadi su mi povezali ruke za noge, ritnuli me još nekoliko puta i obećali da će ponovo doći.

Sve sam to već poznao. Prošao sam kroz to u logoru u Njemačkoj. Za svaki slučaj sam još imao otrov. Pretresli su me vrlo površno i nisu ga našli. Također sam još imao oštar mali pererez, koji je bio

ovlaš ušiven u postavu od hlača, pa ga nisu pronašli. Možda sam se i mogao dokopati peroreza i osloboditi se uzica, ali su ona dva agenta zaključala podrum.

Ležao sam u tami. Čudnovato je da čovjek u takvim situacijama isprva ne očajava zbog onoga što ga čeka, nego što je bio toliko glup i dopustio da ga uhvate. Sjećanje je optimist — navodi čovjeka da zaboravi i da uslijed toga postane lakomislen.

Lahman je vidio da su me uhvatili. On, doduše, nije znao da je to bio Gestapo, jer je učestvovala i francuska policija — ali ako se ne vratim najdalje za dva-tri dana, Helen će pokušati da me pronađe

200

preko policije i da sazna gdje sam. Onda će doći. Pitanje je bilo da li će onaj nasmijani na to čekati. Pretpostavljao sam da će obavijestiti Georga što može brže. Ako je Georg u Marseju, onda će me još iste večeri saslušavati.

Bio je u Marseju. Helen se nije prevarila. Došao je i saslušavao me. Neću o tome da govorim. Zatim su me ponovo odveli u podrum. Samo mi je otrov koji sam imao omogućio da izdržim ono što se zbivalo. Srećom, Georg nije imao strpljenja za ono tanano mučenje koje mi je obećao nasmijani mladić; ali ni njegov metod nije bio loš."

Svare me je pogledao. Lice mu je bilo izobličeno; desni očni kapak mu je podrhtavao. „Možete li mi objasniti šta je to spalo jedan narod da se odjednom vrati u takav atavizam?"

„Ne", odgovorio sam. „Pitanje se sastoji u tome da li je to u njemu uvijek drijemalo."

„Pitanje se sastoji u tome da li to uvijek u svakome drijema", rekao je Svare polagano.

Nisam ništa odgovorio. Nisam imao ni najmanje volje da filozofiram.

„Došao je još jednom noću", rekao je Svare. „Sjeo je prema meni na jednu klupicu, raskrečenih nogu — simbol apsolutne sile, za koju smo mislili da je u dvadesetom vijeku ukroćena, ali koja je uprkos tome postala znamenje dvadesetog vijeka, a možda baš zbog toga. Iste večeri sam doživio dvije manifestacije zla — onog nasmijanog i Georga, apsolutno zlo i brutalno zlo. Nasmijani je bio gori, ako hoćemo tu još da pravimo razliku — on je mučio iz zadovoljstva, a onaj drugi da bi sproveo svoju volju.

Biti bespomoćno prepušten drugome na milost i nemilost — to je jedno od najstrašnijih osjećanja. To mi je poznato još iz vremena kad sam bio u njemačkom koncentracijskom logoru. Ono što se tamo radilo bilo je grijeh protiv svetog Duha. Poznato vam je da katolička crkva zna za neke mračne grijehe 201 koji se gotovo i ne mogu imenom označiti i za koje nema oprostaja ni u ovom ni u onom životu?" „Sjećam se", odgovorio sam. „Oni su u čudno mračnoj protivvrječnosti sa učenjem o oprostaju grijeha ispoviješću."

„Jedan od njih je upotreba apsolutne sile protiv onoga ko je bespomoćan", rekao je Svare.

Bio sam skeptičan. Čovjek koji je bio mučen ima prava na nešto optimizma.

„U međuvremenu sam skovao plan", rekao je Svare. „Na neki način sam morao izaći iz te kuće. Stoga sam se, kad je Georg sjedio preda mnom, pretvarao da sam skršen. Kao da sam spreman sve da kažem ako me pošteti. Imao je onaj samozadovoljni, prezrivi osmijeh čovjeka koji nikad nije bio u sličnoj situaciji, pa je stoga uvjeren da bi joj odolio kao neki junak iz udžbenika. Takva vrsta ljudi nikad ne odo-ljeva."

„Znam", rekao sam. „Čuo sam jednog gestapovskog krvoloka kako je urlikao kad je prignječio palac tukući jednog čovjeka čeličnim lancem. Onaj pretučeni je bio miran."

'Aha, svinjo kukavička, hoćeš- da živiš; je l'-'? Pa Još i uslove postavljaš?' počeo je Georg. Zatim su došli udarci nogom i ostalo čime pripadnici više rase dokazuju svoju hrabrost na bespomoćnim žrtvama.

Ponovo sam se podigao. Preda mnom su stajale sjajne čizme. 'Ne postavljam nikakve uslove', rekao sam. 'Ali ako Helenu vratite u Njemačku, ponovo će pobjeći ili će sebi oduzeti život.'

'Gluposti!' prasnuo je Georg.

'Helen je prilično ravnodušna prema životu', rekao sam. 'Ona zna da ima rak i da je neizlječiva.'

Ukočeno me je pogledao. 'Lažeš, mrcino jedna!'

'To i sami znate. Konstatirali su to kad su je prvi put u Cirihi operirali. I rekli su joj.'

'Ko?'

'Čovjek koji ju je operirao. Htjela je da zna.'

202

'Svinja jedna!' zaurao je Georg. 'Ali dočepat ću se ja te strvine! Za godinu dana će Svajcarska već biti njemačka! Kakav nečovjek!'

'Ja sam želio da se Helena vrati', rekao sam. 'Ona se opirala. Vjerujem da bi se vratila ako joj kažem da se moramo rastati.' 'Koješta!'

'Mogao bih se tako odvratno ponašati da će me mrziti dok je živa', rekao sam.

Vidio sam kako Georgov mozak radi. Postoji jedno stanje iscrpenosti i koncentracije koje se graniči gotovo sa vidovitošću. Oslonio sam se na ruke i promatrao Georga. Zaboljelo me je ono mjesto između obrva. Od upinjanja da mu nametnem svoju volju.

'Kako?' odgovorio je najzad. 'Ona se boji da se njena bolest osjeća i da je se ljudi gade. Ako bih joj to rekao, zauvijek bi raskrstila sa mnom.'

Georg je razmišljao. Mogao sam pratiti svaku njegovu misao.

Uvidio je da je taj prijedlog za njega povoljan. Ako bi on lično od mene iznudio Heleninu adresu, Helen bi ga samo još više mrzila, ali ako se ja prema njoj ponašam kao nitkov, ona će mrziti i mene, a on se može prikazati kao anđeo spasitelj i reći: 'Zar ti nisam uvijek govorio?'

'Gdje stanuje?' upitao je.

Dao sam jednu lažnu adresu. 'Ta kuća ima pola tuceta izlaza', rekao sam. 'Kroz podrum i povezane ulice. Helen bi lako mogla pobjeći kad bi došla policija. Neće pobjeći ako odem ja sam.' 'Ili ja', rekao je Georg. 'Pomislila bi da ste me ubili. Ima otrov.' 'Budalaštine!'

Čekao sam. 'A šta tražiš za to?' upitao je Georg. 'Da me pustite.'

Georg se osmjehnu. Izgledalo je kao da neka životinja pokazuje zube. Znao sam da me nikad ne bi pustio. 'U redu', rekao je zatim. 'Poći ćeš sa mnom.'

203 Klimnuo sam glavom. 'Hajdemo!' Ustao je. 'Umij se tamo na česmi...'

'Vodim ga sobom', rekao je Georg jednom agentu koji se dosađivao i pušio cigaretu u sobi ukrašenoj lovačkim trofejima. Agent je salutirao i otvorio vrata kroz koja smo prošli do Georgovog automobila. 'Ovdje, pored mene', rekao je Georg.

Krenuli smo kroz vjetrovitu i hladnu noć. Nadao sam se da ću negdje, kad auto bude morao da uspori ili da se zaustavi, moći da ispadnem iz kola, ali je Georg zaključao vrata sa moje strane. Od vikanja također ne bi bilo nikakve koristi; niko ne bi priskočio u pomoć čovjeku koji viče iz njemačkih kola, a i Georg bi me onesvjestio udarcima revolvera prije nego što bih dvaput mogao vikati iz limuzine sa zatvorenim prozorima. 'Čuješ, nadam se da si rekao istinu', rekao je Georg. 'Inače ću narediti da te oderu i pospu biberom.'

Sjedio sam sav skljkokan na svom sedištu, i kad su kola najednom iznenada zakočila pred jednim neosvijetljenim taljigama, namjerno sam se presavio. 'Ne simuliraj nesvjesticu, svinjo!' obrecnuo se Georg.

'Rdavo mi je", rekao sam i polagano se ispravio.

'Kukumavko!'

Bio sam rasparao suvratak od hlača. Pri drugom kočenju dokopao sam se peroreza; pri trećem, kada sam udario glavom o vjetrobran, uspio sam da ga otvorim u mraku kola. Držao sam ga stisnutog uza se i čekao.

Na jednoj okuci sam uzviknuo što sam oštrije i jače mogao: 'Pazi! Lijevo!'

Neočekivani uzvik je djelovao prije no što je Georg mogao razmisliti. Glava mu se automatski okrenula nalijevo, a volan je čvršće stegao. Naglo sam se okrenuo i zario nož. Nož nije bio veliki, ali sam pogodio lijevu stranu vrata i prerezao dušnik. Georg je pustio volan i posegao za grlo. Onda se skljkokao nalijevo prema vratima i gurnuo laktom kvaku, koja se otvorila. Kola nisu išla brzo; zaokrenula su u stranu i naletjela na žbun šiblja. Vrata su se otvorila i Georg ispao. Jako je krvario i krkljao.

204

Došuljao sam se do njega i oslušnuo. Okruživala me je tišina koja je šumila i u kojoj se činilo da motor grmi. Ugasio sam ga, i tišina je sad bila kao vjetar što bruji. To je bila krv u mojim ušima. Mo-treći Georga potražio sam svoj perorez. Sedefne korice su se ljeskale na papučici automobila. Uzeo sam ga i čekao. Nisam znao neće li Georg odjednom skočiti; onda sam vidio kako je nekoliko puta trgnuo čizmama i zašutio. Bacio sam perorez, ali sam ga ponovo uzeo i obrisao. Ugasio sam svjetlost i oslušnuo. Bilo je mirno. Prije toga nisam razmišljao ni o čemu daljem; sad sam morao brzo da radim. Vrijeme je bilo dragocjeno, svakog časa mogao sam biti otkriven.

Svukao sam Georga. Najodvratnije je bilo izuti mu čizme, ali bi ga one smjesta odale da je Nijemac. Načinio sam zavežljaj od njegovih stvari. Zatim sam odvuкао tijelo u žbun. Proći će izvjesno vrijeme dok ga pronađu, onda izvjesno vrijeme dok ustanove ko je taj mrtvac. Možda ću imati sreće pa će ga proknjižiti jednostavno kao nepoznato ubijeno lice. Probao sam automobil. Bio je u redu. Vratio sam ga na cestu.

U kolima sam našao jednu džepnu lampu. Bilo je malo krvi na sjedištu i vratima. I sjedište i vrata su bili od kože, pa su se lako mogli oprati. Kod jednog jarka sam u tu svrhu upotrijebio Georgovu košulju. Oprao sam i papučicu. Zatim sam se i sam oprao i ponovo ušao u kola. Gadilo mi se da sjedim na Geor-govom mjestu; imao sam osjećanje kao da će mi iz mraka skočiti za vrat.

Kola sam ostavio malo dalje od kuće u jednoj sporednoj ulici. Sad je padala kiša. Prešao sam preko ulice i duboko disao. Postepeno sam primijetio koliko me boli tijelo. Zastao sam pred jednom trgo-

vinom ribama i pogledao se u ogledalo, koje je bilo postavljeno sa strane. Na tamnom srebru neosvijetljene ploče nisam mogao mnogo šta vidjeti; ali lice mi je bilo natečeno i modro i krvavo — toliko sam vidio.

205 Uspio sam da neopaženo prođem pored nastoj-nice. Već je spavala i samo je nešto progundala. Za nju nije bilo ništa neobično što se vraćam u to vrijeme; to se češće događalo.

Helen nije bila kod kuće. Pogledao sam postelju i ormar. Kanarinka, koju je svjetlost probudila, otpočela je da pjeva. Neko vrijeme sam čekao, zatim sam se odšuljao prijeko do Lahmana i tiho zakucao.

On se smjesta probudio. Izbjeglice imaju lak san. 'Jeste li...' rekao je, pogledao me i zašutio.

'Jeste li rekli nešto mojoj ženi?' upitao sam.

Odmahnuo je glavom. 'Nije bila ovdje. I do prije jednog sata se još nije bila vratila.'

'Hvala bogu.'

On me je pogledao kao da sam poremetio pameću. 'Hvala bogu', ponovio sam, 'onda je vjerojatno nisu uhvatili. Samo je jednostavno izašla.'

'Samo jednostavno izašla', ponovio je Lahman. 'Sta je s vama bilo?' upitao je zatim.

'Saslušavali su me. Pobjegao sam.'

'Policija?'

'Gestapo. Sad je prošlo. Spavajte.'

'Zna li Gestapo gdje ste?'

'Onda ne bih bio ovdje. Otići ću odavde prije nego što svane.'

'Trenutak!' Lahman je izvukao nekoliko slika svetaca i brojanica. 'Evo, ponesite ovo. Ponekad čine čuda. Hirš se time prokrijumčario preko granice. Narod na Pirinejima je veoma pobožan. Ove stvari je lično papa blagoslovio.'

'Zaista?'

Osmjehnuo se divnim osmijehom. 'Ako nas spasu, onda ih je blagoslovio sam bog. Do viđenja, Svare.'

Vratio sam se i počeo da pakiram naše stvari. U Heleninoj ladici sam pronašao mali svežanj pisama.

Video sam da su bila adresirana na 'Poste restrante, Marsej'. Nisam ni na šta mislio i stavio sam ih u njen kofer.

Našao sam i večernju haljinu iz Pariza i spa-

206

kirao je. Onda sam sjeo pored umivaonika i spustio ruku unutra. Osjećao sam bolove kad sam duboko udisao zrak. Promatrao sam vlažne krovove ne misleći

ni na šta.

Najzad sam čuo Helenine korake. Stajala je na vratima kao neko uznemireno, lijepo priviđenje. 'Sta radiš tu?' Nije ništa znala.

'Moramo da idemo, Helen', rako sam. 'Smjesta.'

'Georg?'

Klimnuo sam glavom. Odlučio sam da joj ništa ne kažem.

'Sta ti se dogodilo?' upitala je uplašeno i prišla bliže.

'Uhapsili su me. Pobjegao sam. Tražit će me.'

'Moramo da idemo?'

'Smjesta.'

'Kuda?'

'U Španjolsku.'

'Kako?'

'Autom koliko god možemo. Možeš li da se spremiš?'

'Da.'

Zateturala se.

'Imaš li bolove?'

Klimnula je glavom. Sta stoji tamo na vratima, pomislio sam. Sta je to? Bila mi je strana. 'Imaš li još ampula?' upitao sam.

'Malo.'

'Opet ćemo ih nabaviti.'

'Izađi jedan trenutak napolje', rekla je.

Stajao sam u hodniku. Vrata su ostala malo odškrinuta. Pomaljala su se lica sa očima lemura. Lica patuljastih polifema, samo sa po jednim okom i iskripljenim ustima...

Baum je u dugačkim sivim gaćama ustrčao uza stepenice kao neki skakavac i tutnuo mi u ruku pola boce konjaka. 'Zatrebat će vam', prošaptao je. Odmah sam otpio veliki gutljaj. 'Imam novca', rekao sam. Evo! Dajte mi još jednu punu bocu.'

Uzeo sam Georgov novčanik i našao unutra novac. Samo za trenutak pomišljao sam da ga bacim.

207 Kod njega sam također našao njegov pasoš, zajedno sa Heleninim i mojim. Imao ih je u džepu.

Georgove stvari sam vezao u zavežljaj, stavio unutra kamen, i bacio u pristanište. Pasoš sam u svjetlosti džepne lampe pažljivo pregledao, pa sam se onda odvezao do Gregorijusa i probudio ga. Zamolio sam ga da Georgovu fotografiju zamijeni mojom. On se isprva prestravljeno protivio, ali pasoš jednog visokog gestapovskog funkcionara još nikad nije vidio. Rekao sam mu da on tu ne mora svoje djelo snabdjeti potpisom kao neki umjetnik. Ja sam kasnije za to odgovoran i niko o njemu neće ništa znati.

"A ako vas budu mučili?"

Pokazao sam mu svoju ruku i lice. 'Odlazim za jedan sat', rekao sam. 'Kao emigrant, sa ovakvim licem neću stići ni deset kilometara daleko, a moram preko granice. To je moja jedina šansa. Evo mog pasoša. Fotografirajte fotografiju sa pasoša. Zamijenite kopiju sa fotografijom na gestapovskom pasošu. Sta to staje? Imam novaca.'

Baum je donio drugu bocu konjaka. Platilo sam mu i vratio se u sobu. Helen je stajala pored noćnog stočića. Ladica u kojoj su bila pisma stajala je otvorena. Zatvorila ju je i prišla mi sasvim blizu. 'Je li to Georg učinio?' upitala je.

'Bio je čitav konzorcijum', odgovorio sam.

'Proklet da je!' Prišla je prozoru. Mačka je odskočila. Helen je počela da otvara ladice. 'Proklet da je', ponovila je tako vatreno i s tolikim uvjerenjem kao da mu se obraća u nekom mističnom obredu.

Uhvatio sam je za stisnute pesnice i odvuкао od prozora. 'Moramo otići odavde.'

Silazili smo niza stepenice. Pogledi su nas pratili sa svih vrata. Jedna siva ruka je mahnula. 'Svare!

Nemojte nositi ruksak. Zandarmima je ruksak uvijek

208

sumnjiv. Imam jedan jeftin kofer od vještačke kože, vrlo elegantan ...'

'Hvala', odgovorio sam. 'Sad mi vize nije potreban kofer. Potrebna mi je sreća.'

'Držat ćemo palce.'

Helen je izašla prije mene. Čuo sam kako joj jedna prostitutka savjetuje da ostane kod kuće: kiša je pokvarila posao. Dobro je, pomislio sam, za mene ulice nikad nisu dovoljno puste.

Helen se trгла kad je vidjela kola. 'Ukradena', rekao sam. 'Moramo njima otići što dalje možemo. Uđi.'

Bio je još mrak. Kiša se slivala u potocima niz vjetrobran. Ako je na papučici bilo još krvi, sad je bila sprana. Zaustavio sam kola jedan blok dalje od Gregorijusovog stana. 'Skloni se tamo', rekao sam

Heleni i pokazao na staklenu nadstrešnicu jedne radnje.

'Zar ne mogu da ostanem u kolima?'

'Ne. Ako neko dođe, pravi se kao da čekaš mušterije. Odmah ću se vratiti.'

Gregorijus je već čekao. Njegov strah je ustupio mjesto ponosu umjetnika. 'Uniforma je zadavala teškoće', rekao je. 'Pa vi ste u građanskom odijelu. Pogledajte. Jednostavno sam mu odsjekao glavu.'

Odljepio je Georgovu fotografiju, izrezao glavu i vrat, stavio uniformu na moju fotografiju i snimio tu montažu. 'Obersturmbanfirer Svare', rekao je ponosno. Kopiju je već bio osušio i umetnuo. 'Pečat je prilično uspio. Ionako ste izgubljeni ako ga pažljivo ispituju — čak i kad bi bio pravi. Evo, vraćam vam neoštećen vaš stari pasoš.'

Dao mi je oba pasoša i ostatke Georgove fotografije. Silazeći niza stepenice iscjepkao sam je i rasuo napolju komadiće u vodu koja je navirala u slivnik.

Helen je čekala u svom kišnom ogrtaču, blijeda i mršava. Pregledao sam kola: ako budem imao sreće, »•» No« u Lisabonu

209stići ću preko granice. Sreća me je i dalje služila — u ladici na tabli s instrumentima nalazio se jedan španjolski triptik, već dvaput iskorišćen. Odlučio sam da ne prelazim granicu tamo gdje su kola već jednom bila.

Auto je jurio kroz kišu. Imali smo još nekoliko sati do svanuća. Vozili smo se u pravcu Sent Perpinja. 'Da šofiram ja?' upitala je Helen poslije izvjesnog vremena.

'Možeš li? Nisi spavala.'

'Nisi ni ti.'

Pogledao sam je. Izgledala je svježija i mirna. Nisam shvatao. 'Hoćeš li gutljaj konjaka?'

'Ne. Sofirat ću dok ne stignemo negdje gdje možemo da dobijemo kavu.'

'Gregorijus mi je dao punu flašu.'

Izvadio sam je iz ogrtača. Helen je odmahнула glavom. 'Kasnije', rekla je vrlo blagim glasom. 'Pokušaj da spavaš. Sofirat ćemo naizmjenično.'

Helen je šofirala bolje od mene. Poslije izvjesnog vremena je počela da pjevuši jednolične pjesmice. Ja sam bio u veoma napregnutom stanju; sad su zujanje kola i poluglasno pjevušanje počeli da me uspavljuju. Znao sam da moram spavati, ali sam se stalno trzao. Kraj nas je promicao sivi predio; koristili smo se farovima ne obazirući se na posljedice.

'Jesi li ga ubio?' upitala je Helen iznenada.

'Jesam.'

'Jesi li morao?'

'Da.'

Vozili smo se dalje. Zurio sam u cestu i razmišljao o mnogo čemu, a onda sam zaspao kao zaklan. Kad sam se probudio, kiša je prestala. Bilo je jutro, motor je zujao. Helen je sjedila za volanom, i meni se činilo da sam sve to sanjao. 'Nije istina ono što sam rekao', rekao sam.

'Znam', odgovorila je.

'To je bio jedan drugi', rekao sam.

'Znam.'

Nije me gledala.

210

Htio sam u Perpinjanu da izvadim španjolsku vizu za Helenu. Pred konzulatom se tiskala silna gomila. Morao sam riskirati, pa i ako se za kolima već traga: nije postojala nikakva druga mogućnost. Geor-gov pasoš je imao jednu vizu.

Polagano sam pritjerao kola. Gomila se pokrenula tek kad je vidjela njemački broj. Razdvojila se pred nama. Neki emigranti su se razbježali. Kola su se tiskala ka ulazu kroz špalir mržnje. Jedan žan-darm je salutirao. To mi se odavno nije desilo. Nehajno sam pozdravio i ušao u konzulat. Čovjek mora da bude ubica, pomislio sam, da bi mu ukazivali poštovanje.

Čim sam pokazao pasoš, dobio sam vizu. Vioekon-zul me je pogledao u lice. 'Tragovi borbe izbliza', rekao sam. Klimnuo je glavom s razumijevanjem. 'I mi smo imali svoje godine borbe. Hajl Hitler!

Veliki čovjek, kao i naš kaudiljo.'

Izišao sam. Oko automobila se stvorio prazan prostor. U njemu je pozadi sjedio jedan preplašeni dječak od nekih dvanaest godina. Sabio se u uglu i sav se pretvorio u oči i ruke, stisnute na ustima.

'Moramo ga povesti', rekla je Helen.

'Zašto?'

'Ima objavu koja ističe za tri dana. Ako ga uhvate, poslat će ga u Njemačku.'

Sad sam osjećao znoj na leđima ispod košulje. Helen me je pogledala. Bila je vrlo mirna. 'Jedan život smo oduzeli', rekla je na engleskom. 'Jedan treba da spasemo.'

'Imaš li neku ispravu?' upitao sam malog.

Pružio mi je šuteći dozvolu za boravak. Uzeo sam je i vratio se u konzulat. Veoma mi je teško palo da se vratim; činilo se da auto kroz stotinu zvučnika objavljuje svoju tajnu. Sekretaru sam nemarno rekao da sam potpuno zaboravio da mi je potrebna još jedna viza — službeno, radi utvrđivanja identiteta s one strane granice. On se iznenadio kad je vidio ispravu, zatim se osmjehnuo i dao mi vizu.

u*

211 Ušao sam u auto. Raspoloženje je postalo neprijateljskije. Vjerojatno su mislili da namjeravam izvršiti otmicu dječaka. Čuo sam povike za nama. 'Ko bi se ovome nadao?' pomislio sam, i isto to pomislio kad se ta jeziva igra ponovila i kad sam odmah dobio i portugalsku vizu. Ubici su sva vrata bila otvorena

Napustio sam grad u nadi da će me sreća i dalja služiti. Volan automobila je svakim časom postajao sve vreliji u mojoj ruci. Znao sam da ga uskoro moram napustiti, ali uopće nisam znao šta će se onda dogoditi. Po tom vremenu Helen nije mogla stranputicama prijeći preko planine; bila je suviše slaba, a gubitak kola bi takođe uništio i sablasnu zaštitu koju su nam pružali naši neprijatelji. Niko od nas nije imao dozvolu za izlazak iz Francuske. Pješice je sasvim drugačije nego skupim kolima.

Vozili smo se dalje. Bio je to čudan dan. Svijet s ove i svijet s one strane bili su kao dva ponora, a mi smo išli uskim hrbatom u nekom visokom, oblacima zastrtom predjelu, kao nekom žičanom željeznicom.

Dječak je gotovo nepomično sjedio šćućuren na zadnjem sjedištu automobila. U svom životu nije naučio ništa drugo osim da ni u šta nema povjerenja. Ničega drugog se nije sjećao. Kad su 'kultur-tregeri' njemačkog Trećeg Rajha smrskali glavu njegovom djedu, on je imao tri godine, kad su mu objesili oca, imao je sedam godina, a kad su mu majku gazirali, imao je devet — pravo dijete dvadesetog stoljeća. Nekako je pobjegao iz koncentracionog logora i sam prešao put preko granice. Sad je htio da ide u Lisabon; tamo njegov ujak treba da je urar — tako mu je rekla majka kad ga je blagosloвила uveče uoči gaziranja.

Sve je bilo dobro. Niko na francuskoj granici nije tražio dozvolu za izlaz. Pokazao sam na brzu ruku svoj pasoš i izvršio registraciju kola. Zandarmi

212

su salutirali, rampa se podigla — i napustili smo Francusku. Poslije nekoliko minuta španjolski carinici divili su se kolima i raspitivali se koliko kilometara postižu. Dao sam im neko obavještenje i upitao gdje mogu da uzmem benzin. Rekli su da za prijatelja Španjolske postoje specijalne rezerve benzina. Nisam imao pezose. Oni su mi promijenili franke. Rastali smo se sa srdačnom formalnošću.

Zavalio sam se u sjedištu. Pred. nama je ležala jedna strana zemlja, zemlja koja više nije izgledala kao Evropa. Još nismo bili van opasnosti, ali se između Francuske i te zemlje nalazio ponor. Promatrao sam puteve, magarce, ljude, nošnju, tvrdi, kameni predio. Onda sam vidio da Helena plače.

'Sad si stigao gdje si želio', prošaptala je.

Nisam znao šta zapravo misli. Još sam bio ispunjen nevjericom da je sve tako lako išlo. Sjetio sam se učtivosti, pozdrava, osmijeha — prvi put poslije toliko godina sam to ponovo doživeo, i morao sam postati ubica da bi se prema meni postupalo kao prema ljudskom biću. 'Zašto plačeš?' upitao sam. 'Još nismo spašeni. Španjolska je puna gestapovaca. Moramo što brže proći kroz nju.'

Helen i ja smo prenoćili u jednom malom mestu. U stvari, ja sam želio da kola negdje ostavim ili da ih sručim u neku rijeku, pa da dalje putujemo vlakom. Nisam to učinio — Španjolska je bila nesigurna; želio sam što brže da je napustim. Auto se na neobjašnjiv način pretvorio u neku vrstu mračne amajlije; njegovo tehničko savršenstvo suzbijalo je užasavanje što sam u njemu ubio Georga. Kola su mi bila neophodna; na Georga više nisam mislio. On je suviše dugo lebdio nad mojim životom kao prijetnja; sad ga više nije bilo, a ja sam gotovo samo to i osjećao.

Djelimično sam noću vozio kroz Španjolsku. Na granici sam ostavio Helenu u automobilu. Motor je i dalje radio. Ako bi se nešto sumnjivo dogodilo, ona bi krenula u mom pravcu, ja bih uskočio, pa bismo se probili do portugalske carinarnice. Ništa naročito nam

213r

se nije moglo dogoditi: to je bila mala pogranična postaja, i mi bismo umakli prije nego što bi službenici u mraku mogli pripucati i pogoditi cilj. Sta bi se poslije toga dogodilo u Portugaliji — to je bilo nešto drugo.

Nije se dogodilo ništa. U vjetrovitom mraku uni-formisani službenici su stajali kao figure na nekom Gojinom platnu. Salutirali su, pa smo prešli do portugalske postaje, gdje su nas na isti način dočekali. Baš kad su kola krenula, za nama je potrčao jedan službenik i doviknuo nam da stanemo. Razmišljao sam vrlo brzo; da sam produžio da vozim, mogli bi kola zaustaviti u slijedećem mjestu. Zaustavio sam. Gotovo smo prestali da dižemo.

Službenik je stigao do kola. 'Vaš triptik', rekao je. 'Zaboravili ste ga. Kako mislite da se vratite preko granice?'

'Najljepša hvala!'

Dječko iza mene je odahnuo. I ja sam osjetio toliko olakšanje da mi je za trenutak izgledalo kao da nemam težine.

Sela su prelijetala pored nas. Psi su lajali. U noći je zablistala vatra potkivačnice: kovač je potkivao jednog bijelca. Kiša više nije padala. Očekivao sam osjećanje oslobođenja na koje sam toliko dugo čekao, ali ono nije dolazilo. Helen je mirno sjedila pored mene. Htio sam da se radujem, ali sam se osjećao prazan.

Iz Lisabona sam telefonom pozvao konzulat u Marseju. Ispričao sam šta se dogodilo sve do trenutka kad se pojavio Georg. Čovjek s kojim sam razgovarao izrazio je mišljenje da se sad svakako nalazim van opasnosti. Sve što sam mogao postići sastojalo se u tome što je obećao da će vizu, ako bude odobrena, dostaviti konzulatu u Lisabonu.

Georgova kola, koja su nas toliko dugo štitila, morala su biti uklonjena. 'Prodaj ih', rekla je Helen na moi'e iznenađenje.

'Htio sam da ih sručim negdje u ocean.'

'To ništa ne mijenja', odgovorila je. 'Potreban ti je novac. Prodaj ih.'

Bila Je u pravu. Bilo je veoma lako prodati ih. Kupac mi je rekao da će platiti carinu i prelakirati kola crnim lakom. Bavio se trgovinom. Kola sam mu prodao pod Georgovim imenom. Georgov pasoš sam spalio."

Svare je pogledao na svoj sat. „Ostatak ću brzo ispričati. Odlazio sam jednom nedjeljno u konzulat. Izvjesno vrijeme sam stanovao u hotelu. Imao sam još novaca od prodaje automobila, i trošio ga na to. Želio sam da Heleni pružim luksuza koliko god je bilo moguće. Jednom sam išao s njom u Kazino. Da li vam je poznat Kazino?"

„Na žalost", rekao sam. „Bio sam sinoć tamo. Pogriješio sam."

„Želio sam da se Helen1 kocka", rekao je Svare. „Dobijala je. Neshvatljiva nit se nije prekidala. Helen je nasumice nabacivala čipove, a brojevi su izlazili. Bilo je dovoljno novca da ostanemo još jednu nedjelju u hotelu i da kupimo lijekove.

Sve je to imalo malo veze sa stvarnošću. Izgledalo je da je ponovo otpočelo ono doba iz zamka.

Obmanjivali smo sami sebe, ali sam prvi put imao osjećanje da Helen potpuno meni pripada, mada je sad svakim danom odmicala od mene ka najneumo-ljivijem od svih ljubavnika. Još se nije predala, ali se nije više borila. Bilo je patničkih noći i noći u kojima je plakala, ali bi zatim naišli ponovo skoro nezemaljski trenuci kada su se nježnost, beznadnost, mudrost i jedna ljubav bez stega tijela slivale u harmoniju u kojoj sam se jedva usuđivao da se pokrenem — toliko mi se neodoljivom činila. 'Ljubljeni

moj', rekla mi je jedne noći, i to je bio jedini put da je o tome govorila. 'Mi nećemo zajedno vidjeti obećanu zemlju koju čekaš.'

Dugo sam je gledao osjećajući kako se u meni sve buni, kao što mora osjećati čovjek kad vidi da ne može zadržati ono što voli. Vidio sam svoj život pred sobom i Helenin život, trenutak kada sam pre-

214
215šao Rajnu da bih je poveo, i njeno sad izbolovano lice. 'Helen', rekao sam, 'šta se to desilo s nama?' Štjela je. Onda je zatresla glavom. 'Sve što je bilo u našoj moći', odgovorila je. 'I to je dosta.'

Tada je došao dan kada su mi u konzulatu rekli da se dogodilo ono nevjerovatno: odobrene su nam dvije vize. Pijana ćud jednog slučajnog poznanstva ostvarila je ono što se nikakvim preklinjanjem i nikakvim mukama nije moglo postići. Nasmijao sam se. Ako čovjek uopće može da se smije, danas u svijetu ima puno povoda za to, zar ne?"

„I smijeh negdje prestaje", rekao sam.

„Čudnovato je da smo se posljednjih dana često smijali", odgovori Svare. „Kao da smo se nalazili u nekom zalivu zaštićenom od vjetrova. Gorčina je pre-sahnula i više nije bilo suza, i tuga je postala tako prozirna da se često nije mogla razlikovati od neke ironično-sjetne vedrine. Uzeli smo jedan stančić. Ja sam sa neshvatljivom zasljepljenošću išao za svojim planom — izbjeći u Ameriku. Brodovi nisu odlazili, ali je najzad jedan bio siguran. Prodao sam posljednji Degaov crtež i kupio mjesta. Bio sam sretan.

i,

Polazak je bio odložen za nekoliko dana. Onda sam prekjuche još jednom otišao u pomorsku agenciju. Konačno je trebalo poći danas. Rekao sam to Heleni i izašao da još nešto nabavim. Kad sam se vratio, bila je mrtva. Sva ogledala u sobi bila su razbijena. Njena večernja haljina je ležala pocijepana na podu. Ležala je pored nje; nije bila na postelji.

Prvo sam pomislio da je to ubistvo radi pljačke. Tek kad sam vidio da osim ogledala i haljine ništa nije oštećeno, shvatio sam. I sjetio sam se otrova koji sam joj dao i za koji je kazala da ga je izgubila. Stajao sam i zurio, pa sam potražio pismo. Nije ga bilo. Ničeg nije bilo. Otišla je bez ijedne riječi. Shva-tate li to?"

»Da", rekao sam.

216

„Shvataate?"

„Da", odgovorio sam. „Jer šta je trebalo da vam piše?"

„Bar nešto. Zbog čega. Ili. . ."

Ušutio je. Vjerojatno je mislio na lijepe posljednje riječi. Na lijepo posljednje uvjerenje o ljubavi. Nešto što bi mogao ponijeti sobom u svoju samoću. Uspio je da se oslobodi mnogih šablonskih pojmova, ali, izgleda, ne svih. „Da je počela da piše, nikad ne bi mogla prestati", rekao sam. „Time vam je kazala više nego što bi ikad mogla riječima."

Razmišljao je o tome. „Jeste li vidjeli obavještenje u putničkom birou?" prošaptao je zatim. „Odloženo za jedan dan. Da je znala, živjela bi još jedan dan duže. Nije htjela da pođe sa mnom. Zato je to učinila!"

Odmahnuo sam glavom. „Nije više mogla izdržati bolove."

„To ne vjerujem", rekao je Svare. „Zašto baš uoči puta?"

„Zašto, do đavola, ne prepuštate jednom teško bolesnom ljudskom biću da samo odlučuje kad više ne može izdržati?" odgovorio sam grubo. „Pa to je, na kraju krajeva, najmanje što možemo učiniti!"

Iznenadena me je pogledao. „Do đavola s tom sebičnošću maskiranom sentimentalnošću!" nastavio sam. „Izdržala je do krajnjih granica vas radi, zar to ne uvidate?"

„A da nisam bio tako zasljepljen? Da nisam htio u Ameriku?"

„Gospodine Svare", odgovorio sam mirno. „Bolest to ne bi moglo zaustaviti."

„Ne znam", rekao je Svare. „Ona je otišla, i odjednom kao da je nikad nije ni bilo. Promatrao sam je, i nije bilo odgovora. Šta sam učinio? Jesam li je ubio ili sam je usrećio? Da li me je voljela, ili sam za nju bio samo štap o koji se oslanjala kad bi joj se prohtjelo? Nigdje ne nalazim odgovora."

„A da li vam je on neophodan?"

„Nije", rekao je on, odjednom miran. „Vjerojatno nije."

217, Odgovora nema. Nema nikad drugog osim onog koji sami sebi date."

„Moram znati", prošaptao je. „Sta je sve to uopće bilo? Da li je to bio prazan, besmislen život, život jednog rogonje, jednog ubice, jednog beskorisnog ljudskog bića..."

„Da", rekao sam. „I sve to. Ali, ako hoćete, i život čovjeka koji je volio i, ako vam je do toga stalo, jednog svetitelja. To su izlišne riječi. Sta još hoćete?"

„Ne mnogo", odgovorio je Svare. „To vi morate znati."

„Ja?"

„Da. Sve sam predao vama. Nemojte zaboraviti! Ja to nisam mogao zadržati. A ne treba da nestane! Neko mora zadržati! Sad je u vašem mozgu.“

„I u vašem“, rekao sam.

„U mome, da. Ali ne treba da umre u mome! Helen treba dalje da živi.“

Obuzela me je laka jeza i pored ranog jutra. Sta hoće taj čovjek? Da li namjerava da mi sa svojim pasošem preda i svoju prošlost? Zašto onda ne i svoju ličnost? Ne namjerava li da mi je dobaci kao neko staro odijelo, pa onda da nestane? Namjerava li da oduzme sebi život?

„Zašto da umre u vama?“ upitao sam.

„Neću oduzeti sebi život“, odgovorio je Svare mirnije. „Ne otkako sam vidio onog nasmijanog mladog čovjeka i otkako znam da je još živ. Ali zar ne shva-tate da će moje pamćenje pokušavati da uništi uspomene kao neki rak? Sažvakat će ih, usitniti, zaboraviti, falsificirati, sve dok se ne saobraze životu i ne postanu bezopasne. Ono hoće da se održi u životu! I za to se služi svim sredstvima.“

Već vam poslije nekoliko nedjelja ne bih više mogao ispričati to što sam vam ispričao danas, kad je ona još ovdje, nad zemljom. Kao i njeno tijelo, tako će i uspomene istrnuti, sve dok ne postanu đubivo za slijedeći djelić života. Ali ja baš to neću! Zato ste mi vi bili neophodni, i morali ste me saslu-

218
sati. U vama ostaje nefalsificirano, jer za vas nije opasno. Vašem pamćenju nije potrebno da ispravlja. Ostaje onako kako jeste. A negdje treba da ostane“, rekao je odjednom beznadno. „U nekome još za kratko vrijeme. Ne treba sasvim da nestane.“

Izvukao je iz džepa jedan pasoš i stavio ga pred mene. „Nemojte zaboraviti. Ovo je njen pasoš. Moj već imate. I putne karte. Željeli ste vize...“

„Zašto vi ne putujete?“

Sumorno se osmjehnuo ne odgovarajući.

„Pa ako i ne putujete, zar vam vaš pasoš nije potreban? Onaj drugi ste spalili.“

„Možete mi dati svoj“, odgovorio je. „Potreban mi je samo za dan-dva. Do kasarne.“

Pogledao sam ga.

„U Legiji stranaca ne pitaju za pasoše. Dokle god postoje ljudi kao što je nasmijani mladić, bio bi zločin samoubistvom stratiti jedan život koji se može upotrijebiti protiv njemu sličnih.“

Izvukao sam svoj pasoš iz džepa i predao mu. „Hvala“, rekao sam.

„Evo i nešto novca. Meni je još sasvim malo potrebno.“

Svare je pogledao na sat. „Hoćete li da učinite još nešto za mene? Odnijet će je za pola sata. Hoćete li da počete sa mnom?“

„Da.“

Svare je platio račun. Izašli smo u bučno jutro.

Napolju je brod, bijel i spokojan, stajao uz gat.

Stajao sam u sobi pored Svarca. Razbijena ogledala su još visila po zidovima. Sad su bila prazna.

Staklo je bilo počišćeno. „Zar nije trebalo da posljednje noći ostanem pored nje?“ promrmljao je Svare. „Bili ste pored nje.“

Žena je ležala u kovčegu kao većina pokojnika — sa beskrajno nepristupačnim licem. Ovdje je se više niko nije ticao — ni Svare, ni ja, ni ona sama. Također se više nije moglo zamisliti kako je izgledala.

Ono što je tu ležalo bila je statua o kojoj je samo jedan čovjek imao predstavu kakva je bila kad je 219disala - Svare. Ali je Svare vjerovao da i ja sad imam tu predstavu.

„Ona još ima...“, rekao je Svare. „Tu su još bila...“

Izvadio je iz ladice nekoliko pisama. „Nisam ih pročitao“, rekao je. „Uzmite ih.“

Ušutio je. Uzeo sam pisma i pošao da ih stavim u kovčeg pored pokojnice. Onda sam se predomislio; pokojnica je sad najzad pripadala samo Svarcu — kako je on mislio. Pisma drugih nisu imala više nikakve veze s njom — nije htio da ih da njoj, a nije htio ni da ih uništi, jer su ipak njoj pripadala.

„Uzet ću ih“, rekao sam i stavio ih u džep. „Potpuno su beznačajna. Beznačajnija od sitnog novca za koji se kupuje tanjur juhe.“

„Štake“, odgovorio je. „Znam to. Štake, rekla je jednom, koje je upotrebljavala da bi mi i dalje ostala vjerna. Možete li to da shvatite? Paradoksalno je...“

„Nije“, rekao sam. „Zašto je ne ostavite na miru? Voljela vas je i ostala je pored vas dokle god je mogla.“

Klimnuo je glavom. Odjednom je izgledao veoma iznuren. „To sam htio da čujem“, prošaptao je. „Zato sam morao da govorim o tome. Nećete je napustiti?“

Postalo mi je nelagodno u sobi sa jakim zadahom, muhama, pogašenim svijećama, suncem napolju i pokojnicom. On je opazio moj pogled. „Teško je“, rekao je malodušno. „U tuđoj zemlji.“

„Znate li neku koja nije tuđa?“

„Ne. Pomogla mi je jedna žena. Liječnik. Policija. Odveli su je. Sinoć su je vratili natrag. Saslušavali su je.“

Došli su nosači. Zatvorili su kovčeg. Svare se za-teturo. „Poći ću s vama“, rekao sam. Nije bilo daleko. Jutro je zračilo, a vjetar je kao neki ovčarski pas hujao za stadom runastih oblaka. Pod prostranim nebom na groblju Svare je izgledao veoma sitan i izgubljen.

„Hoćete li se vratiti u sobu?“ upitao sam.

„Ne,“

220

Nosio je sobom jedan mali kofer. „Poznajete li nekoga ko bi mogao dotjerati pasoše?“ upitao sam.

„Gregorijusa. Ovdje je od prije nedjelju dana.“

Otišli smo do Gregorijusa. Pasoš za Svarca je brzo svršio; nije bilo potrebno da se tu naročito trudi. Svare je imao kod sebe potvrdu jednog prijemnog biroa za Legiju stranaca; dovoljno je bilo da prijeđe granicu da u kasarni baci moj pasoš. Legija ne pita za prošlost.

„Sta je bilo s onim dječakom koga ste povelili sobom?“ upitao sam Svarca.

„Ujak ga mrzi, ali je dečko sretan što postoji bar neko od njegove porodice — čak i ako ga mrzi.“

Pogledao sam čovjeka koji sad nosi moje ime. „Želim vam sve najbolje“, rekao sam izbjegavajući da ga nazovem Svare. Ništa mi drugo nije palo na pamet osim te banalne fraze.

„Neću vas više vidjeti“, odgovorio je on. „I to je dobro. Suviše mnogo sam vam rekao da bih želio da vas ponovo vidim.“

Gledao sam kako odlazi niz ulicu sa koferom u ruci — čovjek koji nosi moje ime, bijedna figura, oličenje vječnog rogonje i vječnog velikog ljubavnika. Ali zar biće koje je volio nije posjedovao dublje od čitavog niza glupih osvajača? I šta mi stvarno posjedujemo? Našto dizati toliko buke oko stvari koje su, u najboljem slučaju, samo pozajmljene za izvjesno vrijeme, i oko toga da li ih više ili manje posjedujemo — kad varljiva reč „posjedovati“ znači samo želju za zagrljajem? Za stapanje dvaju bića nije nešto veće od posjedovanja, i zar njih oboje nisu to uvijek činili?

Imao sam kod sebe jednu fotografiju svoje žene — u ono vrijeme su uvijek bile potrebne fotografije za objave. Gregorijus se odmah latio posla. Nisam se odmicao od njega, nisam se usuđivao da ispustim iz očiju oba pasoša.

U podne su bili gotovi. Kad sam ih uzeo u ruke, odjednom sam imao osjećanje da moja žena umire.

Prethodne večeri, kad sam otišao do Estorila, bila je

221 vrlo umorna i osjećala se bolesnom. Odjurio sam do ćumeza u kome smo stanovali. Sjedila je pored prozora i promatrala ribarsku djecu u dvorištu. „Izgubio si?“ upitala je kad sam se pojavio na vratima. Visoko sam digao pasoše. „Sutra putujemo“, rekao sam. „Imat ćemo druga imena, svako drugačije, a u Americi ćemo morati ponovo da se vjenčamo.“

Jedva da sam i pomišljao na to da imam pasoš čovjeka koga možda traže zbog ubistva. Slijedećeg dana uveče smo otputovali i bez teškoća stigli u Ameriku. Ali nam pasoši ona dva bića koja su se voljela nisu donijela nikakvu sreću: pola godine kasnije Rut se razvela od mene. Da bismo to legalizirali, morali smo se prethodno još jednom vjenčati. Rut se kasnije udala za onog bogatog mladog Amerikanca koji je garantirao za Svarca.

Rat sam proveo u Americi. Čudnovato, ali sam počeo da se interesiram za slike, na koje sam ranije jedva obraćao pažnju, kao da je to bilo neko nasljeđe dalekog pokojnog Svarca. Cesto sam mislio i na onog drugog, koji je možda još bio živ, i obojica su se stapala u neku vrstu avetinjskog dima, koji sam ponekad, činilo mi se, osjećao oko sebe kao da utiče na mene, mada sam dobro znao da je to besmislica. Na kraju sam dobio mjesto u jednoj trgovini umjetničkim slikama, a po zidovima moje sobe visilo je nekoliko reprodukcija Degaovih crteža, koji su mi postali veoma dragi.

Mislio sam često i na Helenu, koju sam vidio samo mrtvu, pa sam je neko vrijeme, kad sam živio sam, čak i sanjao. Pre noći, dok je brod klizio preko okeana, bacio sam u more pisma koja mi je dao Svare i ne pročitavši ih. Tom prilikom sam osjetio mali predmet, kao neki kamenčić. U mraku sam ga izvadilo iz omota i kasnije vidio da je to bio plosnat komadić ćilibara, u kome je bila skamenjena jedna tanušna mušica, zarobljena prije mnogo hiljada godina.

Sačuvao sam je i kasnije ponio sobom — tu sićušnu mušicu u smrtnoj borbi u kavezu od zlatnih

222

suza, i to mi nije izgledalo sentimentalno, jer je na taj način ostala sačuvana, dok su ostale njoj slične bile požderane i smrznute i nestale.

Poslije rata sam se vratio u Evropu. Imao sam izvjesnih teškoća da uspostavim svoj identitet — jer su se u isto vrijeme stotine pripadnika više rase u Njemačkoj trudile da ga izgube. Pasoš obojice Svarca poklonio sam jednom Rusu koji je pobjegao preko granice — počeo je da se stvara jedan novi val emigranata. O Svarcu više nikad ništa nisam čuo.